

ISSN 1331 - 5439

прољета

189

ДЕЦЕМБАР 2025

U SJENI NADSTREŠNICE / ČEDOMIR VIŠNJIĆ
ČUDAN KRAJ JEDNOG ČUDNOG RATA / BORISLAV MISTIĆ
PORODIČNO OKRUŽENJE I RANA FORMACIJA / NEVENA PETRIĆ
PRIČA O PRIJATELJSTVU DVOJICE VELIKIH NAUČNIKA / ĐORĐE NEŠIĆ
POEZIJA / NIKOLA VUJČIĆ

ИЗДАВАЧ:

Српско културно друштво ПРОСВЈЕТА
www.skd-prosvjeta.hr, www.casopis.skd-prosvjeta.hr

ГЛАВНИ УРЕДНИК:

Чедомир Вишњић

ПОМОБНИК ГЛАВНОГ УРЕДНИКА:

Горан Борковић

ЧЛАНОВИ РЕДАКЦИЈЕ:

Чедомир Вишњић, Горан Борковић, Ђорђе Матић,
Сања Шакић, Никола Вукобратовић

ЛЕКТУРА И КОРЕКТУРА:

Марија Бошњак

ГРАФИЧКА УРЕДНИЦА:

Барбара Бласин

НА НАСЛОВНОЈ СТРАНИЦИ: Изложба „Ефемерис –
легат Дејана Медаковића“, Српски културни центар Загреб,
7. новембра – 21. новембра 2025. / Фото: Јовица Дробњак

ШТАМПА: Kerschoffset

АДРЕСА РЕДАКЦИЈЕ: Бериславићева 10, 10 000 Загреб

ТЕЛ: +385 1 4872 480

ФАКС: +385 1 4845 364

Убиљежен у Министарству културе Републике Хрватске под бројем
644. Часопис је суфинанциран од Савјета за националне мањине
Владе Републике Хрватске, Министарства за културу Републике
Хрватске и Министарства културе и информисања Републике
Србије. Излази у тиражи од 1 000 примјерака.

U sjeni nadstrešnice

„Mladi vrede nešto samo ako su osujećeni,
a naročito ako su progonjeni.“

Emil Sioran; *Sveske*

Politički emigrant, sin rumunskog pravoslavnog sveštenika, zapisao je ove riječi u pravom trenutku, šećući Parizom u ljeto 1968. godine. Ništa neobično za čovjeka kojem je blizak bio Pol Klodel i koji je Sartra i svog zemljaka Lisjena Goldmana smatrao svojim ličnim neprijateljima. A koji nam je danas čitljiviji od njih dvojice, čak i ako prihvatimo onodobne Sartrove i Goldmanove ideološke i političke izbore.

Izvanredne, obimom i sadržajem, Sioranove *Sveske* u srpskom prevodu nabavio sam na ovogodišnjem beogradskom Sajmu knjiga, na štandu „Službenog glasnika“. Otkad je umro Mićo Danojlić, mi nemamo više svog Siorana i prevodioca Klodela, da prokomentira uzavreli Beograd ovog ljeta i kaže iskreno mišljenje o današnjoj omladini. Pa i Sajam je prepušten nama koji smo mu ostali vjerni. Nikad nije bilo lakše šetati izložbenim halama, kad se oduzmu školske ekurzije iz provincije, ljudi je u odnosu na uobičajeno stanje bilo upola manje. Naročito je bilo tiho u subotu, 1. novembra. Sjedili smo na štandu taj dan zagledani u crne najlone onih izdavača kojima je ta ružna zavjesa služila kao ćepenak u čaršiji koja se zatvorila. U jednom trenutku reći će Veljko K., veteran krajiških ratova i knjigoljubac: „A ne, ne treba nama niko, sami ćemo mi sebe upropastiti...“ Lako smo ga razumjeli i složili se s njim. Činjenica da se po prvi put jedan iz serije uličnih protesta zadnjih decenija u Srbiji prenio i na sajam knjiga, oduzela nam je dobar dio radosti na ovoj najozbiljnijoj kulturnoj manifestaciji koja je toj zemlji preostala. Bez svijesti da se tradicija može samo jednom prekinuti i upropastiti. I bez mogućnosti da se to nekom objasni. Gorak okus nije mogla isprati ni činjenica da je „Prosvjeta“ proglašena najboljim regionalnim izdavačem na Sajmu. Ne znam da li smo najbolji, ali najvjerniji svakako jesmo.

Vratili smo se iz Beograda 3. novembra predveče, ne u Split, ali je Split ubrzo došao k nama. Onda smo otvorili izložbu Dejana Medakovića. Gledao sam to veče satniju mladih ljudi preko puta moje kancelarije kako skandiraju i došlo mi je da ih pitam, što hoće, što je što njihovi roditelji i oni još nisu dobili, u čemu je problem? Vidim i čujem da me mrzi neko za čije postojanje ne znam, samo ga slutim u sistemu elemenata. Previše iznenađenja za kratko vrijeme.

U takvoj atmosferi urednik je poslije 13 godina odlučio da preda štafetnu palicu, nekome kome će ona biti važnija nego njemu. A to je valjda i najbolja moguća preporuka. Za oproštaj čitaocima predajemo djelce Huga Klajna, velikana srpske kulture, koje i nakon 70 godina na jedinstven način pomaže u osvjetljavanju nekih aspekata naše stvarnosti, na način na koji to samo velike knjige mogu, neovisno o njihovom obimu.

Čedomir Višnjić

Izložba „Efemeris – legat Dejana Medakovića“, Srpski kulturni centar Zagreb, 7. novembra – 21. novembra 2025. / Foto: Jovica Drobniak

SVA IZDANJA SKD PROSVJETA MOŽETE NARUČITI NA ADRESI
SKD Prosvjeta, Berislavićeva 10, 10 000 Zagreb
FAX: + 385 1 4845 364
TEL: + 385 1 48 72 480
skdprosvjeta2@gmail.com

Godišnja pretplata na časopis *Prosvjeta* iznosi 19,91 eur, a uplaćuje se na račun SKD Prosvjeta IBAN: HR3324020061100996867.

Kopiju uplatnice pretplatnik obavezno treba dostaviti na adresu izdavača s naznakom “za časopis Prosvjeta” radi uvrštenja u evidenciju pretplatnika.

Uplate na ime pretplate na časopis *Prosvjeta* iz inostranstva se vrše na IBAN: HR3324020061100996867, SWIFT: ESBCHR22 ERSTE&STEIERMÄRKISCHE BANK d.d. s naznakom “za časopis Prosvjeta”.

Pretplata za zemlje Evropske unije i izvan EU za godinu dana iznosi 50 EUR, SAD 60 USD, Kanada 60 CAD, Australija 60 AUD.

плетната

- 04 U ZNAKU DANA SRPSKE KULTURE**
Nenad Jovanović
HRONIKA
- 10 O 2025. GODINI – VARIJACIJA U TRI SLIKE**
Đorđe Matić
ESEJ
- 13 BIZANTSKO-HRVATSKI OBRED U BUDINJAKU**
Branko Čolović
DRUŠTVO
- 16 ČUDAN KRAJ JEDNOG ČUDNOG RATA**
Borislav Ristić
SVIJET, UKRAJINA
- 18 DEMOGRAFIJA I SRBI U HRVATSKOJ**
Siniša Tatalović
DRUŠTVO
- 23 U POTRAZI ZA SPASOM**
Milan Micić
HISTORIJA, KOLONIZACIJA VOJVODINE (10)
- 28 PRINC... (II)**
Aleksandar Tutuš
PROZA
- 34 ZIMSKI DAN**
Nikola Vujčić
POEZIJA
- 35 „DA LI SMATRATE SEBE HRVATSKIM ILI SRPSKIM PISCEM?“**
Vladan Bajčeta
HISTORIJA
- 38 PRIČA O PRIJATELJSTVU DVOJICE VELIKIH NAUČNIKA**
Đorđe Nešić
HISTORIJA
- 42 PLAČ UNAZAD**
Milivoj Nenin
KNJIGE.
- 44 VLAHO BUKOVAC KAO AUTOBIOGRAF**
Natalija Ludoški
KNJIGE
- 46 JER, JEZIK JE POSLEDNJE ŠTO NAM OSTAJE**
Jelena Z. Milić
KNJIGE
- 49 URAMLJENA SEĆANJA NA ZAUSTAVLJENO VREME**
Vule Žurić
KNJIGE
- 51 VELIKO ROKANJE**
Marjan Čakarević
HISTORIJA
- 54 NE ZNAMO ZAŠTO SMO DOŠLI**
Dragan Babić
KNJIGE
- 56 DRUGOST U TREĆEM ŽIVOTU**
Nevena Bojčić
KNJIGE
- 58 PORODIČNO OKRUŽENJE I RANA FORMACIJA**
Nevena Petrić
IZLOŽBE
- 62 LISTA LI KAMILO SVOJ DNEVNIK ILI GA TOKOM PREDSTAVE PIŠE?**
Igor Ružić
KAZALIŠTE
- 64 NIJEDAN ARHIV NE MOŽE NAM POKAZATI POVIJEST AKO MU TO NE DOPUSTIMO***
Sonja Leboš
IZLOŽBE
- 68 ZA NAŠEG UREDNIKA RADOMANA KANJEVCA OD NJEGOVOG VEČITOG DRUGOG**
Jovana Milovančević
KNJIGE
- 70 PANOPTIKUM**
Goran Borković

U ZNAKU DANA SRPSKE KULTURE

Nenad Jovanović

MANJINE SVE MANJE – Na sjednici održanoj 3. oktobra članovi Savjeta za nacionalne manjine konstatirali su da je tokom 2024. smanjena minutaža programa namijenjenih informiranju pripadnika nacionalnih manjina u ukupnom programu Hrvatske radiotelevizije (HRT). Po riječima predsjednika Savjeta Tibora Varge, pripadnici manjina zbog toga moraju biti nezadovoljni. Mogao se čuti podatak da je premijerno lani bilo emitirano 48 emisija „Prizme“ – multinacionalnog magazina, ukupnog trajanja 34 sata i 42 minute. Najveća minutaža dana je Srbima, a slijede Česi, Romi, Talijani i druge manjine. Član Savjeta, zastupnik SDSS-a, Milorad Pupovac naglasio je da bi HRT trebao otvoriti prostor za programe koje stvaraju vijeća i udruženja nacionalnih manjina, ali bez pozitivne reakcije prisutnih iz HRT-a.

SPOJ TIJELA I DUŠE – U organizaciji Prosvjetinog pododbora u Slatini, u novouređenom mjesnom domu u Španatu, održana je 7. smotra folkloru pod motom „Folklor je spoj tijela i duše. Što dušom misliš, tijelom iskazuješ!“. „SKD 'Prosvjeta' u Slatini osnovana je 2016. godine i prepoznata je po nastojanjima da očuva i prenese bogato nasljeđe Slavonije i šire. Upravo su smotre folkloru prilika da se prikaže raskoš narodnih nošnji, pjesama, plesova i običaja“, rekla je predsjednica pododbora Ljubinka Pavlović. Uz folklornu sekciju, u pododboru djeluje i pjevačka, a od ove godine

započet je rad na formiranju dječje folklorne skupine. Smotru su nastupom otvorili domaćini, nakon njih slijedili su Folklorni ansambl „Čuvari tradicije baranjskih Srba“ iz Belog Manastira, KUD „Zora“ iz Silaša, SKUD „Branko Radičević“ iz Dalja, kao i ansambl pododbora Prosvjete iz Slavnskoga Broda i Siska.

SKLAD MANJINA – U lipičkom perivoju 3. oktobra održana je tradicionalna manifestacija Dan kulture nacionalnih manjina koja je okupila udruženja i vijeća nacionalnih manjina s područja Lipika. Program je započeo svečanim defileom predstavnika talijanske, srpske, mađarske i ukrajinske zajednice, a nastavio se kulturno-umjetničkim nastupima te bogatom gastronomskom ponudom. Srbe su tom prilikom predstavile pjevačka i folklorna sekcija Prosvjetinog pododbora Pakrac–Lipik.

LIČNOSTI MATICE SRPSKE – U Srpskom kulturnom centru u Osijeku 4. oktobra održano je predavanje „Znamenite ličnosti Matice srpske“. Program je realiziran u organizaciji Matice srpske, u sklopu osječkog pododbora Prosvjete i Matice srpske iz Novog Sada. Predavači iz Matice srpske – Dragan Tubić, stručni suradnik u Leksikografskom odeljenju, Svetlana Milašinić, sekretar Uredništva „Letopisa Matice srpske“ i Aleksandra Novakov, stručni suradnik Leksikografskog odeljenja, predstavili su znamenite ličnosti Matice srpske, najstarije srpske književne, kulturne i naučne institucije osnovane 1826. godine u Pešti, a 1864. preseljene u Novi Sad. Osim o poznatim ličnostima, govorilo se o „Letopisu Matice srpske“, koji je ujedno i najstariji književni časopis na svijetu.

PREDSTAVLJEN DRUGI DIO „DVADESETIH“ – Pododbor Prosvjete u Belom Manastiru organizirao je u tamošnjem Srpskom kulturnom centru predstavljanje knjige „Dvadesete 2: Hvala ti, Srbijo lepa“, autora Čedomira Višnjica. Knjiga se nastavlja na autorovu prethodnu knjigu „Dvadesete: Propali izlet pukovnika Maksimovića“. Uz autora, predstavljanju knjige bio je prisutan i Nikola Ostojčić, sekretar za pododbore SKD-a „Prosvjeta“.

USPJEŠAN IZLET – Koordinacija SKD-a „Prosvjeta“ za središnju Hrvatsku učestvovala je 11. oktobra na manifestaciji „22. Razigrana srca“ u slovenskom gradu Novoj Gorici, kojom je prilikom obilježena i 30. godišnjica osnivanja domaćina manifestacije KUD-a „Sloga“. Koordinacija se predstavila Igrama iz Zapadne Slavonije uz tamburašku pratnju narodnog orkestra KUD-a „Moslavina“. Osim njih, u programu su učestvovali ansambli iz Ljubljane, Kranja i Nove Gorice predstaviti kulturu i tradiciju Srba iz Hrvatske.

SAKRALNA BAŠTINA SLAVONIJE – U Srpskom kulturnom centru u Osijeku 11. oktobra održano je predavanje Filipa Škiljana „Pravoslavna sakralna baština Slavonije“. Škiljan je tom prilikom iznio rezultate 15 godina istraživanja na terenu tokom kojih je obišao veći dio Slavonije, mahom krajeve u kojima je nekada živjela znatnija populacija Srba.

Govorio je o doseljavanju Srba u Slavoniju, pregledu sakralnih pravoslavnih spomenika na prostoru Slavonije, kao i o njihovom stanju danas.

TKO UČI UČITELJE – SKD „Prosvjeta“ je tokom drugog oktobarskog vikenda u suradnji s Agencijom za odgoj i obrazovanje, pod vodstvom Danke Jarić, voditeljice Odjela za obrazovanje SNV-a i učiteljice Jovane Rašete, održala stručni skup za učitelje koji izvode nastavu po modelu C srpskog jezika. Tokom dva dana trajanja, mnogi učesnici izlagali su na različite teme i dijelili iskustva koja bi im dobro došla u nastavi.

KAZALIŠNA MREŽA – U Histrionskom domu u Zagrebu od 10. do 19. oktobra odvijaju se treće Kazališne večeri nacionalnih manjina, tokom kojih je prikazano 13 predstava koje na 11 jezika izvode amaterske kazališne grupe nacionalnih manjina iz Hrvatske, BiH i Sjeverne Makedonije. Srbe je predstavljala dramska sekcija KUD-a „Branko Radičević“ iz Pačetina koja je izvela predstavu „Mreža“. „Izvodimo ju dve godine i vrlo je aktualna jer govori o nasilju preko interneta, uz poruku da ništa ne može zamijeniti knjigu i ljudski kontakt. Predstava je imala 12 izvođenja na manifestacijama i festivalima u Rijeci, Šidu, Kočanima... kao i brojnim školama. Festivali, kao ovaj u Zagrebu, vrlo su bitni, pogotovo zato što smo, iako jedini koji se time bavimo u srpskoj zajednici u Hrvatskoj, nismo često pozivani“, rekao je predsjednik pačetinskog KUD-a Petar Musić.

OTKLJUČALI NASLJEĐE – U školskoj sportskoj dvorani Srpske pravoslavne opće gimnazije „Kantakuzina Katarina Branković“ 11. oktobra

održan je prvi godišnji koncert pod nazivom „Otključajmo nasljeđe“ na kojem su, uz KUD „Kantakuzina Katarina Branković“, nastupili poddbori Prosvjete iz Velikog Poganca i Vojnića te Kulturno obrazovno društvo „Jevrem Grujić“ iz Knina. „Mi smo mala škola po broju učenika, ali po utjecaju koji imamo u našoj zajednici, posebno među mladima, imamo važnu ulogu u njihovom životu. S obzirom da trećinu učenika interesiraju folklor i narodna tradicija, nije bilo druge nego da ih podržimo i pomognemo im da predstave ono čime se bave“, rekao je direktor gimnazije o. Slobodan Lalić.

REKORDNI „BANOVAC“ – Sajem „Slavonski banovac“, koji se 11. oktobra po 16. put održao u Pakracu, srušio je sve rekorde po broju učesnika, od izlagača do posjetilaca koji su mogli uživati u ponudi brojnih štandova, takmičenju Grahfest s preko 120 ekipa, kao i drugih zabavnih sadržaja. Članovi pakračkog VSNM-a i pododbora Prosvjete Pakrac–Lipik pripremili su štand s hranom, kolačima i pićem. „Našu krsnu slavu Malu Gospojinu koju smo svečano proslavili prošli mjesec predstavili smo i na ovaj način“, naglašava predsjednica gradskog VSNM-a Ana Romanić.

MANJINSKE KNJIGE – U organizaciji Saveza Rusina RH, a pod pokroviteljstvom Savjeta za nacionalne manjine, 18. oktobra je u Vukovaru održan 7. Sajem knjiga i izdavaštva nacionalnih manjina Vukovarsko-sremske županije. Manifestacija je okupila predstavnike osam nacionalnih manjina koje djeluju na području županije – rusinske, srpske, ukrajinske, bošnjačke, mađarske, slovačke, albanske i njemačke zajednice. Posebno je zapažen nastup imala srpska nacionalna manjina, koja je, prema riječima Vesne Vujić, potpredsjednice VSNM-a Vukovarsko-sremske županije, predstavila najveći broj izdanja. „To je i logično, jer smo najbrojniji i najorganizovaniji. Prikazali smo rad SNV-a, ZVO-a i našeg Veća, uključujući izdanja poput Novosti, Izvora, biltena SNV-a, kao i radove dece nastale na manifestaciji Deca – pesnici roda svoga“, rekla je Vujić i dodala da su na sajmu predstavljeni i rezultati rada škola, koje nastavu izvode na srpskom jeziku i ćirilicom pismu.

MLADI LITERATI – U organizaciji KUD-a „Sloga“, 17. i 18. oktobra u Srpskom domu u Vukovaru, održana je Smotra učenika osnovnih škola u literarnom stvaralaštvu i recitatorstvu, u okviru tradicionalne manifestacije „Festival lepe reči Vukovar 2025“. Ova dvodnevna smotra već godinama okuplja talentirane osnovce, koji nastavu pohađaju na srpskom jeziku i pismu prema modelima A i C. Ove godine sudjelovalo je 48 učenika – po 24 u kategorijama literarnog stvaralaštva i recitatorstva.

ZAGREBAČKI FOLKLORAŠI – Mladi folklorasi zagrebačkog pododbor Prosvjete nedavno su imali dva značajna nastupa. Prvo su 17. oktobra nastupili na sve češćem druženju mladih koje se u organizaciji Radovana Jovčića i drugih mladih ljudi, odvija petkom uvečer u Zagrebu. Dan kasnije, folklorasi su nastupili u Centru za kulturu Trešnjevka na manifestaciji „Nitko da ne dođe do prijatelj drag“ u organizaciji ansambla „Bosana“ na kojoj je u punoj dvorani nastupilo više domaćih i stranih KUD-ova. Dana 22. novembra su, zajedno sa svojim kolegama iz Slatine, uveličali proslavu Aranđelovdana – dana i krsne slave VSNM-a Zagrebačke županije. Od sredine oktobra krenulo se s probama budućih polaznika folklor za djecu, Ta se druženja odvijaju svaki četvrtak od 17.30 sati u prostorijama u Preradovićevoj 21 sa sve većim brojem djece.

FESTIVAL DJEČJEG FOLKLORA – U školskoj sportskoj sali u Belom Manastiru 18. oktobra održano je 21. izdanje Festivala dečjeg folklor koji okuplja kulturno-umetnička društva s prostora Osječko-baranjske i Vukovarsko-sremske županije. „Ova manifestacija ZVO-a ima za cilj da pokaže ono što su kulturno-umetnička društva i deca radili tokom godine. Neka društva su tokom godine pripremila i nove koreografije sa kojima su već nastupala u Republici Srbiji i Republici Srpskoj“, rekao je predsjednik ZVO-a Dejan Drakulić.

NOVA ĐOLA – Pododbor Prosvjete i Likovna radionica „Petar Dobrović“ iz Darde organizirali su 22. saziv Međunarodne likovne kolonije „Đola 2025“. Na koloniji se okupilo preko 30 slikara svih uzrasta, od akademskih slikara i afirmiranih amatera do učenice Škole primijenjene umjetnosti i dizajna (ŠPUD) iz Osijeka i učenika iz Darde. Najviše slikara bilo je iz Osječko-baranjske županije, ali i iz Slatine, Slavonskog Broda, Suhopolja, Zagreba te iz Beograda, Crvenke, Sombora, Šapca i Vrbasa.

OSJEČKO POETSKO VEČE – U prostorijama pododbor Prosvjete u Osijeku, 24. oktobra održano je poetsko veče članova Književne sekcije. Nastupili su Milenko Vasiljević Čiko, voditelj Književne sekcije koji je ujedno i vodio program, Radojka Piškorjanac, Nataša Cvijančević i Petar Malbaša. Održana je promocija zajedničke zbirke pjesama „Stihom kroz slavonsku ravnicu 5“, u izdanju pododbor Prosvjete iz Bobote koja je prije nekoliko mjeseci predstavljena na Vidovdanskim susretima u Boboti.

ZAIGRALI ZAJEDNO – U okviru Dana srpske kulture u Rijeci, u organizaciji tamošnjeg pododbor Prosvjete, održana je jubilarna deseta folklorna manifestacija „Zaigramo i zapjevajmo zajedno“ na kojoj su učestvovali pododbori Prosvjete iz Rijeke, Benkovca i Slavonskog Broda, kao i gosti iz Srpskog kulturno-umjetničkog društva iz Kočevja. Svi oni izveli su narodne igre i pjesme iz različitih krajeva Srbije i Hrvatske. Ranijih devet izdanja organiziralo je KUD „Vreteno“. S obzirom da je KUD postao dio pododbor, ovo je prvi put da je riječka Prosvjeta organizator, objašnjava zastupnica u Skupštini Primorsko-goranske županije Vesna Blanuša, koja je bila na čelu „Vretena“.

BUKARA I DRUGE PRIČE – U prostorijama Privrednika u Zagrebu promovirana je knjiga Ilije Krnete „Bukara i druge priče“ i predstavljena najveća bukara na svijetu kapaciteta 50 litara koja je prijavljena za Ginesovu knjigu rekorda. Ilija Krneta, predsjednik udruženja Kistanjski zalasci sunca, inicirao je akciju kojom je zaštićeno ime „bukara“ za drvenu posudu za ispijanje vina.

HORČIĆI – U Parohijskom centru u Vukovaru 25. oktobra održan je koncert dva dječja hora – Dečjeg kulturnog centra iz Beograda i najmlađih članova Vukovarskog srpskog pevačkog društva „Javorčići“. Nastup nazvan „Horski mozaik“ okupio je brojne posjetioce. Suradnja između dva hora datira od 2016. godine. Dana 2. novembra u Srpskom kulturnom centru u Osijeku, u organizaciji tamošnjeg pododbora, održan je godišnji koncert Dječjih horova „Javorčići“ iz Vukovara i „Sanjalice“ iz Borova.

NAGRADA ZA „PROSVJETU“ – Na Beogradskom sajmu knjiga, održanom krajem oktobra ove godine, dodijeljene su nagrade za najbolje izdavače i projekte. Među nagrađenima se našlo Srpsko kulturno društvo „Prosvjeta“ koje je proglašeno najboljim izdavačem iz regije u 2025. U obrazloženju se navodi da ta izdavačka kuća „već 80 godina strpljivo i vredno radi na očuvanju i razvijanju kulturne baštine i tradicionalnog identiteta Srba u Hrvatskoj“, kako je napisano u obrazloženju. Beogradski sajam bio je prilika i za organizirane posjete iz Hrvatske. Tako je belomanastirski pododbor i ove godine organizirao posjetu sajmu čemu se odazvalo 50-ak članova.

„SLOVO NA SLOVO“ – Osim toga, na 17. Međunarodnom festivalu animiranog filma Banja Luka 2025., održanom od 24. do 28. oktobra, s

uspjehom su predstavljeni crtani filmovi iz serijala „Slovo na slovo“, rađeni u produkciji Vida TV-a i SNV-a namijenjeni učenju azbuke za djecu. Autorski tim činili su idejni začetnik filmova i animator Mihailo Radosavljević, glumica Svetlana Patafta zadužena za nadsihronizaciju, režiser i scenarist Pero Orešković te ilustratorica Nataša Rapaić. „Naša dva crtana filma, izabrana iz serijala, imala su najposećeniju projekciju na festivalu na kome učestvuju animirani filmovi od Rusije preko Evrope pa do Amerike i Bliskog istoka“, rekao je Mihailo Radosavljević.

KULTURA SPAJA, DESNICA RAZDVAJA – Ambiciozno zamišljeni ovogodišnji Dani srpske kulture koji su se pod motom „Kultura spaja“ trebali tokom novembra održavati u više gradova i mjesta u Hrvatskoj, i pored interesa brojnih građana, suočili su se s naletom ekstremne desnice koja je u vidu nogometnih navijača pokušala, pa i uspjela onemogućiti neke programe. „Dani srpske kulture su manifestacija koja objedinjuje niz događaja na različitim mjestima, od malih sredina do srednje velikih i najvećih gradova. Imat ćemo događaje i u Zagrebu, ali smo nastojali da, koliko god je moguće, pokrijemo sve dijelove naše zemlje, pogotovo one u kojima živi naša zajednica“, rekao je prije manifestacije predsjednik Prosvjete Nikola Vukobratović.

U Splitu je nastup mladih novosadskih folklorša spriječila skupina 50-ak navijača Torcide, koja ih je, zajedno s domaćinima iz splitskog pododbora Prosvjete izbacila iz njihovih prostorija i onemogućila događaj. Njihovo hapšenje i potom puštanje na slobodu nakon protesta, koji su njihove kolege upriličile na splitskoj Rivi, tema su nekih drugih rubrika. Ali spomenimo da je izložba „In Magica Mundi“, autora Budimira Dimitrijevića, prikazana u centru Splita, koja je trajala od 4. do 13. novembra, prošla bez problema, kao i koncert za klasičnu gitaru Davida Štrpca u Rijeci.

Problema je bilo i na otvorenju velike izložbe „Efemeris“, odnosno legata Dejana Medakovića, istaknutog srpskog intelektualca i historičara umjetnosti s preko 200 eksponata. Među 80 likovnih djela iz legata su slike Nadežde Petrović, Ivana Tabakovića, Miće Popovića, kao i grafike Zaharije Orfelina i Albrehta Direra. Uoči otvaranja stotinjak navijača BBB-a pokušalo je ući u krug SKC-a gdje se izložba održavala, ali su ih spriječile jake snage interventne policije. Policija je držala stražu sve vrijeme trajanja izložbe do 25. novembra. Umjesto da osude pokušaj onemogućavanja otvorenja izložbe, mnogi su maliciozno propitivali Medakovićev lik i djelo. Slijedilo je nekoliko otkazivanja programa u Ogulinu, Kistanjama, Umagu i Vukovaru, kao i dječjih radionica u Glini i Pakracu, ali je ostatak Dana protekao mirno.

PJESNIČKA VEČER U DARDI – U Dardi je 15. novembra održano treće po redu Pesničko veče. Program su zajednički realizirali „Kolo srpskih sestara Pokrova Presvete Bogorodice“ iz Darde i osječki pododbor Prosvjete. Nakon uvodnih obraćanja u bogatom i raznovrsnom programu nastupilo je sedmoro pjesnika, etno grupa „Đurđevak“ iz Bobote te Hranislava Mesarić, uz pratnju Milana Klibe, sa po nekoliko etno i narodnih pjesama. Nastupili su i članovi Književne sekcije pododbora Milenko Vasiljević Čiko, Nataša Cvijančević i Radojka Piškorianac.

GODIŠNJICA SPLITSKE DRAME – Navršava se godinu dana od osnivanja Dramsko-recitatorske sekcije splitskog pododbora Prosvjete. Svoj posao svi članovi sekcije ozbiljno su shvatili i cijelu godinu vrijedno radili na dodijeljenim ulogama, ostavljajući tako trag na daskama koje život znače. Njihov rad ljubitelji kazališne umjetnosti imali su priliku vidjeti na četiri kulturne manifestacije kad su odigrali jednočinke, a do kraja godine imaju dogovoreno još nekoliko nastupa s komadima koje rade po tekstovima voditeljice Dramske sekcije Rade Veštić.

INTERLIBER – U okviru međunarodnog sajma knjiga Interliber u Zagrebu, održanog od 11. do 16. novembra, predstavljen je i InterLibre, zajednički projekt Odjela za kulturu SNV-a i Superknjižare. Projekt je održan četvrti put zaredom. Inicijator projekta Mišo Nejašmić iz Superknjižare projekt je predložio Odjelu za kulturu SNV-a prije četiri godine s namjerom da se unaprijedi kulturna suradnja Hrvatske i Srbije, nadajući se boljoj fluktuaciji hrvatskog i srpskog izdavaštva. Četiri romana koja su predstavljena na ovogodišnjem InterLibreu predstavljaju četiri pristupa prijelomnom događaju rata 1990-ih, kad su njihovi autori bili djeca ili jako mladi ljudi. Riječ je o romanima „Jasni izbori“ Nikole Mladenovića (Partizanska knjiga), „Karota“ Darka Tuševljakovića (Laguna), „Tesna zemlja“ Ognjena Aksentijevića (Raštan izdavaštvo) i „Duž oštrog noža leti ptica“ Tanje Stupar Trifunović (Laguna).

„MOJOM STRANOM ULICE“ – U prostorijama Privrednika 18. novembra predstavljena je knjiga „Mojom stranom ulice“ Igora Čoke. Knjigom je nastojao pokazati da su u Kninu za vrijeme rata 90-ih živjeli normalni ljudi, Srbi i Hrvati, u nenormalnim okolnostima, a čiji je život tih godina prolazio ispod radara. „Bilo je kao da bi Alan Ford sreo Monti Pajtona u getu jer se iz Knina i Krajine nije moglo izlaziti. Ne zna se previše

da su u Kninu u to vrijeme živjeli i Hrvati od kojih su mnogi bili zaposleni i normalno obavljali svoje poslove, dok su drugi bili maltretirani“, pričao je Čoko, a svoje viđenje knjige i prilika o kojima ona govori, dao je i Mišo Nejašmić.

DANI SRPSKE KULTURE U DARUVARU – Novembar je prošao u znaku šestih po redu Dana srpske kulture u Daruvaru koji su u organizaciji tamošnjeg pododbora Prosvjete i VSNM-a održani od 14. do 28. novembra u prostorijama Srpskog kulturnog centra „Isidor Dobrović“. Program je započeo izložbom fotografija Slobodana Milašina pod nazivom „Skitam se i snimam“. Uslijedilo je predavanje „Imamo li vremena za živ razgovor“ paroha daruvarskog Đorđa Teodorovića koje je održano 20. novembra, da bi 24. novembra posjetici mogli gledati film „Sveti Nektarije – čudotvorac Eginski“. Zadnjeg dana za najmlađe je održana lutkarska radionica pod nazivom „Bajkanje za djecu“.

KORDUNAŠKO PRELO – U Vatrogasnom domu u Krnjaku 15. novembra krnjački pododbor Prosvjete organizirao je tradicionalno Kordunaško prelo. Prisustvovalo mu je tridesetak prelkinja i prelaca. Predsjednica krnjačkog pododbora Goranka Mandić podsjetila je da su se na prelu obavljali tradicionalni poslovi, a proizvodi koristili u svakom seoskom domaćinstvu. Predenjem vune dobivao se materijal za pletenje čarapa, vezli su se ručni radovi koji su najčešće išli u miraz djevojkama prilikom udaje, plele su se čarape, puloveri i džemper i čijalo se perje od čega su se pravili jastuci.

O SVETI PRIBIĆEVIĆU – U Centralnoj biblioteci SKD-a „Prosvjeta“ 27. novembra održana je promocija knjige Adama Pribićevića „Svetozar Pribićević“ o jednoj od najistaknutijih historijskoj ličnosti Srba iz Hrvatske. Otvorena je i prigodna izložba knjige i artefakata vezana uz vrijeme u ko-

jem je Pribićević djelovao i uz njegov život i rad. Skup je održan povodom obilježavanja 150 godina rođenja tog političara, lidera Srpske samostalne stranke i Hrvatsko-srpske koalicije. Otvarajući izložbu predsjednik SDSS-a Milorad Pupovac najavio je obnovu rasprave o političkom djelovanju Svetozara Pribićevića i istakao da srpska zajednica u Hrvatskoj sljedećih godinu dana treba posvetiti njegovom liku i djelu. Iz beogradskog ugla o Svetozaru Pribićeviću govorila je naučna savjetnica Sofija Božić iz Instituta za noviju istoriju Srbije, dok je o njemu kao osobi od povjerenja kralja Aleksandra Karađorđevića do odbačenog suradnika, odnosno od najvećeg kritičara Stjepana Radića do pristalice Radićeve politike, govorio Čedomir Višnjić, urednik izdavaštva SKD-a „Prosvjeta“.

KONCERT U NIJANSI PLAVE – U okviru Dana srpske kulture u karlovačkom Gradskom kazalištu Zorin dom 23. novembra održan je redovni godišnji koncert Koordinacije pododbora Prosvjete za Kordun i Gorski kotar. Nastupili su poddobra iz Ogulina, Plaškog, Vojnića, Vrginmosta i Krnjaka, a kao gosti Ansambli narodnih igara SKD-a „Prosvjeta“ iz Vukovara pod vodstvom direktora Dejana Kurucića te Kulturno-umjetničko društvo „Šumatac“ iz Velike Kladuše pod vodstvom predsjednice Nine Lazarević. U programu je nastupilo više od stotinu izvođača od predškolskog do srednjoškolskog uzrasta pred oko 300 gledalaca.

IZLOŽBA KNJIGA – U prostorijama Središnje biblioteke Prosvjete u Zagrebu 26. novembra otvorena je izložba knjiga nabavljenih na nedavno završenom 68. međunarodnom beogradskom sajmu knjiga i u zagrebačkim knjižarama. Kako je prisutnima kazala voditeljica Biblioteke Snježana Čiča, nabavljeno je preko 320 novih naslova iz svih oblasti, uključujući i dječju literaturu. „Među naslovima su sabrana djela Vladana Desnice koje je priredio Vladan Bajčeta, novi tom Srpskog biografskog rječnika, knjiga bivšeg ambasadora Srbije u Hrvatskoj Radivoja Cvetičanina ‘Crnjanski između dva Berlina’, monografija o Žarku Lauševiću i niz drugih dobrih knjiga“, kazala

je Čiča. Izložba je bila otvorena do 28. novembra, a od početka decembra knjige se mogu posuđivati. Otvorena je i lista čekanja, pa se više ljudi mogu predbilježiti za knjige koje žele pročitati.

DANI PERE KVRGIĆA – U Moravicama su od 26. do 28. novembra održani treći po redu Dani Pere Kvrgića. Trodnevni program počeo je predstavom „Kuda nestaju Patke?“, a drugog dana održana je predstava „Škrti berberin“, u izvođenju Kulturnog centra iz Pančeva, namijenjena djeci iz vrtića i nižih razreda osnovnih škola. Paralelno sa predstavama održavana se i radionice za učenike Željezničke tehnička škole. Matija Kezele, direktor Kotar Teatra održavao je radionicu „Lektira na kotar“, dok je radionicu Ulična umjetnost na periferiji koja je održana za učenike OŠ Nikole Tesle iz Moravica vodio umjetnik Mane Mei. Ovogodišnji Dani Pere Kvrgića završeni su monodramom „Ćiro“ u izvođenju Tarika Filipovića u prepunom Domu kulture u Moravicama.

LISINSKI SE VRAĆA... – Posljednje novembarske večeri, nakon punih 17 godina, u Koncertnoj dvorani Vatroslav Lisinski u Zagrebu ponovo je održana Smotra stvaralaštva nacionalnih manjina na kojoj su svoja umijeća pokazala kulturna društva 16 nacionalnih manjina. Manifestacija je održana pod pokroviteljstvom Vlade RH, na inicijativu i uz financijsku potporu Savjeta za nacionalne manjine i Ukrajine kao zemlje partnera.

Prisutnima su se obratili predsjednik Savjeta za nacionalne manjine Tibor Varga, ambasador Ukrajine u Hrvatskoj Vasilij Kirilič te premijer Andrej Plenković koji su naglašavali podršku Hrvatske Ukrajini i njenim stanovnicima, ali i onima koji su izbjegli u Hrvatsku. Srpsku zajednicu u Hrvatskoj predstavljao je Ansambli narodnih igara SKD-a „Prosvjeta“ iz Vukovara čiji su članovi uz pratnju orkestra izveli Srpske igre iz Baranje pod umjetničkim vodstvom Miloša Vlahovića, šefa orkestra Zorana Bogdanovića i voditeljice ženske pjevačke skupine Aleksandre Krtinić. Manifestaciji su uz predstavnike vlasti, prisustvovali i brojni pripadnici manjina, manjinskih vijeća i manjinskih organizacije, članovi Savjeta, kao i diplomati te crkveni predstavnici.

POSljedICE SUKOBA KOJI PRIJETI DA RAZBIJE ZEMLJU NA DVA TABORA KAO NIKAD RANIJE

O 2025. GODINI – VARIJACIJA U TRI SLIKE

U zahuktalom, akceleriranom stanju stalnog konflikta i agitiranosti, nervoze i kratke pažnje, u sve više pojednostavljenim stavovima i isključivosti međusobnoj, kao da se dosad ne primjećuje da je najveći gubitnik u Srbiji ove godine upravo ono najsuptilnije i jednako ono što je dugo bilo najveći srpski kapital. Stradala je i izgurana na marginu kultura

PIŠE: **Dorđe Matić**

1.

U Srbiji ova godina bila je – i dalje je – obilježena, ili bolje rečeno udarana protestima. Posljedice društvenih nemira koje mediji i analitičari navode najčešće su iste: gubitak školske i akademske godine, rastući nered i nesigurnost, ekonomsko zaustavljanje, pojačano fizičko nasilje, kao najopasnije, pored psiholoških manipulacija i zlostavljanja, medijski kaos, padanje svakog nivoa u onome što je dozvoljeno reći (s obje strane konflikta). Iz toga i potpuna i opasna polarizacija, gdje se zastrašujuće pojave ponekad miješaju s nevoljno komičnima (podjele u istoj porodici između roditelja i djece, ili čak partnera, na one koji su za „blokadere“ i na one koji podržavaju sistem – namjerno izbjegavamo onaj pejorativ i ružni, samodopadni posprdni izraz kojima se potonji označavaju u medijima i na društvenim mrežama). Ali u zahuktalom, akceleriranom stanju stalnog konflikta i agitiranosti, nervoze i kratke pažnje, u sve više pojednostavljenim stavovima i isključivosti međusobnoj, kao da se dosad ne primjećuje da je najveći gubitnik u Srbiji ove godine upravo ono najsuptilnije i jednako ono što je dugo bio najveći srpski kapital. Stradala je i izgurana na marginu kultura. Nijedan umjetnički događaj nije jače uzбудio kulturnu javnost, kulturne radnike, umjetnike, čitaoce i slušaoce. U književnosti, nijedan novi roman nije podigao prašinu, niti se o bilo kojem razgovaralo, kao što se po pravilu događa, makar oko

dodjele Ninove nagrade. Roman ovogodišnjeg laureata kao da je zaboravljen odmah. Nijedan film – taj forte Srbije, koji je to već neko vrijeme prestao biti – nije ni spomenut kao bitan. Čak ni televizijska serija – po čemu su se Radio-televizija Srbije i još neki televizijski producenti prošlih godina javili kao neočekivana (?) sila u ovim našim krajevima, i gdje je bilo podjednako zadovoljstvo gledati kako s ove strane kritičari sitnog zuba bilo sline zavidno nad kvalitetom ili zlobno ističu mane, prave i izmišljene, serija koje su išle u nevjerovatnom rasponu tematskom. I, krenuvši od recentne historije, fikcije i kvazidokumentarizma, od priče o porodici Milošević, događajima Petog oktobra i ubojstva Zorana Đinđića, odnosno policijske akcije Sablja, pa sve do serije o Ivi Andriću, ni više ni manje, znale podići uzbuđenje i stvoriti događaj o kojem se pričalo danima i tjednima.

Ni dokumentarna produkcija, naročito ona najvršnija, ponovo RTS-ova, nije uspjela pokrenuti duh i um. *Nota bene*, to je produkcija koja je napravila dva dokumentaristička fenomena, dva filma o kojima se ne govori i ne piše u medijima, a odgledani su više miliona (!) puta na YouTubeu: filmovi „Košare“ i „Paštrik“, što drugo, dvije sage o vojnom heroizmu i patriotizmu, u jednom inače tako prljavom ratu kao što je bio napad NATO alijanse na SR Jugoslaviju 1999. i sam kopneni sukob Vojske Jugoslavije s OVK. Ta dva filma o istinskom junaštvu postali su za nekoliko generacija danas stupovi, pilari simbolički koje je tiha većina Srbije, a često i drugih područja gdje žive Srbi, metaforički obgrlila, spontano, tiho i s istinskim poštovanjem i udivljenjem, kao primjere časti i poljuljanog povjerenja u sebe i kolektivnu tradiciju, uprljanu dijelom ratovima devedesetih, a dijelom bespoštednom propagandom izvana i utjecajem meke moći koja i medijski pokušava dokrajčiti fundamente kolektivne srpske autopercepcije i karaktera.

To neprimjećivanje dokumentarne produkcije šteta je i za nas ovdje, pogotovo jer je nedavno krenula dugo spremna i s mnogo kašnjenja prikazana serija o kulturi Srba u Hrvatskoj, najambicioznija serija ove tematike dosad. Sve je to pokrio trajuć društveni sukob pa su reakcije publike i medija kakve bi se javile svega godinu unazad, u mirnija vremena, intenzitetom neusporedive s ovim današnjim u kojima je serija primijećena i gledana doduše, ali se o njoj zasad ne govori mnogo.

No nešto mnogo opasnije se događa na planu kulture. Sve češće čuju se varijacije rečenica – „koga briga za to dok traju protesti? Bavićemo se time kasnije“. Drugim riječima, koga briga za kulturu dok traje društveni sukob i pravedna borba. To su ton i sadržaj koje neki od nas poznaju dobro, decenijama. I kroz različita uređenja. Sjećamo se onog starog, prvotnog, boljševičkog refleksa koji nas je pratio i maskirao se u raznim oblicima: „kad je revolucija, nema mjesta za buržoaska artistska prenemaganja“. Nakon toga, došlo je mnogo gore vrijeme, a mislili smo da nema gorega od prošloga: tu je stav bio – koga briga za umjetničku kvalitetu i etičnost „dok gori Domovina“.

Nikada ranije nije igra simbolikom bila jača i više u harmoniji naizgled nespojivih elemenata. To da bi neprijatelji naročito htjeli da se radi o elementima nespojivim, samo potvrđuje da su opet točno naslutili kako su ponovna sloga ili dogovor među Srbima mogući

Nešto u refleksu ostražčenijih pristalica protesta prepoznajem, što me podsjeća strukturno na pređašnje nesvjesne ideologeme. Kod odraslih ili starijih beskraino je antipatično vidjeti iskrivljena ljuta lica koja ispaljuju takve rečenice. Oni bi trebali znati bolje dosad. Ali vidjeti to kod mladih, i pojačano njihovom snagom, „libidinalnom energijom“ i narcističkim viškom koji umanjuje očitu objektivnu pravednost zahtjeva i pobune, javlja se u tome neka „mišićna memorija“ u čovjeku, nešto poznato od mnogo ranije – ona vrsta mladalačke i infantilne neosviještenosti grupne, razorna snaga „anđeoskog osmijeha“ koja je nevino takva, rušilačka u takvoj svojoj nevinosti, ista sila kojoj je definitivni poetski i estetički oblik nenadmašno dao Milan Kundera pišući o ironiji sličnosti čehoslovačkih režimskih omladinaca i zapadnih mladih ljevičara.

Međutim, tu ima jedna točka razlike, kontingencija, nepredvidljivost, koju iznutra ne vide, a paradoksalno nitko je ne naslućuje tako točno kao neprijatelj ili protivnik: postoji i javlja se u svemu ponovo onaj neosporni i djelujući, osjetni ako ne uvijek i osviješten *vitalizam* srpske kulture, a s njime i naročita inteligencija, bistrina i stvaralački impuls nacionalne kulture u sasvim drugom smislu. Združeni jer nastali iz istog izvora, kao da načas uspijevaju nadvladati ovo zabrinjavajuće napuknuće – sukob koji prijete da razbije zemlju na dva tabora kao nikad ranije. To je snaga samoobnavljanja, inherentna u toj historijom bijenoj, mučeničkoj zemlji, i ta snaga se poznaje danas i konstituira prije svega na simboličkoj, a ne vulgarno materijalnoj, „pozitivistički mjerljivoj“ ravni i razini. A u zbiru je više od toga dakako. Nikada ranije, čak ni devedesetih gdje je asocijativnost kulturalnih znakova,

označitelja i metafora bila jedna od najznačajnijih poluga otpora i estetičkog preživljavanja i održanja, nije igra simbolikom bila jača i više u harmoniji naizgled nespojivih elemenata. To da bi neprijatelji naročito htjeli da se radi o elementima nespojivim, samo potvrđuje da su opet točno naslutili kako su ponovna sloga ili dogovor među Srbima mogući i štoviše da posvađani dijelovi pripadaju istoj cjelini, koliko god se činili disparatni i nespojivi.

Ona slika – i zvuk – 15. marta u Novom Sadu, zvuk studentskog pjevačkog zbora koji zaredom izvodi „Okean“ La strade, (post)novovalnog benda iz osamdesetih, i Dositejevu „Vostani Srbije“, ta rekontekstualizacija i zbližavanje suprotnog, neočekivana ruka ruci – izrazita je metafora mogućnosti samoobnove koja se ne iscrpljuje na retorici, nego je ispunjena dubokim sadržajem i značenjem. „Okean“ neukrotivog i kontradiktornog Slobodana Tišme i pomirljivosti, otvorenost i vedrina Dositejeva, govori nešto o konsenzusu transgeneracijskom onome tko to zna pročitati. Da je iz toga došao i dogodio se, zazvučao drugi „par“ poslije toga, u Beogradu na Autokomandi – i horski se spojili „Uskliknimo s ljubavlju“ i „Ovo je zemlja za nas“, to je dijalektika, a ne slučajnost. Prostije rečeno, ili „historijsko materijalistički“ rečeno: nikad tako podijeljeni na jednoj razini – i to vrlo teško, mučno i zasad bez izvjesnog kraja. Ali – i nikad složniji: oko osnova, temelja, oko razumijevanja sebe.

Zato kad ovdašnji voajeri i lažni dobronamjernici i dušobrižnici kažu da su simboli „isti“ i kod pobunjenih i kod vlasti, u pravu su, ali ne onako kako oni to vide sa strane, suviše plitki, zlonamjerni i zavidni da bi ušli u suštinu. Promisliti duboko to na koji način se ti simboli dodiruju i kako su „isti“, promisliti odgovorno i u svrhu građenja, otvoriće skrivena vrata iza kojih umjesto vanjskog očajja i tjeskobe, stoje nezaprjano svjetlo i nada, neuništivost životne energije i inteligencije jednog naroda koji po hiljaditi put na tim temeljima pravi sam sebe, ispravlja se, bori za svoju sadašnjicu, što znači za ravnotežu razumijevanja i prošlosti i budućnosti. I to radi bez pomoći drugih, bez naslanjanja na tuđe kulture i izvanjske uzore, vjerujući i osjećajući da ima svoju rođenu kulturu koja će mu pomoći i da ustane i da opstane. Kao i uvijek dosad uostalom. Tu negdje je plamičak nade da će ogromna, zastrašujuća kriza možda jednom ipak na dobro, ili nabolje.

2.

Posljedice koncerta – pa poslije i množinom, koncerata – ljetos u Zagrebu i u državi, spojenih s *obljetnicom* i *mimohodom*, ispitima za naše ionako istrošene nerve i strpljivost, odrazili su se kapilarno na čitavu kulturu. Ovdje kao da fali riječ „također“, ali bi bila pogrešna, jer bi pravila neku vrstu lažnog balansa i ekvidistance s prošlim poglavljem, što je prva i najčešća, uobičajena greška, bilo podlo namjerna ili destruktivno nesvjesna i „nevina“, pa je već u jeziku treba zaobići. Govori se dakle nakon tih masovki, strašnih i grotesknih jednako, i piše o posljedicama njihovim neprestano, govori se najviše o „relativizaciji“ simbola i opasnosti takve relativizacije, a da se nije promislilo nijednoga jedinoga trena šta to stvarno znači. U očekivanim kutovima i na uobičajenim mjestima, nalazi se ono što se svaki put može naći, a nemaštoviti i frazeri upravo tamo traže i nalaze, otkrivajući toplu vodu i miješajući isto već decenijama, sve kao potvrdu kako se stvar „radikalizirala“. S druge strane, ima nešto i nas koji mislimo da je taj „radikalizam“, ekstremnost simbolike i manifestno iskazivanje njeno, umjesto jačanja zapravo znak oslabljenosti, da je u izvana crnoj, zapravo sakrivena izvješena bijela zastava jedne poražene „vojske“ (!), presjeka naroda iscrpljenog, konfuznog, a kulturno, kulturološki

i identitarno pogubljenog. Da je ovdašnja takozvana ljevica, gluha, glupa i samodopadna skočila na zabranitelja nekakve beznačajne manifestacije u Benkovcu tako što se podsmijevala zlurado i bezubo nad činjenicom da kći toga čovjeka sluša i pjeva novu srpsku narodnu muziku – to je metafora pret-hodnoga. Kao i činjenice da ovdje u stvari traje ideološki sukob unutar istog naroda i nacije, a gdje se – naizgled slično, no u stvari potpuno drugačije nego u prošlom poglavlju – dvije suprotne strane ponovo dodiruju, aksiološki i tangencijalno. Samo što te strane ne proizvode ništa, nikakve stvarne vrijednosti, nijedna ni druga, ni simbolički ni stvarno.

3.

Ako je sve to i tome tako, ako se hipoteza drži, pa je sve zaista odjek poraženih a ne pobjednika, kako im se tepa stalno i čime ih se etički, duhovno i intelektualno umrtvljuje, ako dakle u ovim autorskim pretpostavkama i ima nešto, to ne znači da je u neposrednoj stvarnosti ta stvar s relativizacijom manje neprijatna, a posljedice juridičko-jezuitskih misaonih igara u javnosti i sramnog pravdanja simbola koji bi u svakom imalo sređenijem društvu bili pod ključem manje zapanjujuće, onda kad ih, za razliku od ovih ovdašnjih mediokriteta, nađemo i kad se s njima suočimo na mjestima gdje se to ranije zaista ne bi očekivalo ni dogodilo.

U tome svemu mi, razapeti između skrivenog divljenja rodoljubnoj i kulturnoj simbolici koju gledamo na protestima po Srbiji i, brinući se nad tamošnjim događajima, tajno joj se radujući iz prečanske daljine, i jednako razapeti između straha i zgađenosti nad simbolima koji nas zateknu *nespremne* (!) u našoj neposrednoj okolini, dočekujemo kraj nesigurne 2025. godine

Pa iako lično i iskustveno često nisu znak pouzdanosti da je nešto stvarno onako kako nam se čini, ima izuzetaka, situacija koje daju uvid nevjerovatnom snagom dojma za koji čovjek na svakoj razini osjeća da je više od toga. I da se naprotiv radi o nekoj vrsti spontanog i munjevitog misaonog procesa i sinteze intelektualne koja sliči utisku, a nije već je dedukcija, silogizam što-više.

To mi se, od svih mjesta, javilo neki dan na jednoj običnoj, narodskoj istarskoj fešti povodom blagdana lokalnog sveca. Kontekstualno, što ne treba previše objašnjavati usprkos opasnosti da bez preciznosti sve može postati

retorika, svatko tko je proveo imalo vremena u Istri zna koliko se ona razlikuje od ostatka zemlje. To nije samo klišej. A ako je čovjek konkretno proveo ovo ljeto u Zagrebu, bio tu uz *Koncert*, *Obljetnicu* i *Mimohod*, već osjećaj koji ga preplavi već kad pređe Učku, osjećaj olakšanja, sigurnost da se tu prosto lakše diše, neprikosnoven je, svemu unatoč.

Tako je bilo i prije nekoliko dana dok sam noću ulazio na Poluotok. Koji dan kasnije, na fešti kod domaćina, mlađeg čovjeka iz naroda, na njegovom seoskom imanju, u izmaglici zabave, pića i jela, atmosferi gošćenja i gostoljubivosti, dugo u noć pjevalo se i plesalo, rasterećeno kako si može dozvoliti nova imućnost naroda ovdje. U toj oblapornosti, u ponešto brojgelovskoj i ponešto formanovskoj atmosferi, i u tipično današnjoj konfuziji žanrova pjesama koje su puštane s kućnog razglasa, gdje su se miješale istrijske nove polke i dalmatinski, mediteranski, festivalski hitovi, nekadašnji jugoslavenski rokenrol i nova narodna muzika iz Bosne i Srbije dakako – u nekom trenutku kao po neumitnosti koju sam naslutio krenula je i pjesma u kojoj prepoznatljivo neinteligentno kreštanje sirovog glasa zaziva „Ivana, pobratima milog“ i „Kupreško polje“. Bilo je neprijatno, a veselje postalo na par minuta istinski usiljeno, neprirodno. Evo, pomislio sam, ovo je rezultat samozavaravajuće poštalice koju su oko ljetosnih koncerata mnogi duž zemlje ponavljali, kako, je li, „nisu za *njega*, ali ima lijepe ljubavne pjesme“. Na fešti nije stalo na tome. U jednom trenutku, istarski mladi domaćin stojeći je učinio gestu za koju se činilo da je u toj okolini nemoguća, da je opsjena – podigao je desnicu i ispravio je u zrak, a njegovih nekoliko *kumpanja* u čelu stola otpozdravilo mu je jednako, doduše *bez* onog jezivog uzvika i odgovora, ali jesu fizičkom gestom. „Evo, ovo bi bilo donedavno nemoguće ovdje“, pomislio sam dakle, na ovom mjestu i geografiji, i od ljudi ovakvog, nesumnjivog i vjekovnog istarskog porijekla. Oprez pak: ne pravimo ovdje retorički, samodopadni demagoški egzercir moraliziranja, nipošto. To bi bilo prelako. A pogotovo ne onu, kod mnogih u našem narodu sve češću i neinteligentnu redukciju po kojoj „svi su isti i svuda su isti“. Stvar se uostalom može „pravdati“ i objasniti prostošću duha mladog čovjeka ne naročito obrazovanja i pameti koji se poput mnogih ne snalazi u lokalnoj pak kulturnoj i identitarnoj konfuziji istarskoj, gdje nezapamćeno i lako bogaćenje proteklih decenija ne prati duševna i svaka druga ispunjenost, pa se traži nekakav bar „lijek“. Makar i kroz provokaciju, transgresiju gestom kao simptomom izgubljenosti u zavičaju gdje se stari svijet naočigled mijenja, a novi donosi parametre i „vrijednosti“ koji zapravo izjedaju sve ono što je plemenito, skromno dobro i tradicionalno umjereno, a što je upravo i održalo Poluotok kroz vrijeme. I uostalom napravilo ga takvom oazom kompromisa, neekstremnosti i sigurnosti. Ali lakoća i osmijeh kojima je gesta izvedena, nešto je čega bez atmosfere stvorene i održavane prošloga ljeta ne bi bilo.

U tome svemu mi, razapeti između skrivenog divljenja rodoljubnoj i kulturnoj simbolici koju gledamo na protestima po Srbiji i, brinući nad tamošnjim događajima, tajno joj se radujući iz prečanske daljine, i jednako razapeti između straha i zgađenosti nad simbolima koji nas zateknu *nespremne* (!) u našoj neposrednoj okolini, dočekujemo kraj nesigurne 2025. godine.

Možda u tome rascjepu i nastaje buduća kultura, stranice velikog romana iz našega još neispisanog vremena. Nova djela i značajni radovi koji će biti temelj i za nas i za sve oko nas. Baš ono dakle što nas je izdignulo u prošlosti, u svakoj epohi, i po čemu se poznajemo.

КАКО ЈЕ МАЛИ ХРВАТСКИ НАРОД ЗАДУЖИО ХРИШЋАНСКУ ЕКУМЕНУ

БИЗАНТСКО-ХРВАТСКИ ОБРЕД У БУДИЊАКУ

Ако смо већ прошли, а добрим дијелом у политичком новоговору усвојили мада нас нико за то није питао, хибриде типа југокомунистичка, србочетничка, да не спомињемо већ застарјелу великосрпску кованицу, зашто би се онда ишчуђавали свјеже произведеном, сасвим јединственом бизантско-хрватском обреду. Кога нема, није било, нити ће га икада бити

пише: **Бранко Чоловић**

Одавно нити пасионирани пратиоци телевизијских програма нису увјерени у педагошку моћ медија чије услуге свакодневно користе. Ту и тамо извикани ТВ календар послужи незналицама да скину скраму властитог незнања са неких, углавном историјских тема или да у двоминутном дајцестираном издању доколичари надомјесте изостанак вишегодишњег школовања. На крају крајева, нити номинално образовне установе не показују посебну ревност да истински образују, па је то онда излишно очекивати од медија који се осим као информативни све више представља као оруђе бескрајне забаве. Говорећи из властитог искуства деценијама ништа ни приближно забавно нисам доживио са екрана националне телевизије, јер да није увезених документарних програма ту бутигу никада не би ни требало отварати. Ипак, тешко је очекивати да и телевизија реално може бити било шта друго осим огледало друштва и државе. Заправо државе која уредно, на бази донесених закона уређује програм и поставља правовјерне уреднике, формира вриједносна идеолошка, етичка и естетска мјерила, обликује тзв. јавно мјење, а наполе наплаћује порез за гледање исте. Реторичко питање, да ли сте можда некад у били у кући гдје није постављен тај кућни олтар пред којим сви клањају и са којим понекад, доживио сам то у старачким

домаћинствима, апсурдно разговарају? Да ли је та направа, наравно не она као уређај неголи оно што она еманира, заиста нешто неизбјежно у животу појединца и заједнице остаје за расправу, а посебно оно што се садржајно презентује. Много тога, дакле, што се емитује са тог медија подложно је процени, хвали или критици, а како је заједница изузетно сложена очекивано тешко је удовољити свима који се појављују као корисници обнародованих садржаја. Стога не бисмо задржали у смисленост медија као таквог, већ само на један детаљ у телевизијском појмовнику познатији као телетекст, форму која у најкраћем а како другачије, доноси вијест или суд о неком догађају, личности или појави. Апстрахујући много шта у том начину преношења информација који тачности претпоставља концизност, не могу се не осврнути на неке крајње проблематичне ставове на граници да буду аналфабетска трабуњања. Оно на што се у наредним рецима желимо реферирати јесу управо бедастоће без обзира што је тај новчано моћни државни медиј у стању пробрати образоване и у поједине струке сасвим упућене сараднике. Чак се ни угледни новинари не могу духовито позивати на својство универзалних незналица јер да је тако не би се баш упуштали у сваку могућу тему, све како им не би било неугодно, да не говоримо о одговорностима према онима који изречено или написано слушају или читају. Е па и ми смо читајући једну вјесту од 6. јула текуће године на телетексту јавне, читај државне телевизије, а нисмо баш морали, установили да је незнани аутор у девет редова текста успио направити барем толико материјалних погрешака. У њему је само донекле граматика исправна и то вјероватно зато што се на том задатку нашло неколико презапослених службеника лекторске полиције. Ако им је писменост равна знању, онда би рецензенти имали барем толико посла колико и лектори и редактори. Показаћемо да и они, граматичари и старији уредници, нису били начисто по сваком питању. У исти мах смо у напасти да проблематизирамо и властиту логику да анализирањем глупости заправо чинимо исто, све када би се само о томе радило. Није нетачно целокупан чланчић означити као логичну бесмислицу, али тешко се на томе задржати и не поставити додатна питања гдје је творац овог дјела то научио, ко га је томе научио и да ли му је његова ментална израђевина била довољно стабилна да издржи терет чињеница и других провјерљивих доказа за изнесене тврдње или ставове. Можда је, опет, творац текста кога смо у напасти назвати генијем површности, само испунио своје радно вријеме, не провјеравајући истинитост нити увјерљивост онога што је сам произвео. Па и кад се човек унереди, има рефлексну радњу да се окрене за оним што је оставио у шољи или на земљи, али овај је својеговно оставио на екрану да смрди више од десетак сати и да се други гнушају тог менталног прољева. Можда је, питам се, новинар ако се тако писац текста може назвати завршио одговарајуће велеучилиште у Великој Горици или у најбољем случају, што био онда све објаснило, Хрватске студије у Загребу. Вулгарност у овом тренутку мијењам за фактографију иако се чини да аутору дајем превише на значају ако у целини пренесемо вијест. Или можда ауторима јер је

за ову умотворину можда затребао читав труст ХТВ мозгова, каквих фирма на властитом платном списку има у изобиљу.

Вијест како је је у једном жумберачком селу Будињаку, одржана црквена свечаност, односно гркокатоличка литургија, показаћемо и доказаћемо довољан је мотив за анализу не само вјерских прилика у овој земљи или, да се баш не заносим превише, барем за настанак овога осврта.

**Тешко је очекивати да и
телевизија реално може
бити било шта друго осим
огледало друштва и државе.
Заправо државе која
уредно, на бази донесених
закона уређује програм
и поставља правовјерне
уреднике**

Почетак текста, да засад заобиђем сам наслов, започиње ванредно бомбастичним уводом, у поводу 1100 обљетнице хрватског краљевства преносимо архијерејску свету литургију по бизантско-хрватском обреду с темеља древне цркве св. Петке из Будињака у Жумберку. Већ на самом прагу овог литерарног раја сам застао, покушао доћи до даха, тражио у близини неког коме бих ово поново прочитао и заправо подијелио истинско чуђење. Сада доиста морам изрећи једноставан исказ: какве везе има свечана вјерска служба која се сваке недеље у готово непромијењеном издању изводи више од једног и по миленија, са прославом неког, па макар измаштаног хрватског краљевства. Као да одржавање литургије зависи од друштвених или замислимо метеоролошких прилика, још мање да се може везати за било какав политички јубилеј или не дај Боже њему посветити. Чини се, ипак, да је нашем јадном аутору првенствено било важно да истакне национално име гдје му иначе мјесто није, тако је у наредној, чудесно склепаној синтагми написао, будимо према њему сасвим благонаклони, ординарну будалаштину, да се литургија одвија по *бизантско-хрватском обреду*. Да сам посебно емфатичан послагао бих овдје небројене ускличнике, али закључио сам да то на аутора као и на бројно читање из исте менталне лиге вјероватно и не би посебно дјеловало, јер незнање се као коров лако прима и цвјета у хиљаду смрдљивих цвјетова. Да је хрватска литургија толико задужила хришћанско богословље и да се одвија по небројеним црквама ове планете, то досад нисам знао и заиста бих волио кад би ми то неко могао документовати. Овај лумен новинарства кратке ријечи и још краће памети засигурно то није у стању. Из текста се сасвим јасно може закључити да је ово званични назив једног етаблираног обреда, а за шири круг људи непознатом

жумберачком Будињаку одвија се тек једна његова *инчица*. Сасвим поуздано знам да је на ХТВ-у запослено мноштво свршених теолога од којих нису сви размјештени у редакцији религиозног програма и да чак ни они у властитим школама нису могли нити чути нити видјети написано нешто што звучи као хрватско-бизантски обред. Питање је само да ли су они видјели овај назови чланчић и нашли за сходно да интервенирају барем у онај дио који се тиче чисте фактографије. Очито нису или су само зажмирили. Вратимо се ипак нашем малом Творцу који се у свом свом интелектуалном прегнућу није ни трена замислио да ли се у Риму, у цркви Св. Петра свакодневно одвија литургија по католичко-талијанском обреду, а по истој логици у Лондону се слушају мисе по протестантско-енглеском обреду. Најфантастичније би ми зазвучала вијест да је у дане Великих празника по тзв. јулијанском календару, још једна лингвистичка смицалица са Каптола и Присавља, у Преображенској цркви у Загребу одржана свечана литургија по *бизантско-српском обреду*. Наравно да толико истока у једној јединој реченици ниједна вијест емитурана са ХТВ напросто не би могла поднијети. Како је мали хрватски народ задужио хришћанску екумену својим свецима и теолозима, а да у читавој историји хришћанства то нису успјели много већи и потентнији народи и нације, остаје једно од кључних недоумица модерне и не само богословске науке. Помишљам можда и зато што је тај народ одувјек био благословљен од Бога, а посебно његових намјесника на земљи. Дакле, овдје се свакако не ради о хипостази Бога и његових дјела, него прије свега Хрватске и хрватства. Ми смо мјера свега, све је наше, особито туђе. Слично се дешавало у многим другим доменима друштвеног живота и одавно смо се томе престали ишчуђавати, међутим како је барем номинално Црква универзална категорија, очекује се да се темељи на јединствено усвојеним принципима и да функционира по углавном непромјењивим начелима.

Ако је својевремено празна лименка брендирана као чисти хрватски зрак могла бити једна, мада сасвим приземна досјетка, онда је покушај стварања овог чудесног језичког конгломерата глупост космичких размјера. Искрено се надам да то неће бити још једна од небројених новогворних кованица које се чак и јавним конкурсом траже и потом налазе мјеста у ријечницима. Такво демократско играње језиком данас се чак и новчано награђује. Ако смо већ прошли, а добрим дијелом у политичком новогвору усвојили мада нас нико за то није питао хибриде типа југокомунистичка, србочетничка, да не спомињемо већ застарјелу великосрпску кованицу, зашто би се онда ишчуђавали свјеже произведеном, сасвим јединственом бизантско-хрватском обреду. Кога нема, није било, нити ће га икада бити. Има још нешто мало Жумберчана, некадашњих православних поданика Царства, који су давних дана, под невидљивим притиском католичке црквене номенклатуре прихватили вјерску унију, из практичних разлога модифицирали текстуални дио литургије и молитви уопште који иде за тим да помене тренутног римског бискупа. Притом, наравно, нико не може довести у питање постојање унијатске цркве, њену органску везаност за Свету столицу и неповратну одјељеност од Православне цркве. Истине ради, ваља истаћи како се литургија као најважнији црквени обред у гркокатоличким храмовима одвија у прастаром и непромјењивом издању, а сама опрема богомоље,

иконостас, црквени намјештај, свештеничка одјећа, литургијски предмети потпуно су налик онима затеченим у православним црквама. Сад ће ту, званичним називом божанствену литургију један необавезни тв папак претворити у *бизантско хрватски обред*. Ако је незнање свето, онда је овај човек истински светац, који очито никад није присуствовао обреду о којем пише, компарирао православу литургију са оном која се проводи у унијатским храмовима и нешто сувисло из тога закључио. Могао бих замислити да је ова непроцењива знања стекао на уредно похађаном школском вјеронауку и, већ према прилици, стотињак одслушаних или одспаваних миса. Већ и само отварање толико доступне *wikipedie* би му указало не неке основне чињенице. Зна се и да је раних деведесетих година прошлог стољећа било покушаја да се Римокатоличка црква макар за унутрашње потребе назове хрватском, али су убрзо стигле пацке из Ватикана, тако да се просјечан католички вјерник ове државе мора, макар језички, задовољити са нашом црквом и нашом вјером.

**Да је хрватска литургија
толико задужила
хришћанско богословље и
да се одвија по небројеним
црквама ове планете, то
досад нисам знао и заиста
бих волио кад би ми то неко
могао документовати**

Када би се вратили у прошлост и расправили настанак, потом законско утемељење назива гркокатолички, у овом тексту примјењен на литургију, видјело би се да су и ту учињени велики отклони од суштине ствари, све како би се на строго омеђеном политичком територију једној древној вјери и посебно једном народу који је упорно практикује одузело право не само на исповједање традиционалног обреда него и јавног кориштења властитог националног имена. Номинализам никада није био стран западној теологији, тако да је уз дубока промишљања учених глава створен појам гркоисточни као још један парадокс намјењен забашуривању истине.

У наредној реченици ове телетекст вјестице, такође, дознајемо да ће славље предводити крижевачки бискуп, владика Милан Стипић. Наоко реченица изгледа колико толико смислено, али оном мање упућеном дијелу публикума морам указати на то да су појмови владика и бискуп синоними, али да је израз бискуп ипак мало више у духу хрватског језика. Дакле, овдје је г-дин Стипић представљен као двоструки бискуп или бискуп на квадрат. Како је поменути овдје у својству архијереја,

онда би било очекивати да се придјев свети, свакако виши у хијерархији појмова, постави на прво мјесто, као што се то уобичајило у књижевном језику. У истом смислу не чини се природно изрећи да се литургија одвија или преноси *с темеља*, него да се одвија на темељима, настављам *древне цркве Св. Петке*. Шта је то у хронологији древно како у релативном или апсолутном смислу ствар је процјене, поготово што не знам за стварне намјере назовиновинара када је посегнуо за тим придјевом. Сигурно знам да се прије XIII вијека не биљеже појаве ове светитељке као патрона неког храма, поготово не у Жумберку који је насељен ускоцима у XVI в., све и да су постојећи темељи средњовјековни.

**Ако је својевремено празна
лименка брендирана као
чисти хрватски зрак могла
бити једна, мада сасвим
приземна досјетка, онда
је покушај стварања
овог чудесног језичког
конгломерата глупост
космичких размјера**

Кад већ дотичем тему међурелигијског познавања католика и православних, које на крају крајева бива и питање признавања, указао бих и на још једну постојану нелогичност из истог домена. Наиме, ради се о томе да приликом прославе великих православних благодана, Божића и Ускрса, званични наслови ове земље празник честитају искључиво загребачко-љубљанском митрополиту. Зашто тако поступају могу само да претпоставим, али за оне неупућене изговарам да се на територији Републике Хрватске налази пет православних епископија и да се епископија са сједиштем у главном граду неке државе или покрајине назива митрополијом, а носилац те части митрополитом. У Српској православној цркви сви епископи су потпуно равноправни и међу њима нема никакве хијерархије, а камоли субординације, због чега не видим разлог да би се истицао само загребачки чије првенство трпи и због чињенице да нити нема највише вјерника. Наравно да ово знају и савјетници у Влади као и сви одговорни унутар Католичке цркве. Уосталом, постоји и епископски савјет Српске православне цркве у Републици Хрватској који чине епископи на челу пет постојећих епископија као и двије чији се тек мањи дјелови налазе на територији ове државе, којему би се сасвим мериторно могле упутити пригодне честитке. У међувремену је дошло и до промјена унутар СПЦ-а тако да на територији Хрватске није више само загребачки епископ на части архиепископа или митрополита, него и неки други па се питам да ли ће се досадашња, сасвим неправилна пракса и убудуће наставити.

UKRAJINA KAO ALAT U SUKOBU ZAPADA I ISTOKA

ČUDAN KRAJ JEDNOG ČUDNOG RATA

Ka Ukrajini su sa Zapada krenule milijarde dolara u opremi i oružju. Govorilo se kako je ruska ekonomija „ekonomija benzinske stanice“, kako Rusija neće izdržati sankcije na rusku naftu i plin, a Putinu se prognozirao bliski kraj, od prevrata nezadovoljnog naroda, vojnog udara ili od neke opake bolesti, kako kad. Bezobalna mašta rađala je sve nove i nove scenarije. Ali, ništa od toga nije se dogodilo

PIŠE: **Borislav Ristić**

Rat u Ukrajini ostat će upamćen u povijesti kao jedan od onih čudnih ratova, koje obično nazivamo „posredničkim ratom“. Taj je rat „čudan“ jer se jedna strana u ratu cijelo vrijeme pretvarala kako nije u ratu, dok je Ukrajini slala stotine milijardi u oružju i opremi. Ništa tu nećemo razumjeti ako ne uzmemo da je okvir za taj rat čvrsto definiran sukobom Zapada i Rusije, u kojem je Ukrajina poslužila samo kao alat.

O tome je na samom početku rata otvoreno govorio i sam ukrajinski predsjednik Zelenski, u čuvenom intervjuu koji je krajem ožujka 2022. dao britanskom listu „The Economist“: „Neki na Zapadu žele da se mi borimo što duže. Oni žele da oslabimo Rusiju što je više moguće. Za njih je ovo rat protiv Rusije u kojem mi krvarimo umjesto njih. Oni misle: što duže traje, to bolje – jer će Rusija biti slabija.“

Bilo je to vrijeme uoči pregovora u Istanbulu, na kojima su Ukrajina i Rusija postigle sporazum o mirnom rješenju sukoba, ali je Ukrajina potom odbila ratificirati taj sporazum. Prema tom sporazumu, ukrajina bi se obvezala da neće tražiti članstvo u NATO-u i dozvoliti strane vojnike na svom teritoriju, dok bi Rusija povukla vojsku iz Ukrajine, osim sa Krima i iz dijela Donbasa, koji su držali prije ruske invazije.

Što se dogodilo Zelenskom između ovog citata i odbijanja da stavi svoj

potpis na ovaj dokument nepunih mjeseca dana kasnije, predmet je spekulacija. Navodno su mu isti oni koje je optuživao za korištenje Ukrajine kako bi se iscrpljivanjem oslabilo Rusiju „prišapnuli“ kako treba izdržati samo tri mjeseca... Kako bilo, to „iscrpljivanje Rusije“ odužilo se na tri godine rata i, neslužbenih, blizu dva milijuna mrtvih Ukrajinaca.

Od tada je spominjanje bilo kakvih pregovora s Rusijom postalo tabu-tema i garantiralo je etiketu „izdajnika“ Zapada, zapadnih vrijednosti i same Ukrajine onome tko bi na takvo što i pomislio. Zelenski je čak u jesen 2022. godine donio i poseban „predsjednički dekret“ kojim se zabranjuju bilo kakvi mirovni pregovori s Putinom. Bila je to odluka da se „da šansa ratu“, a pobjednik je mogao biti odlučan samo potpunim porazom jedne ili druge strane.

Bio je to rat iscrpljivanja. Ka Ukrajini su sa Zapada krenule milijarde dolara u opremi i oružju. Govorilo se kako je ruska ekonomija „ekonomija benzinske stanice“, kako Rusija neće izdržati sankcije na rusku naftu i plin, a Putinu se prognozirao bliski kraj, od prevrata nezadovoljnog naroda, vojnog udara ili od neke opake bolesti, kako kad. Bezobalna mašta rađala je sve nove i nove scenarije. Ali, ništa od toga nije se dogodilo.

Rusi su se utvrdili i pripremali za rat iscrpljivanja. Svakih mjesec dana regrutirali su 30 tisuća novih regruta. Od početnih stotinjak tisuća, ruska vojska je u Ukrajini narasla na sadašnjih oko 750 tisuća vojnika. Od početne ukrajinske brojčane prednosti, taj se odnos obrnuo na 3 : 1 u korist Rusa, a na ključnim ratnim žarištima taj je odnos i veći. Uz jaku artiljeriju i dominaciju u zraku, Rusija je polako odlamala komad po komad Ukrajine.

Ruska ekonomija je, na zaprepaštenje zapadnih planera, preživjela režim sankcija i otvorila nova tržišta. Rusija se okrenula zemljama BRICS-a i preko njih plasirala svoje proizvode. Iako je inflacija 20%, Rusija danas bilježi godišnji rast BDP-a od preko 4 posto. Rat je opterećenje za svaku ekonomiju, sankcije su dodatni teret, ali teško bi se moglo naći potvrde kako se ruska ekonomija svodi na ekonomiju „benzinske stanice“.

Planeri na Zapadu debelo su se preračunali oko gotovo svakog segmenta ovog rata. Politički, Putin vjerojatno nikad nije bio jači. Ekonomski je Rusija pokazala neočekivanu vitalnost i inovativnost. Politička i ekonomska stabil-

nost, omogućila je ruskoj ratnoj mašineriji da napreduje na ratištu i ostvaruje zadane vojne ciljeve, drastično pritom smanjujući ispočetka nepovoljan odnos gubitaka u ljudstvu i tehnici.

Zapadne elite su sjedile u svojim toplim kancelarijama i Ukrajinčima govorili kako su neustrašivi, dok je ukrajinski narod trpio strašne patnje. Od države s nekadašnjih 50 milijuna stanovnika, procjene su da danas u Ukrajini ima 19 milijuna stanovnika. Preko deset milijuna je u izbjeglištvu, odakle se vjerojatno neće nikad vratiti. Američki vojni stručnjaci procijenili su da ukrajinska vojska može izdržati do kraja 2025. godine.

A onda je, početkom ove godine, u Bijelu kuću ušao Donald Trump i njegova administracija, koji su, kakvi god mogli biti, u globalnu politiku donijeli dašak političkog realizma. Trump je objavio kako je njegov cilj okončati rat u Ukrajini. Iako je time cilj postao poznat, putevi ka tom cilju ostali su obavijeni misterijom. Globalna politika je, tako, pod njegovim vodstvom, krenula čudnim putem ka okončanju jednog čudnog rata.

Nastupilo je vrijeme treznjenja. Prvo je na red došao Zelenski, koji je pozvan u Bijelu kuću da bi tamo prošao kroz pravog „toplog zeca“, koji su mu priredili Trump i njegov potpredsjednik JD Vance. Rečeno mu je kako „nema karte u rukama“ i kako mora pregovarati o miru. Zelenski se, uz pomoć europske „Koalicije voljnih“ na trenutak izvukao, ali je za Trumpa istog trenutka postao nepouzdan partner.

Treba reći kako su Europljani i Zelenski odbijanjem mirovnog procesa nanijeli političku štetu Trumpu. Poznato je kako je dio njegove agende „Make America Great Again“ fokusiranje na Kinu kao glavnog geopolitičkog rivala. Za tu agendu mu je neophodna Rusija kao saveznik u slabljenju Kine. Međutim, diverzija Europljana i Zelenskog gurnula je Putina u čvrst zagrljaj Kine, u što smo se mogli uvjeriti na ljetosnoj vojnoj paradi u Pekingu.

Nakon nekoliko propalih pokušaja pokretanja mirovnog procesa, od Istanbula, preko Rijada, do Aljaske i Budimpešte, ovih je dana (krajem studenog) osvanuo, točnije „procurio“, dokument od 28 točaka, za koji se tvrdi kako se radi o prijedlogu novog mirovnog plana za Ukrajinu. Dokument je, navodno, rezultat direktnih tajnih pregovora između Rusa i Amerikanaca, iz kojih su bili potpuno isključeni Europljani i Zelenski.

Tekst tog prijedloga mirovnog sporazuma medijima je vjerojatno dostavio odlazeći američki pregovarač, sklon Kijevu, vjerojatno kako bi dao mogućnost isključenima da se nekako „uključe“. To je izazvalo pravu buru u međunarodnoj javnosti. Zelenski je odmah po obznanjivanju dokumenta priredio obraćanje naciji pred predsjedničkom palačom, političkim govorom koji je pomalo ličio na oproštajnu litiju.

Zelenskom je, naime, jasno kako je postao suvišan, jer je svoju sudbinu vezao za ratnu agendu zapadnih krugova, još onoga dana kad je prihvatio sugestiju Borisa Johnsona o „samo tri mjeseca“. Svakako nisu slučajni ni sve učestaliji napisi o njegovoj umiješanosti u korupciju, što nikoga ne treba iznenaditi ako znamo da Ukrajina nosi titulu neprikosnovenog svjetskog šampiona u korupciji. Spominje se nekih 50 milijardi nestalih dolara. . .

Zbog toga se čini kako su, pored razmatranja samog mirovnog plana, ovi tajni sastanci ruskih i američkih pregovarača za jednu od glavnih tema imali pitanje o životu nakon Zelenskog. Maknuti Zelenskog s pozicije predsjednika Ukrajine ne bi trebao biti neki veliki izazov. Čovjek ionako obnaša tu funkciju sa slabim legalnim i legalističkim pokrićem. Također, nije neki izazov ni pronaći mu zamjenu.

Pravi je izazov pronaći nekoga tko bi imao dovoljno autoriteta da potpiše neku varijantu ponuđenog mirovnog sporazuma, a da to ne gurne Ukrajinu u nemire i međusobne obračune velikih razmjera. Trumpovoj administraciji potreban je netko tko bi odigrao ulogu prijelaznog predsjednika, okupio oko sebe sve suprotstavljene frakcije ukrajinskog društva i potom održao izbore za novog predsjednika.

Prema većini anketa, ako bi se izbori danas održali, kandidat s najviše šansi za tu funkciju bio bi bivši komandant ukrajinske vojske, Valerij Zalužni, trenutni ambasador Ukrajine u Velikoj Britaniji. Međutim, iako uživa veliku popularnost među vojskom i običnim građanima, prigovaraju mu se uske veze s banderistima i slike u kojima se mjere kukuruzi. Zbog toga, vjerojatno otpada kao mogući kandidat mira.

Sljedeća opcija je Pjetro Porošenko, famozni ukrajinski „kralj čokolade“, koji iza sebe već ima jedan predsjednički mandat kao prethodnik Zelenskog. On ima ogromnu podršku medija i korumpirane ukrajinske oligarhije, ali je dosta od svoje popularnosti izgubio tokom procesa konsolidiranja Zelenskog na vlasti. Međutim, pored toga što se radi o beskrajno korumpiranoj osobi, i on ima jake veze s ultranacionalistima.

Ako je suditi prema ukrajinskim anketama i medijskim napisima, najviše šansi među kandidatima za preuzimanje prijelazne funkcije „mirovnog predsjednika“ ima Julija Timošenko, iz jednostavnog razloga što je se ne povezuje s ultranacionalistima. Izgradila se kao kritičar Zelenskog i čini se voljna da potpiše mirovni sporazum. Majke i sestre koje su izgubile svoje sinove i braću mogle bi ušutkati nekakve banderiste.

Najveća pak prepreka za smjenu Zelenskog mogla bi biti Europska unija. Europski birokrati vide u Zelenskom i njegovoj ratnoj agendi glavnu figuru koja bi mogla „Koaliciju voljnih“ pretvoriti u zamjenu za NATO. To je razlog zbog kojeg Keir Starmer i Emmanuel Macron propagiraju Zelenskog kao novog Churchilla i daju mu bezuvjetnu podršku da minira svaki mirovni napor. To je i razlog zašto su isključeni iz ovih pregovora.

Naravno, najosjetljivije je pitanje kako će na objavu mirovnog sporazuma reagirati vojska. Treba reći kako su mnoge od elitnih brigada, sastavljenih uglavnom od ultranacionalističkih formacija, desetkovane još u onoj sumanutoj „ekskurziji“ kod Kurska, a u dobroj mjeri dotučene zadnjom ruskom ofanzivom kod Pokrovska i Kupjanska. To je svakako utjecalo na vojni moral, tako da bi i dobar dio vojske mogao s olakšanjem dočekati mirovni sporazum.

Kao što je sve oko ovog čudnog posredničkog rata Zapada protiv Rusije u Ukrajini moralo biti čudno, tako se ne bi trebalo čuditi ako i njegov kraj bude dosta čudan i pun preokreta. U uobičajenoj situaciji obično strana koja gubi na bojištu želi mir, dok strana koja pobjeđuje odbija bilo kakav mirovni sporazum. Ovdje, eto, vidimo kako je i to okrenuto naopačke, pa imamo gubitničku stranu koja želi nastavak rata, a mir se pokazuje kao najveći izazov, dok oni koji odnose pobjedu na bojištu iskazuju spremnost za mir.

Možda nam i to može biti podsjetnik kako je ovaj naš nesretni, slaven-ski dio svijeta, često „uspješan“ u proizvodnji bijede i beskrajne patnje – za tuđi račun. Zato se treba nadati kraju te bijede, razaranja i patnje, ma koliko nakon čudnog rata uslijedio još čudniji mir, i ma koliko glavni mirotvorac bio čovjek čudne frizure. Svakako nije čudnija od frizure onog koji je Zelenskom onomad „došapnuo“ kako treba „dati šansu ratu“.

ZAŠTO JE DOŠLO DO DRAMATIČNOG PADA BROJA PRIPADNIKA SRPSKE ZAJEDNICE

DEMOGRAFIJA I SRBI U HRVATSKOJ

Danas u Hrvatskoj, u odnosu na njihov broj 1991., živi samo petina srpskog stanovništva. Sa 581.663 u popisu 1991. godine njihov broj se u popisu 2021. godine smanjio na 123.892. Ako uzmemo podatke za sve nacionalne manjine, indeks promjene je 31,8 što znači da su sa 755.628 pripadnika 1991. godine smanjene na 240.098 pripadnika 2021. što je pad za oko dvije trećine, što je jedno od najvećih smanjenja u evropskom prostoru nakon završetka Hladnog rata

PIŠE: **Siniša Tatalović**

Demografske promjene u Evropi su kontinuirani proces koji je oduvijek privlačio pažnju stručne i šire javnosti zbog čestih, uglavnom negativnih promjena u broju i prostornom rasporedu stanovništva. Na to su utjecali česti ratovi i sukobi među evropskim narodima, interne i eksterne migracije, prometna povezanost te ekonomski procesi koji utječu na kretanje radne snage. U odnosu na većinu drugih evropskih država, Hrvatska je u protekom i na početku ovog vijeka bilježila visoki intenzitet migracija i jednu od najnižih stopa prirodnog prirasta stanovnika. Zbog toga je danas suočena s negativnim i zabrinjavajućim demografskim trendovima, prvenstveno uzrokovanim starenjem stanovništva i iseljavanjem nakon članstva u Evropskoj uniji. Demografske promjene u Hrvatskoj nakon osamostaljenja su duboke i složene te snažno utječu na privredni razvoj, društvenu strukturu i perspektive zemlje. Hrvatska se, kao i mnoge druge evropske države, suočava s izrazitim demografskim izazovima, među kojima se posebno ističu pad nataliteta, starenje stanovništva, migracijska kretanja te teritorijalne nejednakosti u rasporedu populacije. U odnosu na ukupne demografske trendove u Hrvatskoj, najlošija

je situacija u većini manjinskih zajednica. To se prvenstveno odnosi na srpsku zajednicu u Hrvatskoj, koja danas čini tek 3,2% od ukupnog broja stanovnika ili 123.892 pripadnika. U ovom članku se prikazuju demografske promjene u Hrvatskoj iz suvremene perspektive, prvenstveno u odnosu na srpsku zajednicu. Prikazuju se i analiziraju glavna demografska obilježja srpske zajednice, kao što su prostorni raspored, starosna struktura i socioekonomski položaj. Cilj je članka ukazati zainteresiranoj javnosti na negativne i dramatične trendove koji mogu imati ozbiljne posljedice za vitalnost srpske zajednice u budućnosti.

Pripadnici srpske zajednice žive na području velikog broja općina, gradova i županija u Hrvatskoj. Koncentrirani su u većem broju uglavnom na područjima Istre, Kvarnera, Gorskog kotara, sjeverne Dalmacije, Like, Korduna, Banije te zapadne i istočne Slavonije. Zbog unutrašnjih migracija, povezanih s ekonomskim aktivnostima, žive i u velikim gradovima kao što su Pula, Rijeka, Zadar, Šibenik, Split, Knin, Karlovac, Zagreb, Osijek i Vukovar. Naseljavanje pripadnika srpske zajednice u Hrvatsku odvijalo se u različitim periodima i historijskim okolnostima. „Dolazak Srba u Hrvatsku se događao u valovima, kao rezultat njihove kršćanske opredijeljenosti i progona kojima su Srbi zbog toga bili izloženi u Osmanskom Carstvu. Dolazak Srba u Habsburšku Monarhiju, na područje današnje Hrvatske, odvijao se organizirano pod vodstvom narodnih vođa i crkvenih dostojanstvenika, koji su svojom mudrošću i zaslugama za obranu kršćanstva i u najtežim uvjetima turskog zuluma, privoljeli habsburške vladare da im dodjele privilegije kao garanciju njihovih narodnih prava u novoj domovini. Sadržaj svih dobivenih privilegija i prava, a posebno onih koje su Srbi u Hrvatskoj i ostalim dijelovima Habsburške Monarhije dobili od cara Leopolda I. predstavljao je suštinu njihovog državnopravnog položaja u Monarhiji“ (Tatalović, 1997: 84). O tome su pisali brojni autori opisujući okolnosti njihovog naseljavanja, privilegije i prava koja su im dodjeljivana te probleme i diskriminacije s kojima su se suočavali u različitim historijskim okolnostima.

U periodu do sredine 19. vijeka, česti ratovi i loši životni uslovi utjecali su na intenzivne migracije srpskog stanovništva u Hrvatskoj, koje su imale eksternu i internu dimenziju. Trebalo je proteći nekoliko vjekova da se srpska zajednica na prostoru Hrvatske stabilizira prema broju i prostornom rasporedu. To je povezano s promjenama u načinu organizovanja života i proizvodnje materijalnih dobara te ukidanjem Vojne granice. U 19. vijeku na prostoru današnje Hrvatske, pored pripadnika hrvatskog naroda, u značajnijem broju živjeli su i pripadnici srpskog, njemačkog i mađarskog naroda. To je vidljivo i iz dva popisa stanovništva koja su provedena 1840. i 1890. godine i koji su pokazali ne samo etničku strukturu stanovništva, nego i njihovu prostornu raspoređenost. Na popisima stanovništva Hrvatske i Slavonije, kako navodi Fran Vrbanić u svom članku „Demografska politika u južnih Slavena“, objavljenom u JAZU 1896., na tome prostoru živjelo je 1840. godine 1.075.917 Hrvata, 504.179 Srba i 25.334 ostalih, najviše Nijemaca i Mađara. Pedeset godina kasnije, 1890., Hrvata je bilo 1.359.588, Srba 562.131 i ostalih 264.691 (Korenčić, 1979: 12). Navedeni podaci pokazuju da je u 19. vijeku na području Hrvatske prevladavalo hrvatsko i srpsko stanovništvo, dok se broj pripadnika drugih naroda, prvenstveno Mađara, Nijemaca, Čeha, Slovaka i drugih, kon-

tinuirano povećavao. To je bilo povezano s raspuštanjem Vojne granice, početkom intenzivnije industrijalizacije i izgradnjom cesta i željezničkih pruga. Dovođenje novog stanovništva trebalo je nadoknaditi i nizak prirodni prirast stanovništva, koji je bio daleko niži nego u drugim dijelovima Evrope, ali je trebalo nadoknaditi i iseljavanje u prekomorske zemlje, prvenstveno Južnu i Sjevernu Ameriku. Na zadnjem popisu stanovništva u okviru Austro-Ugarske održanom 1910. na području Hrvatske živjela su ukupno 3.460.584 stanovnika od čega su Hrvati brojali 2.371.546, Srbi 564.214 i ostali 524.824 pripadnika (Gelo i dr., 1998: I-1). U vrijeme Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i kasnije Kraljevine Jugoslavije zbog teritorijalne organizacije i metodologije provođenja popisa, teško je rekonstruirati nacionalnu strukturu stanovništva na području Hrvatske. Tek nakon prvog poslijeratnog popisa stanovništva u FNRJ iz 1948. godine mogla se utvrditi nacionalna struktura stanovništva. Srpska zajednica na tome popisu brojala je 14,42% u ukupnom stanovništvu Hrvatske. Iako su Srbi u Hrvatskoj u Ustavu SR Hrvatske imali status konstitutivnog naroda, to je bilo više deklarativno, uglavnom zbog žrtava i njihovog doprinosa u antifašističkoj borbi u Drugom svjetskom ratu i doprinosa u stvaranju socijalističke Hrvatske. I sam pokušaj Srba u Hrvatskoj da se u toku i nakon Drugog svjetskog rata organiziraju za ostvarivanje nacionalnih prava bio je onemogućavan na različite načine o čemu detaljno piše Čedomir Višnjić u svojim knjigama, posebno „Partizanskom ljetovanju“ u kojem obrađuje period od 1945. do 1950. SR Hrvatska je u Ustavu, članku 1., bila definirana kao „nacionalna država hrvatskog naroda, država srpskog naroda u Hrvatskoj i država narodnosti koje u njoj žive“ (Ustav, 1981: 214). U ovom se Ustavu, osim deklarativnih stavova o nacionalnoj ravnopravnosti i bratstvu i jedinstvu, nigdje ne elaborira ostvarivanje nacionalnih prava Srba u Hrvatskoj, već se obrađuje samo ostvarivanje njihovih građanskih prava kroz prava „radničke klase i radnog naroda“. Na tom principu bili su organizirani političko predstavljanje i upravni aparat u koje se nisu birali nacionalni predstavnici, iako je Savez komunista, zbog ideološkog pristupa nacionalnom pitanju, brinuo o nacionalnoj zastupljenosti u organima zakonodavne i izvršne vlasti.

Ratovi u dvadesetom vijeku, posebno 90-tih, te političke i ekonomske okolnosti značajno su utjecale na demografske procese u Hrvatskoj, a posebno na srpsku zajednicu. Broj pripadnika srpske zajednice u Hrvatskoj u međupopisnim periodima nakon Drugog svjetskog rata bilo je podložan većim oscilacijama zbog sporijeg demografskog rasta, odnosno ubrzanije depopulacije u odnosu na većinsko hrvatsko stanovništvo. Broj Srba u Hrvatskoj je od 1948. do 1991. povećan za svega 36.449 osoba ili za 6,3%. Od popisa iz 1948. godine, kada je broj Srba iznosio 545.039, a njihov udio u ukupnom stanovništvu Hrvatske 14,42%, pa do popisa iz 1961. (624.932 ili 15,02%), broj Srba u Hrvatskoj se povećavao. Nakon toga, u sljedećem međupopisnom periodu od 1961. do 1971., uočava se stagnacija, a deset godina kasnije, u međupopisnom periodu od 1971. do 1981., broj pripadnika srpske zajednice je smanjen. Na popisu iz 1981. broj pripadnika srpske zajednice je smanjen na 531.502 pripadnika, a udio u ukupnom stanovništvu Hrvatske na 11,55% (Gelo i dr., 1998: I-1). Period stagnacije ili smanjenja broja pripadnika srpske zajednice u Hrvatskoj, poklapa se s periodom povećanja broja osoba koja se nisu nacionalno izjasnile, ili su se izjasnile kao Jugoslaveni.

Prvi poslijeratni popis stanovništva u Republici Hrvatskoj obavljen je od 1. do 15. aprila 2001. u skladu sa Zakonom o popisu stanovništva, kućanstava

i stanova iz iste godine, a iduće 2002. objavljeni su i službeni rezultati popisa. Ovaj popis stanovništva pokazao je da se ukupan broj stanovnika Hrvatske u periodu 1991. – 2001. smanjio za 7,25% odnosno s 4.784.265 na 4.437.460 stanovnika. Udio pripadnika hrvatskog naroda u ukupnom broju stanovništva povećao se za 11,53% s 78,1%, na 89,63%, dok se udio pripadnika svih nacionalnih manjina u ukupnom broju stanovništva Hrvatske smanjio za više od 50% i iznosio je 7,47% ili 331.383 stanovnika. Rezultati popisa stanovništva iz 2001. godine potvrdili su nagađanja o značajnoj promjeni etničke strukture stanovništva u Hrvatskoj u odnosu na 1991. Popisom stanovništva prema nacionalnoj pripadnosti 2001., evidentirani su statistički podaci za 22 nacionalne manjine. Najveću manjinsku zajednicu činili su Srbi s 201.631 pripadnikom ili 4,54% udjela u ukupnom stanovnika Hrvatske. Među ostalim brojnim nacionalnim manjinama bili su: Bošnjaci – 20.755 ili 0,5%,¹ Talijani – 19.636 ili 0,4%, Mađari – 16.595 ili 0,4%, Albanci – 15.082 ili 0,3%, Slovenci – 13.173 ili 0,3%, Česi – 10.510 ili 0,2%, i Romi – 9.463 ili 0,2%. Ostale nacionalne manjine činile su 0,1% ili manje od toga u ukupnom stanovništvu Hrvatske (Tatalović, 2003: 40–42). Ovakvi, zabrinjavajući rezultati popisa stanovništva, motivirali su državnu vlast i predstavnike nacionalnih manjina da oblikuju novi model njihove dugoročne zaštite, koji bi omogućio da i u budućnosti Hrvatska ostane multietničko društvo. Najprije su 2000. godine usvojeni Zakoni o službenoj upotrebi jezika i pisma nacionalnih manjina i Zakon o obrazovanju na jeziku i pismu nacionalnih manjina te 2002. Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina.

Podaci popisa stanovništva iz 2001. godine bili su važni za spoznaju o brojnosti nacionalnih manjina i posebno pripadnika srpske zajednice u novim političkim okolnostima. Srpska zajednica u Hrvatskoj doživjela je dramatične demografske gubitke koji će ostaviti dugoročne posljedice i utjecati na njezinu vitalnost. Dramatičnost demografskih promjena u srpskoj zajednici može se vidjeti ako se usporede rezultati popisa iz 1991., kada su u Hrvatskoj živjela 581.663 pripadnika zajednice s rezultatima popisa iz 2001., kada je u Hrvatskoj živio 201.631 pripadnik zajednice. To pokazuje da se broj pripadnika srpske zajednice u Hrvatskoj u navedenom periodu smanjio za 379.982 pripadnika, ili s 12,6% na 4,54%. Dogodilo se i značajno smanjenje broja pripadnika i drugih nacionalnih manjina. Kada je riječ o Srbima, ne postoje precizni podaci o tome koliko se pripadnika srpske zajednice iselilo tokom devedesetih godina prošlog vijeka, a koliko ih je promijenilo identitet. O tome u knjizi „Identitet i strah“, koju je 1997. objavila SKD „Prosvjeta“, pišu Slobodan Uzelac, Ivan Magdalenić, Bosiljak Milinković i Nebojša Lazić. Podaci o ovome međupopisnom periodu, ukazuju na to da su zbog pritisaka iz društva, brojni pripadnici nacionalnih manjina, posebno pripadnici srpske zajednice, mijenjali svoju nacionalnu pripadnost. Za pretpostaviti je da su se zbog pritisaka i različitih vrsta diskriminacije kojoj su bili izloženi, na popisu 2001. izjašnjavali kao Hrvati. To se donekle može zaključiti na osnovu porasta broja Hrvata u ovom međupopisnom periodu. Dok je 1991. godine bilo 3.736.356 Hrvata, njihov je broj 2001. porastao na 3.977.171 pripadnika. Ovaj porast se ne može objasniti prirodnim prirastom stanovništva u ovom periodu (1991. – 2001.), budući da je tada prevladavao negativni prirodni prirast stanovništva. Prema približnim demografskim procjenama u tome periodu je oko 45.000 ljudi više umrlo nego što ih je rođeno. „Unatoč ukupnoj depopulaciji stanovništva (-7,2%), Hrvatska je između 1991. i 2001. godine

¹ Dodatno, 19.677 stanovnika izjasnili su se kao Muslimani.

zabilježila relativno visok demografski rast hrvatske etničke skupine – apsolutno za 240.815 osoba, a relativno za 6,4%. Istodobno, udjel hrvatskoga u ukupnom stanovništvu povećao se sa 78,10% na 89,63%“ (Živić, 2004: 657). Ovo povećanje etnički izjašnjenih Hrvata može se jednim dijelom objasniti doseljavanjem Hrvata tokom devedesetih godina prošlog stoljeća iz Bosne i Hercegovine, Srbije i dijaspore. To povećanje se može objasniti i time da se određeni broj građana Hrvatske, iz mješovitih brakova (hrvatsko-srpskih, hrvatsko-bošnjačkih...), prilikom popisa 2001. godine izjašnjavao Hrvatima. Isto tako, ne treba zaboraviti da se prilikom popisa 1991. godine čak 106.141 građanin izjasnio kao Jugoslaven, dok ova mogućnost (nacionalnog) izjašnjenja nije bila predviđena u popisu iz 2001. Pored svih navedenih razloga povećanja broja Hrvata u popisu 2001. godine, ne treba isključiti ni mogućnost da je određeni broj pripadnika srpske zajednice i pripadnika drugih nacionalnih manjina promijenio nacionalnu pripadnost u međupopisnom periodu. Jedna od glavnih posljedica značajnog smanjenja broja pripadnika nacionalnih manjina u Hrvatskoj bilo je jačanje svijesti u društvu o potrebi dodatnih mehanizama njihove zaštite te vršenje pritiska na donositelje političkih odluka na državnom nivou da to i učine. To je rezultiralo donošenjem Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina 2002. godine i oblikovanjem nove, promanjinske politike prema nacionalnim manjinama. Sve to je trebalo omogućiti zaustavljanje daljnjeg smanjivanja broja pripadnika nacionalnih manjina, te omogućiti završetak procesa povratka izbjeglica, što na žalost nije dovelo do povećanja broja pripadnika nacionalnih manjina, posebno pripadnika srpske zajednice.

NACIONALNE MANJINE U HRVATSKOJ 1991. – 2021. I INDEKS PROMJENE

Nacionalna manjina	Broj pripadnika				Indeks promjene 2021/1991.
	1991.	2001.	2011.	2021	
Albanci	12.032	15.082	17.513	13.817	114,8
Bošnjaci	43.469	20.755	31.479	24.131	72,4
Bugari	458	331	350	262	57,2
Crnogorci	9.724	4.926	4.517	3.127	32,2
Česi	13.086	10.510	9.641	7.862	60,1
Mađari	22.355	16.595	14.048	10.315	46,1
Makedonci	6.280	4.270	4.138	3.555	56,6
Austrijanci	214	247	297	365	170,6

	Broj pripadnika				Indeks promjene
	1991.	2001.	2011.	2021	
Nijemci	2.635	2.902	2.965	3.034	115,1
Poljaci	679	567	672	657	96,8
Romi	6.695	9.463	16.957	17.980	268,6
Rusi	706	906	1.279	1.491	211,2
Rusini	3.253	2.337	1.936	1.343	41,3
Slovaci	5.606	4.712	4.753	3.688	65,8
Slovenci	22.376	13.173	10.517	7.729	34,5
Srbi	581.663	201.631	186.633	123.892	21,3
Talijani	21.303	19.636	17.807	13.763	64,6
Ukrajinci	2.494	1.977	1.878	1.905	76,4
Židovi	600	576	509	410	68,3

	Broj pripadnika				Indeks promjene
	1991.	2001.	2011.	2021	
Rumunji	-	-	435	337	77,5 2021/2011.
Turci	-	-	367	404	110,120 21/2011
Vlasi	-	12	29	22	183,9 2021/2001
UKUPNO NACIONALNE MANJINE	755.628	330.606	328.720	240.089	31,8

Izvor: Tatalović, Siniša (2022.) „Nacionalne manjine u Hrvatskoj (politika, obrazovanje i kultura)“, Zagreb, SKD „Prosvjeta“, str. 181

Iz prikazane tabele je vidljivo da su u proteklih trideset godina najveći demografski gubitak doživjeli pripadnici srpske zajednice u Hrvatskoj, kod kojih je indeks promjene 21,3. Nakon rata dio pripadnika srpske zajednice se vratio u Hrvatsku, ali povratak je bio ograničen administrativnim, ekonomskim, sigurnosnim i infrastrukturnim faktorima. Pored toga, na drastično smanjenje broja pripadnika srpske zajednice utjecali su i demografski trendovi koje je karakteriziralo starenje stanovništva i depopulacija ruralnih područja. U poslijeratnom periodu evidentan je i proces urbanizacije, što znači da se dio srpskog stanovništva preselio u veće gradove, iako je ukupni udio pripadnika srpske zajednice u urbanim centrima i dalje manji nego prije rata. Posebno su pogođena područja nekadašnjih „ruralnih enklava“, gdje je danas prisutna kombinacija demografskog pada, niskog nataliteta i iseljavanja mlađe populacije u države Evropske unije ili prekomorske zemlje.

Danas u Hrvatskoj, u odnosu na njihov broj 1991., živi samo petina srpskog stanovništva. Sa 581.663 u popisu 1991. godine njihov broj se u popisu 2021. godine smanjio na 123.892. I brojne druge nacionalne manjine imaju indekse smanjenja pa tako kod Crnogoraca indeks smanjenja iznosi 32,2; Mađara 46,1; Čeha 60,1, što se uklapa u loše demografske trendove u Hrvatskoj. Ako uzmemo podatke za sve nacionalne manjine, indeks promjene je 31,8 što znači da su nacionalne manjine sa 755.628 pripadnika 1991. godine smanjene na 240.098 pripadnika 2021. To znači da je broj pripadnika nacionalnih manjina u proteklih 30 godina u Hrvatskoj smanjen za oko dvije trećine, što je jedno od najvećih smanjenja u evropskom prostoru nakon završetka Hladnog rata. Kod nekih nacionalnih manjina zabilježen je i demografski rast. Radi se prvenstveno o manje brojnim nacionalnim manjinama kod kojih indeks povećanja iznosi za Ruse 211,2; Austrijance 170,6; Nijemce 115,1; Albance 114,8. Najveći indeks povećanja zabilježen je kod Roma i iznosi 268,6, na što je utjecala mogućnost slobodnijeg iskazivanja romskog identiteta nakon provođenja niza programa koji su se odnosili na poboljšanje položaja romske zajednice u Hrvatskoj.

Međupopisni period od 1991. do 2001. donio je najdrastičniju promjenu broja Srba jer je njihov broj smanjen za 380.032 odnosno za 65,3% u odnosu na 1991. godinu. Istodobno je udio Srba u ukupnom stanovništvu smanjen s 12,2% na 4,5% (201,631). Relativno najveće smanjenje broja Srba zabilježeno je u Zadarskoj (89,0%), a najmanje u Istarskoj županiji (32,2%). U proteklih trideset godina, od 1991. do 2021., broj Srba je smanjen s 581.663 na 123.892 pripadnika uz indeks promjene 21,3, što ukazuje na dramatičnost ovih promjena.

BROJ SRBA U ŽUPANIJAMA 1991., 2001., 2011., 2021. TE INDEKS PROMJENE

ŽUPANIJA	Broj pripadnika				Indeks promjene
	1991.	2001.	2011.	2021.	2021/1991.
Zagrebačka	5.886	2.720	2.718	1.789	30,4

	Broj pripadnika				Indeks promjene
	1991.	2001.	2011.	2021.	2021/1991.
Krapinsko-zagorska	357	224	217	159	44,5
Sisačko-moslavačka	91.304	21.617	21.002	12.153	13,3
Karlovačka	46.888	15.651	13.408	8.683	18,5
Varaždinska	1.428	761	699	472	33,1
Koprivničko-križevačka	4.051	2.408	2.196	1.535	37,9
Bjelovarsko-bilogorska	23.255	9421	7.552	4.964	21,3
Primorsko-goranska	28.399	15.005	14.888	10.419	36,7
Ličko-senjska	30.975	6.193	6.949	4.062	13,1
Virovitičko-podravska	21.905	6.612	5.144	3.168	14,5
Požeško-slavonska	22.572	5.616	4.680	2.801	12,4

	Broj pripadnika				Indeks promjene
	1991.	2001.	2011.	2021.	2021/1991.
Brodsko-posavska	19.957	5.347	4.124	2.170	10,9
Zadarska	51.849	5.716	8.184	5.955	11,5
Osječko-baranjska	57.167	28.866	23.657	15.486	27,1
Šibensko-kninska	52.185	10.229	11.518	8.064	15,5
Vukovarsko-srijemska	45.491	31.644	27.824	19.309	42,4
Splitsko-dalmatinska	15.374	5.520	4.797	3.271	21,3
Istarska	9.754	6.613	7.206	5.778	59,2
Dubrovačko-neretvanska	6.249	2.409	2.095	1.433	22,9
Međimurska	421	248	249	187	44,4
Grad Zagreb	46.196	18.811	17.526	12.034	26,1
UKUPNO RH	581.663	201.631	186.633	123.892	21,3

Izvor: Tatalović, Siniša (2022.) „Nacionalne manjine u Hrvatskoj (politika, obrazovanje i kultura)“, Zagreb, SKD „Prosvjeta“, str. 181

Podaci o broju pripadnika srpske zajednice u odnosu na županije u Hrvatskoj pokazuju drastično smanjenje u svim županijama. Najveće smanjenje je u Brodsko-posavskoj županiji gdje je indeks smanjenja 10,9, dok je najmanje smanjenje u Istarskoj županiji, gdje je indeks smanjenja 59,2. Kada se prikazani indeksi smanjenja povežu s indeksom razvijenosti pojedinih područja, može se uočiti da pripadnici srpske zajednice, izuzev velikih gradova, žive u područjima koja su uglavnom nerazvijena, sporo se razvijaju ili im je potrebna dodatna brige države. Zbog toga, Vlada zadnjih godina čini napore da to promijeni i poboljša socioekonomski položaj svih nacionalnih manjina, tako i srpske zajednice i omogućiti im poboljšanje kvalitete života na manje razvijenim područjima. To se čini putem Operativnih programa za nacionalne manjine koje donosi Vlada za sve nacionalne manjine. Zadnji takav program donesen je za period od 2024. do 2028. U njemu je definirano ukupno 209 aktivnosti, od toga je 56 aktivnosti definirano u operativnom programu koji se odnosi na sve nacionalne manjine, dok su po posebnim operativnim programima ukupno definirane 153 aktivnosti. U odnosu na Operativne programe nacionalnih manjina za razdoblje 2021. – 2024. povećan je broj aktivnosti za 41 program. Realizacija ovih programa, pored ostalog, ima za cilj i zaustavljanje loših demografskih trendova, što je iznimno značajno za opstanak i vitalnost srpske zajednice, koja je u demografskom smislu jedna od najugroženijih.

Analiza starosne strukture stanovništva još više naglašava i dramatičnu negativnu demografsku trendove vezane za srpsku zajednicu, čija je

prosječna starost 55,6 godina, dok je to za Hrvatsku 44,5 ili Evropsku uniju 44,4 godine. Dakle, srpska zajednica u Hrvatskoj je jedanaest godina starija od hrvatskog i evropskog prosjeka. Kada pogledamo teritorijalni raspored gdje žive pripadnici srpske zajednice, onda se također može uočiti da su to ekonomski nedovoljno razvijena ili nerazvijena i ruralna područja, podložna iseljavanju. To se posebno odnosi na sjevernu Dalmaciju, Liku, Kordun i Baniju, gdje su demografski trendovi dramatično loši. Jedina područja gdje bi se mogla očuvati vitalnost srpske zajednice su Zagreb, Rijeka, Pula, Karlovac, Osijek, Vukovar i neki drugi gradovi u kojima živi manji broj pripadnika srpske zajednice. Detaljniji podaci mogu se vidjeti u tabeli: Broj pripadnika srpske zajednice u općinama i gradovima iznad 1.000 stanovnika i indeks razvijenosti. Kada se pogledaju podaci o starosnoj strukturi pripadnika srpske zajednice, situacija izgleda još dramatičnije. Ako pripadnike srpske zajednice u Hrvatskoj podijelimo u tri razreda, onaj u procesu formatiranja do 25 godina starosti, onaj u procesu rada od 25 do 65 godina starost i onaj nakon 65 godina starosti, dobit ćemo zabrinjavajuće podatke. U razredu do 25 godina starosti, prema popisu stanovništva iz 2021., bilo je 14.275 pripadnika srpske zajednice, što je manje nego u razredu od 70 do 74 godine u kojem je bilo 14.645 pripadnika. U razredu od 25 do 65 godina, u kojem je radno aktivno stanovništvo, bilo je 56.711 pripadnika srpske zajednice, uz napomenu da je značajno veći broj starijih u odnosu na mlađa godišta. U razredu iznad 65 godina starosti 2021. bilo je 42.907 pripadnika srpske zajednice, što je činilo visokih 34,63% u ukupnom broju pripadnika zajednice.

BROJ PRIPADNIKA SRPSKE ZAJEDNICE U OPĆINAMA I GRADOVIMA IZNAD 1.000 STANOVNIKA I INDEKS RAZVIJENOSTI

GRAD/OPĆINAC	Broj Srba %	Indeks razvijenosti
Pula	2.661 5,1%	109,804
Zadar	1.371 1,94%	109,370
Rijeka	5.537 5,13%	108,308
Split	1.495 0,93%	107,784
Šibenik	1.045 2,45%	106,194
Karlovac	2.840 5,75%	105,579
Osijek	4.188 4,35%	106,211
Vinkovci	1.076 3,49%	103,966
Bjelovar	1.258 4,87%	103,016
Sisak	1.867 4,65%	102,913
Ogulin	1.841 15,03%	102,052
Benkovac	1.315 13,58%	98,971
Petrinja	1.601 8,3%	98,960
Vukovar	6.890 29,73%	99,455
Vrbovsko	1.255 32,38%	98,606

Obrovac	1.082 31,34%	98,301
Beli Manastir	1.605 20,30%	97,006
Knin	2.492 21,42%	96,664
Darda	1.090 20,08%	94,989
Erdut	2.918 53,68%	93,670
Borovo	3.224 90,69%	92,771
Trpinja	3.659 87,81	91,996
Glina	1.462 20,55%	91,167
Gračac	1.360 43,37%	89,934
Vojnić	1.385 38,45%	89,870
Markušica	1.600 90,24%	89,824
Dvor	2.015 67,26%	84,416
Donji Lapac	1.082 79,21%	83,207
Kistanje	1.375 51,89%	83,176
ZAGREB	12.034 1,6%	116,560

Izvor podataka: <https://razvoj.gov.hr/UserDocsImages/0%20ministarstvu/Regionalni%20razvoj/indeks%20razvijenosti/>
(Pristupljeno: 25. 11. 2025.)

Prosječna starost srpske zajednice koja je u odnosu na većinsko stanovništvo za oko deset godina viša, nepovoljno će utjecati i na njenu reproduktivnu vitalnost. To ukazuje da će se srpska zajednica, polazeći samo od prirodnog prirasta, u budućnosti još više smanjivati. Dodatni problem je i to što će pripadnici srpske zajednice biti i sve manje radno aktivni, što će utjecati i na egzistencijalne i socioekonomske perspektive i položaj. Podaci prikazani u prethodnim tabelama ukazuju i na to kako demografski trendovi mogu utjecati na ekonomsku vitalnost srpske zajednice. Iz navedenih podataka je vidljivo i da starosna struktura, u kojoj prevladava populacija koja izlazi iz svijeta rada, ne može pozitivno utjecati na ekonomsku vitalnost zajednice. Ipak, važno je naglasiti da značajan dio srpske zajednice živi u urbanim sredinama, u većim gradovima s iznadprosječnom stopom razvijenosti. To utječe i na njihov bolji socioekonomski položaj. Međutim, zbog toga što oko polovice pripadnika srpske zajednice u Hrvatskoj živi u većim gradovima, gdje imaju bolje uvjete života, jer žive u razvijenijim sredinama u kojima su standard življenja i socioekonomski uvjeti puno bolji nego što je hrvatski prosjek, intenzivnija je asimilacija i gubitak nacionalnog identiteta (Tatalović, 2024: 28–29). Zbog loših demografskih pokazatelja koji se odnose na srpsku zajednicu, trebalo bi osmisliti politiku demografske revitalizacije i socioekonomskog razvoja. Iako su podaci o brojnosti pripadnika srpske zajednice, koji su prethodno navedeni, službeni podaci, broj pripadnika ove zajednice na popisu stanovništva iz 2021. najvjerojatnije ne održava stvarno stanje, zbog uvjeta provođenja popisa stanovništva u vrijeme pandemije COVID-19 te okolnosti u kojima se još uvijek prikriva identitet. Pitanje važno za srpsku zajednicu u Hrvatskoj su i Srbi na privremenom radu u Hrvatskoj i mogućnost njihovog uključivanja u hrvatsko društvo te integracija u srpsku zajednicu. Njihovom integracijom zajednica bi se podmladila i ojačala ne samo u demografskom, nego i socioekonomskom pogledu.

KORIŠTENI IZVORI:

Gelo, Jakov i dr. (1998). *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske (1880 – 1991) po naseljima, I – V*, Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Zagreb.

Korenčić, Mirko (1979). *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske, 1857. – 1971.*, JAZU, Zagreb.

Tatalović, Siniša (1997). Utemeljenje prava Srba u Hrvatskoj, *Narodni srpski kalendar 1998*, SKD „Prosvjeta“, Zagreb, str. 83–106.

Tatalović, Siniša (2022). *Nacionalne manjine u Hrvatskoj (politika, obrazovanje i kultura)*, SKD „Prosvjeta“, Zagreb.

Tatalović, Siniša (2024). Demografski pokazatelji položaja Srba u Hrvatskoj, u: *Srbi u Hrvatskoj aktualni položaj i glavne programske aktivnosti* (zbornik radova), SANU, Beograd, str. 14–30.

Ustav SR Hrvatske (1981). *Radničke novine*, Zagreb.

Živić, Dražen (2024). Prisilne migracije i etničke promjene u Hrvatskoj između 1991. i 2001. godine, *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 36, br. 2, str. 639–661.

СРБИ ИЗ ХРВАТСКЕ У КОЛОНИЗАЦИЈИ ВОЈВОДИНЕ (1921 – 1941) – ФРАГМЕНТИ ЖИВОТА И СУДБИНА (10)

У ПОТРАЗИ ЗА СПАСОМ

Одлуком Министарства за аграрну реформу од 30. септембра 1929. године Николи и Душану Шимић нађељено је земљиште у околини Вуковара, на велепоседу грофа Елца, али по Николиној тврдњи од 27. марта 1932. године одлука никада није реализована, већ је процес надеобе земљиштем браћи Шимић заустављен и замрзнут немаром аграрне администрације што је била релативно честа појава

пише: **Милан Мицић**

У Јошанима код Удбине Манојло и Анђелија Цвијановић имали су синове Василија – Васиља и Милу који су били добровољци у српској војсци у Великом рату (1914 – 1918). **Васиљ Цвијановић** је на Солунски фронт дошао из Чизла у Минесоти,¹ а **Миле Цвијановић** погинуо је у борбама приликом пробоја Солунског фронта 1918. године.² Васиљ је пре рата отишао на рад у Америку, а оженио се пре тога са Соком Бевандом и добио 1912. године сина Душана и 1913. године ћерку Милку. Међутим, док је он био у Америци у време рата 20. маја 1917. године у Јошану преминула је Софија и двоје мале деце остало је код његових родитеља.

По повратку из рата Васиљ Цвијановић оженио се са Милицом Дикић и са њом родио 7. октобра 1920. године ћерку Драгицу што значи да је њихова удаја и женидба могла бити крајем 1919. године и почетком 1920. године. Са Милицом и троје деце Васиљ се доселио у околину Бачке Тополе 30. јуна 1921. године.

¹ Рукописно одељење Матице српске (у даљем тексту: РОМС), Душан Иванчевић, *Бачки Соколац М 19224 (неодређен рукопис)*, Нови Сад

² Архив Војводине (у даљем тексту: АВ), ф. 98 Комисија за ликвидацију аграрне реформе Нови Сад, к. 518

У тешким условима колонизације и привременом становању на мајуру у околини Старих Моравица 16. фебруара 1922. године Милице и Васиљу преминула је ћерка Драгица. Нешто касније 14. августа 1922. године у Бачкој родио им се син Ђуро, али и он је умро 5. јануара 1923. године. Тегобан живот и смрт деце разболели су Милицу и њој није било лека. По савету лекара вратила се у Јошане 10. марта 1923. године да би била на чистом ваздуху и здравој води, али је преминула у Јошанама 12. априла 1923. године вероватно од јектике која је косила личке насељенике у Војводини.

Тако су Васиљу рат и сеоба у Бачку донели низ трагедија, погибија, болести и умирања. Трећи пут се Васиљ оженио Стаком Момчиловић која се доселила из Лике 12. марта 1924. године а претходно је била удата за Раду Радаковића са којим је имала ћерку Софију.

У том стању привремености и борбе за опстанак Васиљ је изградио кућу. Градио ју је дванаест дана између 1. августа и 12. августа 1923. године, значи у годину када су му умрли жена и дете. Кућа је направљена од брвана и грађе скројене у Лици, и била је привремена као и његово досељавање изложено трагедијама. Касније, Васиљ је на кућу додао цреп и наставио да живи у кући – брвнари донесеној из старог краја.³

Као добровољцу српске војске земља је у Бачком Сокоцу новом насељу у Бачкој намењена и на име његовог брата Миле Цвијановића. Његова жена Софија дошла је са две малолетне ћерке Борком и Станком у Бачку, али се преудала и оставила децу на бригу њиховом стрицу Васиљу. Малолетна деца налазила су се распета између Лике и Баната. У документу насталом 16. октобра 1926. године у општини Стара Моравица девојчице су објасниле своје животе:

„Као двоје малодобне деце једно време смо биле код ујака у Лици где смо школу похађале, једно време код нашег стрица данашњег старатеља. Пошто се наш стриц, данашњи старатељ, населио у пусто поље, тамо није била школа па смо се нас двије опет вратиле у Лику где смо наставиле школу.“

Земљу погинулог брата Миле радио је Васиљ; ћерке су биле наследнице имања у Бачкој иако та земља још формално-правно није била њихова већ у закупу, а од 1926. године постао им је и званично тотор, односно старатељ што је 13. октобра 1926. године потврдила уверењем и општина Стара Моравица.

Међутим, 22. јуна 1926. године Жупанијски аграрни уред у Новом Саду одузео је намењено земљиште Софији Цвијановић, жени погинулог Миле Цвијановића, уз образложење да „се није населила а земљу је добила 1920. године“. То је изазвало пометњу код Васиља Цвијановића. Аграрна бирократија није познавала сам ток живота и Васиљ је хитно послао писмо у Лику.

Борка и Станка 16. октобра 1926. године образложиле су своју и стричеву позицију у колонизацији и изјавиле су следеће у уреду општине Стара Моравица:

„Месеца јуна наш стриц и старатељ писмено нас је известио да су аграрне власти одузеле земљу. По примитку писма одмах смо се настаниле код нашег старатеља. Молимо да нам се земља остави

у противном нас чека просјачки штап“, навеле су сестре Борка и Станка.

Другостепени орган аграрне реформе Аграрна дирекција из Новог Сада 12. јануара 1927. године поништила је одлуку Жупанијског аграрног уреда у Новом Саду у корист породице Цвијановић.⁴ Аграрна администрација сво време аграрне реформе и колонизације носила је дуалан карактер: један део је подстицао, а други оспоравао аграрну реформу и колонизацију што је доводило до нереда у процесу колонизације, одражавало се на њен ток и судбине колониста.

Тако су рат и сеоба у Бачку у другој и трећој деценији 20. века променили живот чланова породице Цвијановић. Заједница која је постојала 1914. године распала се у наредних десет година услед рата и сеоба у Бачку. Родитељи Васиља, Манојло-Мане и Анђелија, умрли су у Лици. Један њихов син погинуо је у рату а други се у колонизацији преселио у Бачку. Њихова снајка Сока умрла је за време рата. Васиљу су умрле две жене и двоје деце. Његово двоје деце Душан и Милка одрасли су Бачкој, у колонији Бачки Соколац. Васиљ је бринуо и о братовој деци чија се мајка преудала, а девојчице Борка и Станка налазиле су се између мајчине и очеве породице, односно између Лике и Бачке што је јесте својеврстан симбол живота и судбине колонистичке популације. *Пусто поље* на које су се населили колонисти почетком треће деценије 20. века како су навеле сестре Цвијановић у следеће две деценије постало је ново насеље Бачки Соколац.

Стварање југословенске државе 1918. године, у чијем оквиру се нашао српски народ, омогућио је значајнију комуникацију између српског живља у Далмацији са центром југословенске државе Београдом, али и са источним крајевима нове државе.

Браћа **Никола и Душан Шимић** потицали су из села Плавна код Книна и у периоду између два светска рата, услед сиромаштва, кренули су у потрагу за послом у новој држави. Обојица су били физички радници, Душан је био и неписмен јер се потписивао крстићем на једном документу издатом у општини Книн 7. јуна 1932. године. У тражењу посла Душан је доспео и у рудник Врдник у Срему где је и настрадао и остао неспособан за даљи рад и као такав вратио се у Плавно. Душану је била повређена нога, „неспособан у једну ногу“ како је навео његов брат Никола у свом обраћању Министарству пољопривреде 27. марта 1932. године. Душан се 12. септембра 1929. године Министарству аграрне реформе жалио да „не добија никакву ренту“ и „да је велики сиромаш а брат и жена немају га чиме издржавати“. У својој молби Министарству тражио је да му се додели земља у Војводини коју би „брат обрађивао и мене болесног издржавао“. И Никола Шимић 27. марта 1932. године у својој молби Министарству пољопривреде истицао је да „има брата Душана на издржавању“. Душан је био инвалид и неписмен човек, живео је врло сиромашно у Плавну и преко брата Николе добијао је информације о могућој додели земљишта у процесу колонизације. Тако је у книнској општини 7. јуна 1932. године изјавио да „мој брат Никола када је са рада долазио кући казао је нама да је добио земљу негде око Вуковара. Ја сад не знам ништа друго казати но преслишајте мога брата

3 РОМС, Д. Иванчевић, *Бачки Соколац*

4 АВ, ф. 98, к. 518

Шимић Николу који је сада у Београду радник, Радничка 88“.

Као радник Никола је лутао и тражио посао. Општина Книн навела је 25. фебруара 1932. године да је „молилац више година одсутан као радник на више мјеста и тренутно је настањен у Београду, Радничка 88“, Крајем 1933. године Никола Шимић са породицом налазио се такође на раду у Београду, али је био настањен у *Јатаган мали* са адресом Мала Два, кућа бр. 85, у крају где су били најјефтинији станови у Београду, али где је владала и лична и имовинска несигурност.

У том стању привремености и борбе за опстанак Васиљ је изградио кућу. Градио ју је дванаест дана између 1. августа и 12. августа 1923. године, значи у годину када су му умрли жена и дете. Кућа је направљена од брвана и грађе скројене у Лици, и била је привремена као и његово досељавање изложено трагедијама

Још крајем треће деценије 20. века Никола Шимић обраћао се Министарству аграрне реформе да му се надели земља у процесу колонизације. Одлуком Министарства за аграрну реформу од 30. септембра 1929. године њему и брату Душану намењено је земљиште у околини Вуковара, на велепоседу грофа Елца, али по Николиној тврдњи од 27. марта 1932. године одлука никада није реализована, већ је процес намеће земљиштем браћи Шимић заустављен и замрзнут немаром аграрне администрације што је била релативно честа појава. Општина у Книну 11. новембра 1929. године изнела је тврдњу да је Никола „уназад две године колониста у Врднику“ што је, очигледно, била недовољна обавештеност јер је чиновник у книнској општини у допису навео место рада и страдања Николиног брата Душана.

Никола је 28. октобра 1932. године упутио писмо Министарству пољопривреде да би поново покренуо процес добијања земљишта. У писму Никола пише:

„Тражим да ми се додели земља, јер сам врло сиромашног стања, па како бих се одмах населио. Сиромаш сам са шест чланова у породици. Неколико пута сам до сада молио да ми се да мало земље где је има слободне, али је ни до данас нисам добио. Земљоделац сам, земљу знам добро уређивати и култивисати па вас молим да ми изађете у сусрет да бих могао породицу спасити у овим тешким данима. Као национални радник свој сам живот толико пута излагао опасности и увек се предано

као и сваки родољуб борио за Краља и Отаџбију. Ја се надам да ћете ми изаћи у сусрет данас кад патим исувише и да ћете ми спасти породицу и мене тиме што ће те ми доделити земљу.“⁵

Никола је своју молбу Министарству пољопривреде упутио у доба велике економске кризе која је потресала југословенско друштво, а која је била део светских економских ломова с краја треће деценије 20. века. Посла није било у Београду или је он услед велике понуде радне снаге био слабо плаћен; Никола је издржавао шесточлану породицу, а морао је водити рачуна и о издржавању брата – инвалида који је живео у Плавном. Да ли су му тада отац и мајка били живи и каква је била структура његове породице можемо само претпостављати. Никола у молби говори о „тешким данима“ и „спасавању породице“. Притом истиче своје родољубље и заслуге, али се не може знати да ли то произилази из стварности или је „опште место“ аутора овог текста. Текст је писан ћирилицом, екавицом; вероватно је молбу Николи писао неки од чиновника.

Министарство пољопривреде врло брзо, већ 16. новембра 1932. године, одговорило је негативно на његову молбу и навело да „јој не може изаћи у сусрет јер су обустављена решења за доделу земљишта јер тренутно нема расположивих површина“.

Још годину дана Никола је чекао доделу земљишта. Министарство пољопривреде ту одлуку донело је 11. новембра 1933. године када му је доделило као колонисти са општим условима 9 к. ј. и 1.200 кв. хв. на подручју града Суботице.⁶ Величина намењеног поседа узела је у обзир величину Николине породице и чињеницу да се старао и брату Душану.

Ради Чикари из Јасенице код Плашког, добровољцу српске војске у време мандата Павла Радића, министра из редова Хрватске сељачке странке, 30. априла 1925. године одузета је добровољачка земља која му је додељена у атару села Чуруг у Бачкој. Већ 7. јула 1925. године Раде је тражио да му се додељена земља врати, а према уверењу суда у Београду од 18. јула 1925. године Раде на подручју Београда није имао имовину, а имао је породицу, жену и два сина. Две године потом, 21. јула 1927. године, Раде је упутио још једну молбу Министарству аграрне реформе. У то време био је становник Београда и становао је у Босанској улици бр. 10. У молби стоји:

„Децембра 1923. године додељена ми је земља која ми је доцније одузета из разлога који су били ван домашаја моје моћи, јер се на исту нисам могао населити. Уред није чак знао одакле сам ја јер се у овом решењу вели ‘из Његуша’ а ја сам стварно рођен у Лици и моји су стари отуда. Молим Министарство да ми додели земљу а то је праведно и Богу драго јер ја сам један од оних који су свој живот ставили на олтар своје Отаџбине. Један од оних који више лежи у постељи него што се држи на ногама од страхота и рана доживљених у рату. Налазим се у једном страховито критичном положају и због физичких и због домаћих незгода... Такође ја нисам добио земљу као добровољац, већ као колониста са општим условима.“⁷

5 АВ, ф. 98, к. 519

6 АВ, ф. 98, к. 519

7 АВ, ф. 98, к. 518

Раде Чикара је, очигледно, био тежак ратни инвалид више везан за постељу него покретан. Он се осећа, а поменутој жалби је то видљиво, дубоко повређен због одлуке аграрне администрације односно надлежног Жупанијског аграрног уреда у Новом Саду. Чиновници аграрног уреда нису поштовали његове ратне заслуге, његов инвалидитет, а нетачно истичући његово порекло, односно место рођења показали су не само немар него, из њиховог угла, и небитност људи који су у документима аграрног чиновништва називани „аграрним субјектима“. Поновну надебу земље Раде доживљава као морални чин који исправља нанету неправду („праведно“ и „Богу драго“) и као сатисфакцију за оно што је преживљавао тим чином. Ради Чикари чини се више је стало до моралне него до материјалне стране одлуке Жупанијског аграрног уреда, али истиче свој „критичан положај“ иако не можемо претпоставити шта се крије иза „домаћих незгода“ које су наведене у жалби. Чак, Раде се не жали на грешку аграрне администрације још из 1923. године када земљиште није добио као добровољац, него као колониста са општим условима што није било само статусно питање већ и материјално јер је за добровољце закуп земљишта плаћала држава а за колонисте они сами.

Ипак, 11. новембра 1927. године Ради Чикари враћена је земља у Чуругу и он се у архивској грађи води као Раде Милана Чикара надељен у Чуругу са 8 к. ј. и 1100 кв. хв. из Јасенице, срез Огулин, са борачким добровољачким уверењем бр. 5538/932 од 24. марта 1932. године.⁸

Јован Чок провео је свој живот у Краљевини Југославији у Бачкој. Према уверењу Министарства унутрашњих дела од 29. августа 1929. године „именовани је детектив Државне тајне полиције за Банат и Бачку у Суботици“ док се Јован 11. марта 1933. године налазио у Старом Бечеју где је био у функцији средског надзорника општинске полиције. Јован Чок је на северу Бачке, на осетљивом месту за нову југословенску државу, обављао полицијске функције, а једним делом деловао је у тајној служби Краљевине Југославије као тајни детектив. О његовом деловању сведочио је поред МУД 1929. године и 1930. године југословенски амбасадор у Бриселу др. Милош Милојевић.

Поставља се питање зашто је Јован Чок имао тако значајну улогу у југословенским тајним и полицијским службама крајем треће и почетком четврте деценије 20. века, а вероватно и раније и касније, док је Краљевина Југославије трајала.

Југославија и Мађарска имале су напете односе између два светска рата. Хортијев режим у Мађарској имао је отворене ревизионистичке ставове према Југославији сматрајући да су војвођанске области део тзв „историјске Угарске“. Исте ставове делила је мађарска национална мањина у Југославији коју је ратни исход 1918. године претворио од владајућег народа у мањински и која је себе сматрала интегралним делом мађарске државе а припадност Војводине Југославији као привремену окупацију.

Јован Чок родио се у Вођину, у Славонији 1895. године. Отац

му се звао Ђоко, а мајка Драгиња. Није познато где се налазио за време Великог рата (1914 – 1918), а по завршетку рата налазио се у Будимпешти. У 1922. години у Будимпешти поседовао је шпецерајску деликатесну радњу која је тада вредела 85.000 динара. Према молби коју је упутио Министру пољопривреде Јурају Деметровићу 21. јануара 1933. године догађај који је променио живот Јована Чока одиграо се на следећи начин:

„Једнога дана дознао сам да нека лица намеравају да изврше атентат на Његово Величанство Краља Александра а тај атентат намеравају да изврше на дан његовог венчања. Дознајући ово доставио сам све нашем посланику у Будимпешти др. Милошу Милојевићу. Успело ми је поћи за руком прећи преко границе на нашу територију. Главне заверенике који су намеравали извршити атентат предао сам нашим властима на суђење. После овога су мађарске власти одмах сазнале па су ми одмах радњу конфисковале и распродале и ја се више нисам могао враћати у Мађарску. Тиме сам претрпео материјалну штету за коју до данас нисам примио никаквих припадности.“

Догађај који је описао Јован Чок у којем је он спречио атентат на Краља Александра Карађорђевића потврдио је и Министарство унутрашњих дела у свом акту од 29. августа 1929. године у којем је Јован описан „као врло поуздан и вредан“. У даљем тексту стоји:

„Побегао је својевремено из Мађарске, напустио имање које му је доцније пропало и дошавши код нас помогао је при хватању лица која су спремала атентат на Њ-В. Краља.“

Први југословенски амбасадор у Будимпешти по завршетку Великог рата др. Милош Милојевић у свом писму из Брисела 8. октобра 1930. године о Јовану Чоку навео је следеће:

„За време свог бављења у Будимпешти као Краљевски посланик г. Чок Јован показао се као свестан и добар Србин услед тога је морао да напусти посао и побегне из Мађарске у Србију. Тиме је он претрпео осетну материјалну штету и као садашњи грађанин Југославије заслужује признање и потпору.“⁹

Јован је очигледно дуже боравио у Мађарској. По завршетку рата развио је своје послове и успео да има радњу са деликатесним производима. Доступна грађа не омогућава да се сазнају појединости о његовом деловању у Будимпешти ни начину на који је открио заверенике. Јован је претходно већ био повезан са југословенском амбасадом у главном граду Мађарске и вероватно је пре овог догађаја почео да ради за југословенску обавештајну службу у Мађарској која је прикупљала све информације о антијугословенском деловању у Мађарској. Његово пребацивање преко границе и предаја лица која су се спремала да изврше атентат на Краља Александра Карађорђевића југословенским органима говоре о томе да је био у групи која је стигла из Мађарске у Краљевину СХС или је познавао њихово кретање. Очигледно Јован је био способан обавештајца и драгоцен за југословенску државу на подручју Бачке због познавања мађарског језика и познавања

7 АВ, ф. 98, к. 518

8 Предраг Вајагић – Дејан Маодуш – Владимир Павлов, *Добровољци Краљевине Србије колонизовани у Бачкој и Барањи* књ. 2, Нови Сад 2022, 209

9 АВ, ф. 98, к. 518

прилика у Бачкој и менталитета људи.

Јован у обраћању Министарству пољопривреде 1933. године тражио је у аграрној реформи да му се додели земља као својеврсно обештећење за имовину коју је изгубио у Будимпешти због свог пројугословенског деловања. Јован није имао ни статус оптанта, ни статус избеглице, што би му омогућило да у редовној процедури добије земљу. Ипак 11. марта 1933. године Јован Чок надељен је са 8 к. ј. и 1.100 кв. хв. земље на велепоседу Матије Унгара у општини Мол, дакле близу свог места становања у Старом Бечеју. Јован је добио површину земљишта која одговара површини коју су добијала лица у статусу добровољаца.

О улози и утицају Јована Чока сведочи и чињеница да је у аграрно одељење Среског начества у Новом Саду 16. фебруара 1933. године стигло усмено, телефонско наређење из Министарства пољопривреде да му се додели земља.¹⁰ Брзина којом је надељена земља Јовану Чоку од тренутка обраћања Министарству пољопривреде (22. јануар 1933. године) до решења о надеоби земљишта (11. март 1933. године) била је необична за југословенску аграрну администрацију и говорила је о хитности која се активирала само у случајевима када се радило о људима од посебне важности.

Јелена Шеатовић ћерка добровољца српске војске **Глише Шеатовића**, а становница колоније Масариково код Лудошког језера у близини Суботице 8. априла 1933. године надељена је као наследница преминулог оца са неборачком земљишном компетенцијом од 5 к. ј. на велепоседу Карла Вермеша код Суботице. Тај чин доделе земље Јелени Шеатовић делимично је осветлио историју ове породице.

Према Извесници српске парохијске општине у Рогољу Глишо Шеатовић родио се 25. јануара 1881. године, а са Петром рођеном Бурић венчао се 1904. године. Петрина година рођења не наводи се у документу. Међутим, према документу којег је издао парох православне цркве у Бодеграју Никола Сименуновић, у тренутку смрти септембра 1914. године Петра је имала тридесет година што значи да је рођена 1884. године у славонском селу Гређани. Петра и Глишо 24. августа 1906. године добили су ћерку Јелену и она је била њихово једино дете које се појављивало у документима после Великог рата.

Када је започео рат 1914. године, Глишо је имао тридесет и три године и спадао је у војне обвезнике другог позива, оне од тридесет и прве до четрдесет и друге године и не значи да је одмах био мобилисан. Док су се разбуктавале борбе августа-септембра 1914. године, у породици Шеатовић дешавала се трагедија. Глишо и Петра тада су живели у селу Трнаковцу у општини Окучани. Осмог септембра 1914. године Петра је преминула. Узрок њене смрти била је сушица, што значи да је дуже боловала. Ћерка Јелена тада је имала осам година, а према документу из православне цркве у Бодеграју сахрана се обавила 10. септембра 1914. године. Глишо је како се рат разбуктавао мобилисан у аустроугарску војску, на галицијском фронту највероватније предао се руској војсци, пријавио се у добровољце српске војске, прошао фронт на Добруци у

лето-јесен 1914. године и дошао на Солунски фронт. Из рата Глишо је изашао као добровољац – неборац што значи да је био у помоћним, позадинским трупама и по рату надељен је био са 5. к. ј. земље.

За разлику од других добровољаца који су у поратној аграрној реформи у Славонији надељени земљом у близини својих села, Глишо је учествовао у колонизацији и по рату 1921/1922. године населио се на велепосед Јосипа и Андрије Војнића у близини Лудошког језера код Суботице где је добио добровољачку земљу у закуп.¹¹ Глишо се са другим колонистима населио на мајуру Шупљак где су колонистичке породице боравиле у привременом смештају удаљени један километар од железничке станице и од пута Суботица – Хоргош.¹² Око Лудошког језера током друге половине двадесетог година 20. века основана је колонија Масариково која је добила име по чешком председнику Томашу Масарику.¹³

Глишо Шеатовић, међутим, није стигао да сагради колонистичку кућу на овој колонији. Преминуо је 30. јануара 1923. године. Узрок смрти била је тешка телесна озледа; да ли је био у питању несретни случај или нешто друго, није познато. Јелена, његова ћерка, тада је имала седамнаест година и била је без оба родитеља на потпуно непознатом простору без помоћи рођака на коју су се колонисти у колонизацији ослањали.

Градска полиција Суботице 19. фебруара 1932. године написала је извештај који се тиче Јелене Шеатовић:

„Јелена Шеатовић, рођена 1906. године. Живи у конкубинату са Миланом Радмиловићем из Шеовице, Пакрац, рођен 1888. године и има двоје ванбрачне деце. Петра рођеног 1927. године и Павла рођеног 1931. године.“ Очигледно Јелена се везала у заједницу са од себе знатно старијим мушкарцем пореклом из Славоније. Контакт између Јелене и Милана био је, дакле, завичајни. Јелена је према подацима од 23. фебруара 1932. године становала у улици Стара Торина бр. 741 и сем плаца од 800 кв. хв. није имала ништа.

Фебруара 1932. године Јелена је покренула поступак да наследи очеву добровољачку земљу као једина наследница. Двадесет и деветог фебруара 1932. године од Министарства пољопривреде затражила је надебу земље што отвара питање шта се дешавало са земљиштем Глише Новаковића по његовој смрти. Јелена је у молби тражила одређено земљиште. Навела је да тражи земљу на поседу Андрије Војнића у првој дужи, прву парцелу која је од 1926. године ненасељена јер је то била парцела Јосипа Радина који се 1926. године преселио са породицом у Аустралију. Јосип Радин је припадао групи добровољаца српске војске – Хрвата који су 1917. године дошли на Солунски фронт из Аустралије, а део њих населио се у колонију Масариково код Суботице (Рајко Лучев, Јанко Робит, Антун Штампалија из места Првић Лука са острва Првић код Шибеника).¹⁴

Коначно 8. априла 1933. године Јелена Шеатовић надељена је земљом као наследница покојног оца Глише.¹⁵

¹⁰ АВ, ф. 98, к. 518

¹¹ АВ, ф. 98, к. 519

¹² АВ, ф. 115 Савез аграрних заједница за Банат, Бачку, Срем, к. 144 Масариково

¹³ Милан Мицић, *Колонистичка насеља (1920–1941)*, књ. 3. Ново Милошево 2024, 31–44

¹⁴ Рукописно одељење Матице српске (у даљем тексту: РОМС) Рада Лунгулов, *Масариково – Хајдуково*, Нови Сад 1957

¹⁵ АВ, ф. 98, к. 519

ПРИНЦ... (II)

Александар Тутуш

Чамила је још неко вријеме на прозору своје одаје Марија, не знајући одакле и шта да размишља о оном што је видјела те ноћи. Замало није вриснула кад је надједаред тик испред њеног прозора, тихо као дух, прошао њен отац идући ка дијелу палате у којем су биле његове одаје. Помислила је баш тад, кад се прибрала од шока да то сасвим сигурно има неке везе с њом. Али како, бијаше питање с којим је на уснама будна дочекала јутро, вребајући прилику да мало касније, кад нико не буде у дворишту да стисне ону кваку на тим вјечно закључаним вратима.

Оставши у увјерењу да након што су његови горе код Смиљчића предали оружје, није било борбе и да су само њега шчепали, молио се Богу да је тако заиста и завршио тај препад пред Задром. Чим су га посадили на коња, отишли су, није било звукова окршаја. Јасно му је било и то да то нису били обични разбојници. Овима није требало ништа него он. И даље му је била нека врећа на глави због које се борио за дах. Руке су му и даље биле везане па се већ сатима, откуд су га довукли ту, није могао намјестити. Устао је неколико пута и закључио да се налази у невеликој просторији од свега пет корака промјера, с једне стране са решеткама. Судећи по доласку, свукли су га низ прилично стрме степенице, тако да је врло вјероватно у неком подруму. Мутни и једва чујни звукови долазили су споља. Учини му се да је неколико пута неко притиснуо на кваку из неког неодређеног смјера, можда с врха тих степеница којима су га довели.

Нико није долазио, зашто су га онда заробили. Можда врло једноставно, оставили су га да скапа од глади и жеђи. Послије би га само изнијели и бацили у море. Ко би га икад више нашао. Покушавао је викати, дозивати. Кад би отворио уста, удахнуо би толико прашине и којекаквог ситнежа да се готово угушио од кашља. Затим се смирио, опрезно је дисао на нос, настојећи да колико год је могуће смири дах. Прегладнио. Жедан. Укочених удова од положаја који је био мучилачки. У мраку, на дну неког подрума. Замишљао би да су с друге стране зида његове тамнице море и рибе. Покушавао је изнова устати и ослободити макар руке. Био је чврсто везан. Келија је била неправилног облика, као ископана у стијени у самим темељима. Без икаквог појма о протеклом времену остало му је да чека, да дише то мало зрака у прљавом цаку. Хладан камен тјерао га је да се окреће чешће, кад би му једна страна отрнула од студи, окретао се и спремао то исто другој. Кад би постало неиздржљиво, чучнуо би и остао би у том положају док не би сав утрнуо да се не може осовити на ноге. Пао је тако, подбивши леђа, инстинктивно држећи главу горе да се не убије од камену литицу. Макар да су му руке слободне, или да нема ту покривку преко главе. Ко год га је оставио овако желио је да се мучи. Са истим исходом. Смртним. Али дужим путем. Нека страст лежи ту. Нека мржња свирепа. Кома се замјерио. Изнова мисли, мисли. Губио је снагу и разум. Покушавао је затворити очи. Заспати. Кад би могао.

Кишило је цијели дан. Након звона са католичких цркава, мало тише, али мелодичније и дубље огласила су се звона са православне богомоље. Улице су биле пуне и мокре. Изнад морског жала између борова извиривала је мушка фигура. Био је то Никола, Тодоров млађи брат. Кад би се загледали мало боље, уочиле би се још двије фигуре како с друге стране, држећи се обода шуме иду Стеван, други, старији Тодоров брат и Војо. Мало даље, из града је долазила још једна прилика, очито идући истом циљу. Тај посљедњи бјеше Петар.

Још се мало смрачи и тешко су се могле разабрати силуете у Борику. Киша није престајала, били су мокри до коже, али их бар нико није ометао. А знало је ту бити којекаквих типова.

— Зар ти ниси младићу у Смиљчићу — готово у глас повикаше од изненађења Војо и Стеван кад угледаше Николу међу боровима, покислог и забринутог као што су били и сами. Једнако се изненадио и пристигли Петар, али разумио је Николу, који је у брату видио најсјајнији узор.

– Као да је у земљу пропао, сједио сам с Јовом и његовима, нико није видио да су кога доводили. Па било и'је макар петнаестина. Уђе чо'ек сам па га спазе кад не треба а не читаву војску. Мора или да су га одвели б'је друго, или су се притајили до мркле ноћи па ушли у град. То и Јово вели – извјести Војо.

– Сутра ће наши пропитати по пазару, ако ико ишта зна, знаћемо и ми. Игла се нађе, а не онакав чо'ек – рече своје Петар.

Договорише се да се сутра нађу на пазару и брже се боље разиђоше. Никола пође са Петром, а друга двојица засебно. Нашли су конак одвојено код Јовиних пријатеља из Котара. Нису ником осим њему говорили о свом послу. Дошли су наводно куповати волове, чули су да ће на пазар доћи Принц из Босне.

Иако одоше различитим правцима, мориле су их исте бриге. Након тог тајног састанка учини им се да је њихов брат и пријатељ у озбиљној невољи. Што је најгоре нису имали ни најмањи траг али ни било какву идеју, поготово ако на сутрашњем пазару сазнања буду штура и никаква као данашња.

Марија је провела дан код куће у чудном расположењу. Није се могла ослободити слика од претходне ноћи. Ослушкивала је разговоре слуга. Није их често ни разумјела, причали су просто и више мрмљали гутајући скоро читаве ријечи. Кад би видјели неког из Породице, брже боље би се хватили неког посла, да не буду укорени или бивени. Чим је ухватила прилику, последије доручка, отишла је до оних врата, непрестано се окрећући да је неко не види. Била су закључана. Није била посве сигурна куда су водила и да ли их је откад је жива видјела отворена. Сад поготово није смјела питати. Мотала јој се нека нејасна идеја по глави. Више као предосјеђај. Није смјела отворити ту кутију.

Нико јој није свраћао. Било јој је мало чудно да су је њене пријатељице, још по тој киши, јер су се обично скупљале по ружном времену, посве заобишле. Оца није видјела читавог дана. Киша је на кратко престала. Прошета галеријом па се опет спусти до фонтане. У ушима јој је одзвањао метеж, ноћно рзање и пропињање коња. Морали су неког или нешто одвући иза оних врата, по ко зна који пут пролазила јој је сумња кроз главу. Упаде јој у око неки сјајан предмет на каменој плочи, у барици воде. Застаде и осмотри шта је то на поду. Крајичком ока погледа око себе. Изгледало је да је нико не мотри. Сагну се брзо и зграби то нешто.

– Шта радиш, Марија – у том часу се зачу са истог оног мјеста гдје је прошле ноћи стајао њен отац.

Накашља се од изненађења, држећи онај предмет у руци, претварала се да гледа нешто на кипу божице која је украшавала фонтану зеленкасту од алги које су се упорно хватале на камену, стално квашеном.

– Ништа, оче – насмија се окренувши му се. – Нисам те видјела цијели дан – покушавала је звучати обично и умиљато.

– Сад сам добро, сасвим добро – одговори он – хоћемо ли вечерати драга моја – упита.

– Можда је мало рано. Али, хоћемо, доћи ћу брзо – узврати она и попе се према својој соби десним краком степеништа.

Посматрао је потомак провидура своју кћер и није му било на памети да ли је она нешто видјела прошле ноћи. Био је сигуран у исправност и беспрекорност свега што чини.

Затвори врата за собом и остаде наслоњена леђима на њих још неколико тренутака одлажући још мало и поред све радозналости да отвори шаку и види шта је то пронашла. Забацила је главу и зажмирила и покушала погодити шта ли је то могло бити. Испружи руку и у исти мах отвори очи и погледа на свој длан.

Још мокра на длану црвеном од стискања лежала је сребрна копча са Принчевог огртача, боље рећи њен комад. Марија је препознала шта је то. Претрну. Они су неког човјека стрпали иза оних врата, постаде јој јасна страшна чињеница.

Осјети јак бол у глави. Зачу очев глас како је дозива. Једном, двапут. Није одговарала. Можда је боље да изађе. Отвори врата и угледа га. У оној истој кућној хаљини од синоћ. Држала се за чело и кришом погледала онај дубоки вањски чеп у који је ставио кључ. Добро сам, добро, увјеравала га је кад је упитао шта јој је. Па тај несрећник није добио ништа, ни воде. Код куће је цијели дан и није видјела никога да се приближио оним вратима, а камоли отворио их и ушао. Стискала је ону копчу до крви. Шта се то збива, да ли је могуће да неко лежи ту тек неколико корака од њих, док ће она сад сјести да вечера и да се прави да се ништа не догађа. Не, не прави се, бранила се од саме себе. Шта је могла да уради. Долазимо, оче, викну па се опет врати у собу и прекри лице рукама, дубоко удахну

и погледа опет ону копчу, мало искрзану, очито поломљену кад су тог мученика, ко год да је, чупали с коња и вукли у ту тамницу. Црна влат вуне, као влат косе висила је са копче, која је изгубила господара.

Упутила се преко галерије гледајући нијеме камене плоче кроз клесане колоне на огради. Напетост се наизмјенце пењала из стомака кроз груди и пунила главу и ударала у образе. Покушавала се прибрати. Погледа она врата прије него уђе у ходник који је водио до трпезарије.

У том одјељењу куће доминирали су високи прозори који су гледали на луку, на једној читавој страни зида. Уздуж, упоредо с тим прозорима до стропа, којих је укупно било пет, био је постављен дугачки храстов сто. Укупно двадесет сједећих мјеста, у ријетким приликама била су попуњена, али патина на дрвенарији и брокатом постављеним наслоњачима и сједиштима са отиском година и година могла је још на чудан начин у тој великој просторији наслутити некадашња окупљања и гошћења на двору Канајетијевих. На зиду насупрот прозора, чучале су три дугачке комодe од афричке тисовине, изнијансиране црвенкастим и жутиим тоновима. Изнад тог намјештаја висили су портрети предака, са посебним, централним мјестом за самог провидура који је потекао из фамилије и свакако јој прискрбио највише од моћи и утјецаја, који су наравно будућим генерацијама донијели и велико богатство. Иако је млетачка власт била прошлост, њихове пословне везе се нису пореметиле ни под аустријском влашћу. Претходне године, отац је размјестио портрете и направио очито мјеста за још један, по свој прилици свој. При дну велике одаје налазио се грандиозан камин, са ложиштем у које је, чини се, могао у некој забавној згоди ушетати тај огромни сто са двадесет сједећих мјеста са све столицама и гостима на њима. Тако је тај отвор изгледао, као пећина, или боље рећи као ждријело неког претхисторијског џиновског троглодита, са оним изведеним украсима и кипићима као великим и оштрим крљуштима.

Папа је сједио на челу, погледа усисаног у оне разјапљене чељусти каминске звијери. Неријетко се осјећала свјежина и хладна струја која долази из тог ложишта као из праве пећине. Кад би и горјела ватра, а запалили би је у неким приликама, као о Божићу, и даље је тај дио остајао некако застрашујућ и хладан.

Поред оца с лијеве стране увијек је било постављено за још неког, за мајку. Неупрљана бијелина тог тањира у коју су гледали ликови са портрета била је као недокучива веза са прошлошћу, несазнатљиво и неисписано или заборављено искуство Марије с њеном родитељицом, чију успомену је чувао и обнављао сваког обједат тај суд и неупотребљени бештек.

Отац није показивао неку посебну жељу за разговором. Промрсио је да ће сутра на пут, да ће већ истог дана ако све заврши назад. Није рекао гдје. Вечерала је оборене главе, повремено подигавши поглед према прозорима кроз које је румено свјетло сумрака као кроз огромну кишну кап давало цијелој благоваоници посебну боју.

Гледала је испод ока како једе. Био је замишљен. Дисао дубоко и споро кроз нос правећи сваки пут подужу станку прије сваког удисаја. Клигнуо би повремено главом или се мало трзнуо у једну страну као да води разговор. Питао је тихо што ће она сутра да ради. Није знала шта ће да ради. Пред очи би јој дошла закључана врата. Погледала је у празан и чист тањир преко пута. Отићи ћу у шетњу сутра, требала би да посетим своју учитељицу француског, рекла је настојећи да дочара да јој је веома стало до начина како ће провести дан који долази. Није био у својој кућној хаљини.

Замишљала је гдје ли је кључ који је само он имао. Гдје ли тај немушти комад жељеза спава са својим обликом на врху који колико год просто изгледао припада само једном утору. Његова ручка као насмијана округла глава која каже – пролаз.

Мало даље...

Отрнуте удове, посебно ноге, успијевао је колико толико оживјети правећи мале кораке након што би се с муком усправио. Тешко је више могао мислити о било чему. Сва настојања су се окретала ка унутрашњости бића које се борило да сачува разум, ос око које су се свијале шансе за опстанак. Без хране и пића, у положају у којем се налазио, изгледи су се сваког тренутка умањивали. Мјесто на којем је остављен да скапа од глади и жеђи, је нека тачка која је предодређена да јој се рјеђе иде. Има таквих мјеста. Очито је овој приступ додатно осигуран. Зашто га нису одмах убили, то колико год му није било јасно, била је, неразумљиво, али и једина нада, тијесан али једини пролаз кроз који га је могао провући неки ванредни обрат судбине. Као сјећање на живот, који се сад чинио неописиво далеки и

нестваран, покатак, у замућени смисао улетјела би слика сусрета са оном дјевојком и у том трену заборавио би на све nelaгодности, и на глад и бол у цијелом тијелу. И откад се у њему настанила мисао о незнанки, сигурно некој латинској племкињи, још отприје сигуран да предодређење згодног удеса сигурно није сковало план да се он Принц трговац воловима нађе у животу једне дјеве високог рода и друге вјере, није био вољан пустити је срцу. Јер, он је знао шта бива, а шта не може бити. А сад у овом безизлазу и тами која му ненадно припаде да у њој сконча, не знајући ни због чега, могао је макар скинути вео с тог лица, о којем се усуђивао мислити тек као о утвари без лика, називати је у дубокој интими својим сапутником. Распојасати се свезан, и украсити поглед на којем виси прљав џак њеним лицем које му се урезало у сјећање заувјек. Мислити и гледати је у очи плаве попут јунског неба до миле воље, пратити јој у мислима танку линију носа до горње усне, мало подигнуте, смјешљиве. Запетљавати јој смеђе коврџе док се преливају на сунцу. Чују се само галебови. На обали никог.

Као пијанство надимало му је груди сновиђење, тјерало трнце све до вршака прстију згрчених од крвнички стегнутог ужета, које натопљено сопственим уљем, као живо, стискало је све више зглобове заточника. Умјесто хриди, вазда влажних и хладних што не дају леђима смираја и као да наново расту и ометају несретнику да се на тренутак скраси и почине, гледао јој је рамена јасно, из близине, кожу меку, сјајну, груди што подизао је удах мирисног морског зрака. Чуо се вал како се сажима и нестаје у пјени, осјећао је брзину којом се повлачи носећи са собом ситни црвенкасти пијесак. Тачно између трептаја њених очију.

Падао би из заноса у уске провалије свијести, без осјећања и укључених чула. Безболна и бешћутна стања која би неодређено трајала. Тада би умјесто на осунчаном морском жалубио на вису изнад врхова шума. Хладни ваздух који су просијецале мрзле капи и стада малих одметнутих накупина магле освјетљавале су звијезде кад би прошкиљиле. Назирали су се бијели камени кровови. Лебдио је тамом. Хладан под подсећао је на ноћи кад је све укочено мртвим сном. И све боде и вријеђа и не да нико да се буди. Васкрс је још далеко.

Из димњака су врцале варнице. Око огњишта сједила су чељад. Само се преслица лагано покретала у свом једноруком колу. Стари, млади, дјеца, цуре за удају. Било их је небројено, стајаше једни иза других, али видје им лица. У ватри је био крст.

И бјеше један поп. Петар се звао. О'здо из Буковице. Гледао је кроз тај џак, неким другим очима. Другачија бијаше ношња на људима, сваки је муж носио или дугачке бркове или браду, густе перчине. Било их је море, на некој пољани, пролазио је туда, познато му посве. Сви под оружјем, неко сабљу, ко виле, ко мотку. Нека пушка вирила би и као да је говорила ја сам главна и мој стрелац до'вати даље но око што добаци. Не стоје, иду. Задру. У граду метеж. Лете виђенији на галије да отплове брже боље. Он гледа са истог мјеста, гдје погледа у оно чудество.

У реду велелепних кућа једна посебно привлачи пажњу са редом високих прозора на спрату здања. Крсти се поп Петар. И сваки пут кад се прекрсти њему некако лакше, као да га мање стежу она проклета ужад, не трну му ноге, скоро да би скочио на ноге и потрчао. Говори молитву, кратку. Господе Исусе Христe сине Божији, помилуј ме грешног. Понављају је заједно. Грије камен. У малој ћелији на тврђави сједи поп, Курицом га зову. Улазе стражари и одводе га. Исти ти стражари долазе на обалу. Тодор стоји, још на истом мјесту и гледа какао воде заточеника на галију. Он непрестано изговара своју молитву. Четрдесет година. Пустињских година Христових. Осъепи и оглуви у мемљивој тами. Пакао не мора увијек бити ватрен и огњен.

И једнако се моли, Господе Исусе Христe сине Божији, помилуј ме грешног.

Причао је старац под каменим кровом. Сто година прије Црног Ђорђа, вели, Курица.

Утону миран у свој мрак, говорећи у прашњави џак молитву. Спремио се на суђену му галију.

Освануо је ведар и топао дан. Марија је изашла, мимо обичаја, сама. Није знала куда би кренула, али кад се јутром крене у град, тамо гдје највише има људи и догађања, то је пијаца. Свакојаког свијета и изобиље понуђене робе, за свачији укус и свачији џеп. Није размишљала шта би њој затребало, углавном су други мислили о набавкама. Ходала је изосола да је продавачи не би нуткали и досађивали. Свеједно је привлачила пажњу. То што је била сама додатно је охрабривало свакојаке докоњаке. Два пут је већ окружила пазаром, није јој падала на ум мисао што

би могла следиће учинити, сваким кораком и временом проведеним ван куће остављајући закључана врата без надзора, као да је по њеном осјећају умножавало патње непознатог заточеника њихове куће.

Привуче је поглед младог човјека танких бркова и ћосавог лица, с натученом капом на глави. Гледао ју је нетремице и кад је руком дотакнуо мушкарца до себе, крупног браклију до себе, видје да није сам и мало се уплаши те пружи корак да се удаљи. Како јој познато изгледаше тај младић са простом тканом торбом преко рамена. Стегла је шаке од загонетке која ју је мучила. Онда се укипи и готово крикну. Окрену се, али испред ње као да је пратио створи се тај младић, Никола. Крај њега стајао је Петар. Оба скинутих капа које су гужвали у рукама, гледајући је божаљиво и мило. Сјетила се ко су.

Не знајући ни они, а ни она, одакле да почну, постајаше тако неколико дугачких и нелагодних тренутака. И тешко је помислити како би тај разговор започео, и о чему би покушали причати да она не завуче руку у џеп и не извуче сребрну копчу.

Обојица промијенише израз лица, удари им крв у образе, Никола готово да није покидао ону капу, Петар се поче врпољити и колати погледом уноколо. Је ли жив, суздржавао се Никола да не виче, а Петар је истовремено покушавао вратити онај благ и мирољубив израз лица од малочас. Она устукну кад јој Никола просто истргну ону копчу из руке.

– Мислим да је жив – промуца Марија осјетивши да јој тло измиче под ногама, а на очи пада густ мрак, а још јутро је. И скоро би се срушила да је не ухватише под мишке. Привуче то пажњу пролазника, повиче неко шта то радите, видећи њихова проста одијела и зобнице и господствену Марију. Срећом поврати се и хтјед се само одмакнути из те граје да чисто удахне и прибере се. Није се могла повратити, јак притисак у сјепоочницама није јој дао дисати. Не би требало да смо заједно рече Никола једном па другом. Идем ја први, Ваше годподство, идите за мном, нека Петар иде посљедњи, обрати јој се. Она искриви крајеве усана у благ осмјех његовом неспретном ословљавању, али послуша га и упуту се лагано за њим. А Никола, размишљајући куда би, одбацивши у глави одмах јавна мјеста попут кафана, закрену и уђе у градску катедралу. Изведе нешто руком као да се крсти као латини и уђе у цркву.

Било је тихо и без пуно снебивања склизну на једну клупу. Петар сједе до њега, а Марија два реда испред. Није било времена за весеље. Боље рећи да ни они ни она нису могли још увијек схватити ништа и умјесто било каквих одговора отварају се небројена питања и велики задаци. Она им у даху исприча како су је усред ноћи пробудили коњаници, који су иако није јасно видјела довели неког. Сутрадан је нашла копчу и посумњала је да је неко затворен у њиховој кући.

Никола и Петар ни на који начин нису могли посумњати у оно што ни Марија ни Тодор нису могли изразити. Искуство сусрета је остало тајна, нешто неизречено и непомисливо и за оне који је носе. Као неизрециво име љубави.

Она се зато пажљиво опходила и говором отклањала сваку сумњу, иако је овај сусрет са његовим пријатељем и братом ту непојамну везу на изненађујућ начин продубио и повезао је с Принцом на потпуно мистериозан и магичан начин. Тек сад, кад су сјенке које је замишљала на стропу, у бесаним сатима, почеле добијати своје праве облике, стање у којем се нашла прожимало је и мијењало страшном снагом. У сваком новом тренутку, свлачила је своје старо рухо и преузимала нова обличја.

Завијучи судбине и сад кад су упливом неке више силе постајали сазнатљиви, и даље су били недокучиво одредиште са застрашујућим исходишним могућностима које браниле су улаз и најхрабријим замишљањима као у забрањени град, као женскињама жртвеном мјесту. Њима двојици би потпуно јасно ипак једно, а то је да је Маријин отац тај који је организовао напад горе у Смиљчићу, гдје, да је хтио, могао их је побити све. Али није. Једина мета изгледа био је Тодор. Ту промишљање стаје. Разлози остају непознати, али не и шта им је чинити, и то што прије. Ако га и нађу живог. Трећи дан без воде, знао је сваки, да пријетња је смртна.

На растанку, показа им она кућу, уз договор да ће их чекати. Никола и Петар не могаше чекати вечерња звона те се разлетише по граду да нађу Стевана и Воју. Нађоше их брзо, и кад им све испричаше ова двојица нису знали да ли би скакали од среће или бриге, чуда или бијеса и нестрпљења кад ће по свог брата и јарана. На то нису морали пуно чекати, кренули су одмах. Није ни Марија тако брзо очекивала да ће банути ови Морлаци, како су их звали у

њеној фамилији, увијек то име користећи са неком посебном резервом, не дајући унапријед простора за никакву могућност да онај који носи то име има озбиљне изгледе у већини друштвених подручја, другим ријечима, бијаху Морлаци за њих, мање људи.

Не препуштајући ствари случају, прије него су својски тројица људерина гурнули она тешка врата, привезани коњи чекали су мало даље. Никола што срећним случајем није послушао и остао горе у Смиљчићу код говеда, сад се морао повиновати, под убјеђивањем да је учинио највише и да га нико надмашити не може.

Оба крила тешке капије грунуше на камене зидове наизглед обичног и уснулог племићког газдинства, у којем се све збива по устаљеном реду и плану, па и зло. Истрчаше неке жене, а кад видјеше бркате дивове ватрених погледа, побегоше натраг у кућу вршетећи. Искочи келијар Анђело, крупан мјешанац, који се више но му припада волио Млечићем правити и крену ка Воји. Овај га одалами отвореном руком да је слуга пао и није се дизао све док та гужва није потпуно престала. Са галерије је то са рукама на лицу гледала Марија. Ускоро са друге стране изађе Дон Франческо. Хтјела му је рећи па ти ниси отишао, лажљиви и окрутни оче, што затвараш људе мимо икакве правде и закона, али остадоше те ријечи негдје под тријемом са мноштвом других неизговорених истина. Среташе им се погледи говорећи више од празних звукова. Није подузимао ништа, само је стајао. Стеван је носио велики чекић и из залета дрмну на она врата, чије им је мјесто млада господарица описала.

Одољеше врата једном, двапут, трећи пут их пољуби између довратка и кваке тешки жељезни квадар и отворише се педаљ и више, уз звекет паде неки комад на под. Умјесто удараца двориштем потом одјекнуше дозивања. Није било одговара. Марија претрну и осјети несвјестицу. Отац је у руци имао пиштољ.

Двојица улетише у тмину иза врата, па низ степенице стрмоглаве, причали су послуже, опет је чекић радио, златна алатка, развалише капију још једну и нађоше своју крв доље, дубље од морске дубине, изнемоглог, полуживог али живог. Кад су га изнијели на дање свјетло, ослобођеним рукама прекри лице, не знајући ништа друго нити препознајући мјесто на којем се нађе, једва се држећи на ногама, погледа на горе и угледа свој сан. Застаде опет све док јој се није утопио у оку и она њему. Идемо, бје' жмо повикаше, чека Никола са коњима. Само је она погледала Дон Франческа док је тражио најбољи хитац помичући руком лијево десно, да му срце стрефи, кад већ на овај први начин није могло. Није му требало дуго да нанишани али дуже је то трајало него њен пут у неколико скокова до њега кад му се бацила у загрљај што не памти кад је задњи пут било. Можда једном, била је ту једна жена без лица, сигурно мајка, и трајала је та срећа кратко, као од сијевања до грома, или од окидања и удара игле у капислу и пуцња што проломио се двориштем и надјачао све и зауставио све. Отпусти она руке и олабави загрљај примивши метак намијењен свом Принцу. Остаде да виси на оцу, који је потпуно другачије изгледао него они рођаци на портретима, можда уље кад потамни годинама учиње и њих мање људима. Али он сад изгледаше тако људски и јадно, скукан и скршен под теретом мртве 'ћери. Није нико мрдао до њеног Принца, који узлети на неким крилима горе под тријем и узе сињорину Марију од њеног оца, мртву да је жени. Није стигао ни глас један од ње да чује. Само је тако однио, испунивши к'о за инат оно за шта је могао главом платити.

Изашли су из града кад су се и други враћали с пазара, као да су имали неки обичан посао за зготовити. Ћутило је рањено племе као да је свог најближег и најбољег изгубило. Сестра је прошла крајоликом кроз који није раније. Сав свијет који је знала био је око и преко мора. Није ни слутила какве је сроднике нашла, тамо иза брда, у које је гледала као неки безимени зид иза којег не постоји ништа, чак се никад ни упитала није шта се налази и какав је живот тамо.

Сад стигла је најдаље на свом посљедњем путовању. Одабра јој Принц једно мјесто магично, на размеђи свјетова, гдје су се његови у свакој генерацији знали зауставити и преварити судбину. На мјесту гдје створен је, а ништа није требало тако бити, али ипак буде.

Ако некад се намјернику пролазећи туда заплету у плетенице на коњу гриве, и прођу га трнци као да се чопором вукова окружио, ако чује дјевојачку пресму у планини, и зачује гдје се двоје разговарају, па говоре све што могли и морали рећи а нису стигли, нека се не боји, све има свој разлог и ниједно збивање без дубоког узрока није.

ЗИМСКИ ДАН

Никола Вучић

ОДРАСТАЊЕ

Тај мој јаблан још стрчи као стрела
 Запета у детињству
 Издвојен
 Усамљен
 Он не воли шуму
 Воли да шуми сам себи
 Избегава друго дрвеће
 Зато се измакао
 И отишао у висину
 Да се одмара и гледа
 Како се светлост у предвчерје
 Круни у наранџасти прах
 Хоће да је другима трн у оку
 Тај мој јаблан је време које се
 Подиже увис
 Подупире небо
 Које не зна за мене
 Али ја знам за њега

И кад данас видим све што је високо
 Спремно на одлазак сетим се њега
 Кажем – Ово је мој јаблан поред потока
 Који је још ту бар на слици
 Јер да је негде кренуо
 Повео би и мене са собом
 Као што игла повуче конач
 Да о њој прича
 Тај мој јаблан
 Који расте у чекању

ЗИМСКИ ДАН

У овом хладном зимском дану
 Све што издишем је унутрашњи дим
 Сагорело моје унутрашње стање отерано у облак
 Згуснута пара слична оној која избија
 Кад се аутомобил мучи да се успне уз брдо

Кад дише земља
 Кад се диже магла
 Беличасти смрзнути стегнути дим
 Одлази увис као бојаљива беспомоћна реч

Видим је као чипкасту лелујаву траку
 На студени
 Видим је као део себе баченог увис
 Који одлази уздижући се кроз колутове
 Ваздушне прстенове
 И тражи спас
 У невидљивости

ЦИТАТ

Цитат је цврчак, каже Манделштам, невидљив цврчи
 у стиху као у зиду, у невидљивој пукотини зида.
 Одмакнеш се а он и даље цврчи и његов ехо буши
 даљину.
 Данте, кад му је било потребно, назвао је капке – очним устима.
 Да, поглед једе, гледање је непрестана глад,
 сваки трептај ока је залагај.
 Кад дуго гледаш, оно што гледаш
 почне да гледа у тебе и да те
 једе.

ИЗ ПРЕПИСКЕ ВЛАДАНА ДЕСНИЦЕ (4)

„ДА ЛИ СМАТРАТЕ СЕБЕ ХРВАТСКИМ ИЛИ СРПСКИМ ПИСЦЕМ?“

По природи ствари Десничино име у различитим контекстима везивало се за хрватску књижевност, у којој је, својим такоређи физичким присуством, неупитно дјеловао. Међутим, постојала је и извјесна притајена манихејска искључивост, несклона таквој врсти национално аутсајдерског партиципирања у хрватској култури и књижевности

пише: **Владан Бајчета**

Питање књижевне припадности писца Владана Деснице – национална никад није ни била упитна – одувјек је највише занимало оне које писац Владан Десница, суштински, није занимао. Специфичан рубни положај, ауторово осјећање блискости, па и његова спољашња перцепција у кругу српских писаца из Далмације и уопште с приморја (Матавуљ, Ћипико, Љубиша) били су у колективној свијести удружени са његовом поратном оријентацијом ка Загребу. Тако се по природи ствари Десничино име у различитим контекстима везивало за хрватску књижевност, у којој је, својим такоређи физичким присуством, неупитно дјеловао. Међутим, постојала је и извјесна притајена манихејска искључивост, несклона таквој врсти национално аутсајдерског партиципирања у хрватској култури и књижевности. Другим ријечима, Десница је био превише Србин да би био Хрват, што се никако није уклапало у пожељну слику

одређених национално монолитних концепција (културне) политике. У том смислу су се и покретачи едиције *Хрватска књижевност у 120 књига* нашли пред проблемом: да ли је добро једног незаобилазног српског писца *тек тако* и са таквим етничким залеђем уврстити у репрезентативни издавачки подухват хрватске књижевности?

Изаз се пронашао у потенцијално солomonском рјешењу: понудити Десници да се определији за једну од двије књижевности, чиме би се у оба случаја, на један или други начин, било на добитку. Задатак да ту незгодну опцију изнесе добио је ни мање ни више него Јожа Хорват, писац гласовитог памфлета против „Зимског љетовања“, тадашњи тајник Матице хрватске. У лаконски сроченом допису, Хорват је 12. фебруара 1961. Десницу обавијестио о ситуацији, а затим упитао о следећем:

Штовани друже Десница,

Редакција библиотеке „Хрватска књижевност у 120 књига“, коју заједнички припремају Матица хрватска и изд[авачко] подuzeће „Зора“ израђује ових дана структуру библиотеке те одређује поједине ауторе и број њихових књига у склопу ове библиотеке.

У поводу тога нас би занимало да ли сматрате себе хрватским или српским писцем, па Вас молимо да нам по могућности што прије одговорите како бисмо могли и Вас уврстити или не уврстити у ову библиотеку.

Уз поздрав

Тајник:

(Јожа Хорват) [Архива].¹

Десница је у писму од 28. II одговорио вјероватно унеколико неочекиваним образложењем, збуњујући помало свог некадашњег критичара, сада и потенцијалног сународника:

На повратку с путовања налазим Ваше писмо од 13. II. Хитам да Вам одговорим.

Ја се сматрам југославенским писцем. Али ако та категорија није призната, нема никаква разлога да се у погледу мене одступа од опћенито прихваћених начела и критерија, па да се за мене то питање поставља издвојено и рјешава другачије него што је ријешено за остале књижевнике Србе који живе и дјелују у хрватском књижевном кругу, као што су на примјер Григор Витез, Војин Јелић, Владимир Поповић и др.

С поштовањем и поздравом

[Владан Десница] [Архива].

Децидно сврставање међу југословенске писце имало је, на први поглед, интенцију политичке коректности, схваћено у нешто другачијем

¹ Ову преписку објавио је раније Душан Рапо (Рапо 2004: 124–130), али је одређена мјеста у писмима било потребно интерпункцијски и технички кориговати, назначити подвлачења која

су пропуштена, па се на овом мјесу доносе према пишевој архиви.

Владан Десница 1965. године (из пишчеве оставштине)

значању те синтагме од данас преовлађујућег. Десница је, наиме, (своју) припадност југословенској књижевности поимао у смислу онога што је означавао термином „југословенски критериј“. Ријеч је о нивоу који неки припадник одређене националне књижевности у Југославији досегне искључиво висином умјетничког квалитета и хуманистичке универзалности дјела, тако да превазиђе границу својих, по природи ствари – али не нужно и у негативном смислу – споља наметнутих оквира језика, народа, републике или регије. Тако је за Матавуља, као што је већ наведено, у једном писму Живану Милисавцу казао да је „писац који је, већ прије 50 и 70 година, потпуно достигао не само ‘југословенски критериј’ него и европски, свјетски“ [Архива]; а то је нешто што је несумњиво приписивао себи и о чему је, ненаметљиво, одржао лекцију свом старом опадачу. Хрватској књижевности Десница је припадао и желио је да припада као српски писац, односно као сви остали српски писци који су у њој дјеловали или у том тренутку и даље дјелују, попут имена која у писму помиње.

Не разумијевајући ни овај Десничин текст као ни раније „Зимско љетовање“, Хорват је папир показао свом надређеном, књижевном историчару и критичару Иву Франгешу, предсједнику Матице хрватске, тражећи од њега помоћ или само показујући сопствену секретарску немоћ. Франгеш је преузео ствар у своје руке и мјесец дана касније, 28. марта, пресавио табак помирљиво излазећи у сусрет Десници, кога је несмотрено препустио на бригу посланом:

Штовани друже Десница,

Примили смо Ваше писмо од 28. II. Пишете нам: „Ја се сматрам

југославенским писцем. Али ако та категорија није призната...“

Напротив! Сви се ми сматрамо такођер југославенским писцима и према томе и за нас та категорија постоји, и њезино признање није у питању.

Али – „... нема никаква разлога да се у погледу мене одступа од опћенито прихваћених начела и критерија, па да се за мене то питање поставља издвојено и рјешава другачије него што је ријешено за остале књижевнике Србе који живе и дјелују у хрватском књижевном кругу...“

У томе је јест проблем! За остале књижевнике Србе који живе и дјелују како Ви кажете „у хрватском књижевном кругу“ – није ништа и нигдје **ријешено**, него су **они сами**, по линији својих властитих осјећаја и афинитета одредили своје мјесто у склопу сувремене [sic!] или хрватске књижевности.

Према томе, за редакцију остаје и надаље отворено питање: сматрате

ли себе хрватским или српским писцем?

С поштовањем и поздравом

За редакцију

„Хрватске књижевности у 120 књига“

(Иво Франгеш) [Архива].

Упадљиво је у овом писму Франгешово истицање да за Србе „у хрватском књижевном кругу“ – ништа и нигдје није **ријешено**“, чиме вјероватно сасвим нехотице алудира на њихову трагичну судбину у

Хрватској прије и после недавног рата. Међутим, лапсус у писању, који одмах затим прави, још рјечитије говори – сагледан у психоаналитичком свјетлу – о nelaгоди са којом се ова преписка одвија. Франгеш, наиме, грешком каже да су српски писци сами „одредили своје мјесто у склопу *савремене* или *хрватске* књижевности“, супротстављајући тиме савремену и хрватску, умјесто српске и хрватске књижевности. Таква *омашка* би духовитом и на брз и окретан одговор спремном Десници у другачијем амбијенту дала могућности да разигра своје козерске способности, али је њему више било до рјешавања питања од *практичне* потребе за обе стране. Отуда на писмо одговара 2. априла, са детаљнијим појашњењем самосагледавања властите књижевне припадности, заснованог и на одређеним теоријским увидима:

„Ја се сматрам југославенским писцем. Али ако та категорија није призната, нема никаква разлога да се у погледу мене одступа од опћенито прихваћених начела и критерија, па да се за мене то питање поставља издвојено и рјешава другачије него што је ријешено за остале књижевнике Србе“

Поштовани друже Професоре,

Кад сам рекао да се сматрам југославенским писцем, тиме сам мислио: у исти мах и хрватским и српским. Ваше пак строго алтернативно „хрватски или српски“ у ствари значи „ако хрватски – онда не српски“, и обратно. А то је управ оно што стоји у чистој супротности с мојим ставом. Истина, та припадност објема круговима не може да се узме као опћенито важеће правило, и велика већина наших писаца доиста припада или једном или другом кругу: било би апсурдно рећи да је нпр. Ђалски и српски писац, или Бора Станковић и хрватски. Али је не мање истина да постоји извјестан број писаца који по својим погледима и својим дјелом припадају у оба круга, који се у објема срединама осјећају „код куће“ и које обје средине прихватају као присно своје – довољно је да, од старијих, споменемо Матавуља. Но ако практични моменти, као што је случај код едиције о којој се ради, ипак намећу нужду те подјеле, тад, понављам, од моје стране нема никакве запреке да будем убројен у хрватски књижевни круг, као што сам, уосталом, и досада у јавности редовно убрајан – могао бих Вам за то цитирати обилато примјера. А Вама је сигурно познато да је и моју прву књигу приповиједака издала баш Матица хрватска, и баш у серији „Савремени хрватски писци“, зацијело не без мог знања и пристанка.

Ако Вас овај мој одговор задовољава, бит ће ми драго; ако не задовољава – хвала богу! На концу, у овој прилици није ми, и не смије ми, бити најважније то да ли ће моје дјело бити уврштено у једну или у другу едицију, или неће бити уврштено ни у једну ни у другу. Али сам бар чврсто увјерен да се у мом ставу по овом питању никад неће моћи да нађе ни најмањи трачак нечега што би могло да сличи на прегоњење, на тјесногрудост, на скученост, на шовинизам. А то ми је далеко важније.

С поштовањем и поздравом
[Владан Десница] [Архива].

Назначујући да осим српској припада *и*, а не *или* – што би значило *насупротив* хрватској књижевности – Десница је јасно исказао своју отвореност ка *другој* литератури у грађанском или чак *републичком* схватању („хрватски књижевни круг“). Истовремено, исказао је сасвим јасно и то да је његов матични национални, културни, књижевни и сваки други контекст изворно и недвосмислено српски. Писац овим даје сагласност да буде „убројен у хрватски књижевни круг“, као што је, како истиче, „досада у јавности редовно убрајан“. Свом сабесједнику Десница заправо сугерише да перцепција управљена ка њему као хрватском писцу и није толико његова лична ствар, колико ствар општег мњења у ближем и даљем окружењу, које га не третира сасвим коректно осим у приликама када јој је, као сада, потребан. Десница је себе широкогрудом ставио на располагање *и* хрватској књижевности, будући да је на то располагање имао шта и да стави.

Кроз двије седмице, 18. IV, стигао је и чиновнички неутралан одговор Јоже Хорвата:

Штовани друже Десница,

Примили смо Ваше писмо од 12. IV ове године. Након тог писма за редакцију „Хрватска књижевност у 120 књига“ не постоји више никакав проблем обзиром на уврштење Ваших дјела у ту библиотеку.

Са штовањем

За редакцију:

(Јожа Хорват) [Архива].

У коначници, како јасно произлази, читава ситуација испала је помало комична у духу пучког театра. Шаљући „малог од палубе“ да заврши посао са старим морским вуком, капетан брода морао се на крају сам појавити како би ријешио проблем, да би опет све препустио у руке шегрту. Изгледало је исувише лако гордијевски пресејцати једно крупно питање тако једноставном понудом, коју Десница никако није допуштао да му се као дјетету („лијеву или десну руку?“) пружа од стране некога попут Јоже Хорвата. Десница је своје саговорнике достојанствено подсетио да у Хрватској и даље постоје не само хрватски већ и српски писци који се ту осјећају „код куће“: такви које не деморалише чињеница њиховог хрватског држављанства или грађанства, па последично ни припадности том књижевном „кругу“, а упркос третману какав трпе од национално неспорних – мада књижевно ипак мање неупитних – Хорвата и сличних литерарних администратора.

(Из књиге: „Прољећа Владана Деснице“, Нови Сад: Академска књига, 2025)

МИХАИЛО ПЕТРОВИЋ – МИКА АЛАС И МИЛУТИН МИЛАНКОВИЋ

ПРИЧА О ПРИЈАТЕЉСТВУ ДВОЈИЦЕ ВЕЛИКИХ НАУЧНИКА

Десетак година после упознавања, Мика Алас ће позвати Милутина Миланковића да прихвати катедру примијењене математике, која садржи небеску механику, рационалну механику и теоријску физику. Тако ће Миланковић 1909. године напустити посао и надзорног инжењера угледне бечке грађевинске фирме и прихватити мјесто универзитетског професора, с десет пута мањом платом

пише: Ђорђе Нешић

Миран, тих и скроман, човечански једноставан, надчовечански обдарен, Петровић је био један од највећих синова наше земље.

(Миланковић на сахрани Мике Аласа)

За Михаила Петровића, познатијег као Мика Алас, Милутин Миланковић је чуо као осјечки гимназијалац 1895. године, од свог професора Владимира Варићака. Варићак му је говорио о младом Србину, докторанту са Сорбоне, којем француска Академија наука објављује радове. Миланковић је имао прилику да посети и упозна Мику Аласа, али је, из респекта, чекао да докторира па тек онда сврати до Велике школе у Београду, гдје је Мика Алас, као професор држао све математичке предмете. Та посјета остала је као анегдота која говори о српском менталитету:

Потражих га у згради тадање Велике школе, коју сада зовемо старом зградом Универзитета. Кад уђох у њу, обратих се портиру, домаћину, овим речима:

„Молим вас, да ли је ту господин доктор Михаило Петровић и могу ли с њиме говорити?“

Домаћин, један стари чичица, погледа ме као да сам га ословио на кинеском језику. Ја понових питање штогод сам јасније могао. Он ме премери од главе до пете, па рече:

„Не познајем!“

„Како да не познајете?“ узвикнух, „нашег славног математичара, познатог у целом свету!“

Он се тада присети:

„Јес', јес', то је наш Мика! Сад ћу да видим! (...) Жико, богати, тркни горе и види да ли је ту Мика!“¹

Тако се Миланковић упознао с јединственом личношћу српске науке и културе. Мика Алас остварио се на највишем нивоу на неколико животних поља: научном, професорском, проналазачком, књижевном, као војник, свјетски путник, аласки мајстор, виолиниста... Рођен је 1868. у старој београдској породици, у близини Саборне цркве, с погледом на ушће Саве у Дунав. Остао је рано без оца па је бригу о њему водио дјед Новица Лазаревић. Још као дјечак ловио је рибу и дошао у контакт с аласима. Један од њих, Гашпар звани Чукља, примио га је за свога шегрта. Касније је Мика постао калфа, а кад је положио аласки испит, добио је мајсторско писмо и могућност да закупи терене и лови рибу. Диплому аласа, исписану невјештим аласким рукописом, Мика ће једину држати на зиду своје собе. Кад заврши студије математике на Великој школи, Михаило Петровић ће се скупа с дједом упутити у Париз на студије. Мика је натучао француски, а дјед није знао ни ријечи. Годину дана ће учити језик, а потом уписати *École Normale Supérieure* у Паризу. Овдје ће Петровић дипломирати математику и физичке науке, а као најбољег студента два пута ће га примати председник Француске. На Сорбони ће и докторирати с темом „О нулама и бесконачностима интеграла алгебарских диференцијалних једначина“. По повратку у Београд,

¹ Милутин Миланковић и Јеленко Михаиловић, *Мика Алас, белешке о животу великог математичара Михаила Петровића*, изд. „Фонд др Милићевић“ и Удружење „Милутин

Миланковић“, Београд – Калгари, 2012. г; стр. 51.

Петровић је изабран за редовног професора математике на Великој школи, а већ 1899. у својој 31. години, изабран је за редовног члана Српске краљевске академије. При оснивању београдског Универзитета спада међу првих осам професора који на основу принципа *numerus clausus*, бирају будуће колеге.

Десетак година после упознавања, Мика Алас ће, скупа с Јованом Цвијићем и Богданом Гавриловићем, позвати Милутина Миланковића да прихвати катедру примијењене математике, која садржи небеску механику, рационалну механику и теоријску физику. Тако ће Миланковић 1909. године напустити посао статичара и надзорног инжењера угледне бечке грађевинске фирме и прихватити мјесто универзитетског професора, с десет пута мањом платом.

Двојица математичара дијеле заједничку слушаоницу и професорски кабинет, али живе као антиподи. Један предаје у прва три дана у недељи, а други у посљедња три дана. Мика Алас устаје у три ујутро, а Миланковић лиже у то вријеме. Виђају се на рибљим вечерима које Петровић приређује и на перформансима Микиног музичког друштва „Суз“ по београдским кафанама.

Тако сам се прве године свог боравка у Београду састајао са Миком чешће при чаши и чинији, но при књижи и хартији.²

Тих година Миланковић почиње рад на својој математичкој теорији климе, а Михаило Петровић 1911. довршава своје капитално дјело „Математичку феноменологију“.

То је највеће Микино дело. Права је несрећа што је објављено на српском језику па остало непознато страним научницима... Тек после (Првог светског рата), док се још бавио у Паризу, одлучи се Мика да резултате свог главног дела саопшти на француском језику. Нису ми познати разлози који су га руководили да их изложи у омањој форми, без примене математичког апарата. И то је била грешка, јер за оне читаоце који нису упућени у математику, та књига остала је тешко разумљива, а за праве математичаре неугледна и неинтересантна; они из те књиге не могаху видети колики је математички дух и виртуоз био наш Мика.³

Ускоро избија Први балкански рат у којем учествују обојица: Миланковић као референт за страну кореспонденцију, а Петровић као инжењеријски поручник, односно капетан друге класе. Миланковић ће Први свјетски рат провести као заробљеник у логору у Нежидеру и у интернацији у Будимпешти, а Петровић као ађутант принца Ђорђа

Карађорђевића и као криптограф за војне потребе. И Петровић ће стећи логорашко искуство када га, 1941. године, као инжењеријског потпуковника заробљавају Нијемци и у 74. години шаљу у логор. Миланковић ће Други свјетски рат провести живећи повучено у Београду.

Обојица математичара се баве и проналазаштвом. Миланковић то чини у раној, грађевинској фази своје каријере када се бави примјеном армираног бетона на велике грађевинске објекте. Пријављује шест патената из градње армираним бетоном који му у оно вријеме доносе знатне дивиденде. Мика Алас патентирао је десет проналазака, међу којима су даљинар, дубиномјер, направа за обезбјеђење пловности бродова... Најзначајнији његов проналазак је хидроинтегратор из 1900. године, за који је добио бронзану медаљу на свјетској изложби у Паризу. Хидроинтегратор се сматра претечом компјутера.

О својим аласким подвизима и вишедневним боравцима на воденим теренима Мика Алас је редовно обавјештавао Миланковића. Читав професорски распуст Петровић је проводио на ријекама, ловићи и продавајући са својима аласима рибу. Пред св. Николу, посну славу, када се риба највише купује и једе, узимао је слободне дане и ловио у Казанској клисури, на Дунаву близу Голупца. Зими би закупљивао млаке и баре. Једном је уловио сома од 124 кг који је, покривен ледом, донесен у чамцу, у велику салу на Коларцу⁴ и био главни добитак на лутрији. Кад је сазнао да се чувени риболовац и морепловац давио једанаест пута у Сави и Дунаву, Милаковић је одлучио да га научи пливању на Дунаву у Даљу.

Наш Мика Алас... неустрашиви рибар који је свој живот провео на Сави и Дунаву, и морском лађом, а између оба пола Земљина, прокрстарио Атлантски и Индијски океан, није умео да плива и зато се једанаест пута давио у Сави и Дунаву... Зато га позвах да ми дође у Даљ да га научим пливању, а он се одазва мом позиву... На такав један леп чист спруд, који се благим нагибом спуштао у реку, одведох свога ђака да га научим вештини пливања. Мика уђе храбро у воду, али само до колена, ја клекнух у воду, испружих леву руку и рекох му да легне преко ње. Он показа, иако забринута лица, намеру да ме послуша, но чим окваси трбух и груди, побеже главом без обзира.⁵

Од свих ђака које сам у животу имао, Мика је био најслабији, а ја сам био његов најлошији учитељ.⁶

Овај догађај инспирисао је и једну пјесму.⁷

² Исто, стр. 57.

³ Исто, стр. 62–63.

⁴ Коларац – зграда, задужбина Илије М. Коларца у Београду, чувена по предавањима (Коларчев народни универзитет)

⁵ М. Миланковић, *Успомене, доживљаји и сазнања*, стр. 433, Завод за уџбенике, Београд, 2009.

⁶ Милутин Миланковић и Јеленко Михаиловић, *Мика Алас, белешке о животу великог математичара Михаила Петровића*, изд. „Фонд др Милићевић“ и Удружење „Милутин Миланковић“, Београд – Калгари, 2012. г; стр. 62.

⁷ МИКА АЛАС УЧИ ДА ПЛИВА

Оплових многа светска мора и океане,
затурена острва унех на странице атласа;
китове и сомове лових натенане,
држећ' до сорбонске к'о до дипломе аласа.

Нисам знао да пливам, а растао сам у води.

Једанаест пута је на Дунаву и Сави
русалка, речна вила, хтела да ме удави,
али још пресликавам, ловим, свирам и бродим.

Колега Миланковић нашао се у чулу:
на даљској окуци је, на голом дунавском спруду,
пливача да изгради хтео новом методом.

Али, чим су ми пупак заголицали вали,
а изводе и рачун пренели интегрални,
каза ми се да копно чвршће ме веже с водом.

(Ђорђе Нешић, *Дестилати*, Едиција Вишњићева награда, Архив Војводине и Књижевна заједница Шид, 2025. стр. 201.)

Бројне су анегдоте из рибарског живота Мике Аласа, које је забиљежио сеизмолог Јеленко Михаиловић, члан оркестра „Суз“⁸ од којих бирамо једну:

Један од најуспјешнијих министара финансија у српској историји, Лазар Пачу, био је велики љубитељ црног кавијара. 1903. Мика лови велику моруну од 200 кг, с 20 кг кавијара. Пачу чује за то и дотрчи на воду, захтијевајући сав кавијар за себе. Мика му продаје пола, а пола дијели пријатељима. *Шта ћете с рибом?* пита министар. *Направићемо добру вечеру*, каже Мика. *Можемо ли и ми да дођемо?* У малу кафаницу „Јасеница“ увече, после једне недеље, долази цијела влада, на челу с председником.

Миланковић је, као грађевински инжењер прешпартао цијелу Аустроугарску, а као научник и туриста и велики дио Европе, али ни изблиза није био такав путник какав је био Михаило Петровић. Занимљиво је да Петровић на прво од својих седам великих океанских путовања креће као човек од 63 године, у доби која се у оно вријеме сматрала старачком, а завршава их у 71. години, присилно, због почетка Другог свјетског рата. Петровић Миланковића детаљно извјештава о сваком путовању с којих доноси фотографије и објављује путописе. Од седам путовања, два су била у близини сјеверног и јужног пола, при

једном од њих Мика је ловио китове. Три путовања била су усмјерена према Саргаском мору, ради одгонетања тајне мријешћења јегуље. Петровић је имао жарку жељу да одгонетне тајну живота јегуље која је фасцинирала још старе Грке, на челу с Аристотелом. Херодот је, пишући о јегуљи, рекао да је то свети створ о коме само божанство може дати рачуна. Једна велика мистерија је претходно ријешена – откривено је да сполно зреле јегуље плове из европских ријека и језера према Саргаском мору. Требало је, као доказ мријешћења, из Саргаског мора извући јегуљу која се измријестила. Упркос томе што је обавио три путовања у том правцу и што је конструисао специјалну мрежу за лов по дну Саргаског мора, Мика Алас није успио. Мрежа је запела за дно и остала на њему. Осим тога, ловило се на дубинама од 5 – 6 хиљада метара, а неколико деценија касније откривено је да се јегуља мријести на дубинама од сто до тристо метара. Иако није ријешено тајну, Мика Алас је 1940. штампао дјело „Роман јегуље“ о својој фасцинацији овом тајанственом рибом.

Оба наша математичара били су и књижевници, мада Михаило Петровић не би прихватио да буде назван тим именом.

Ја, право да вам кажем, немам никаква смисла за производе песничке уобразиље.

Како то, зачуди се ја.

Све је неприродно, претерано и нема веза са правом стварношћу.⁹

Ипак, с данашњег аспекта, Алас се може сматрати књижевником по својим океанским путописима („У царству гусара“, „По забаченим острвима“, „Роман јегуље“), реалистичким записима – приповијеткама („Гимназијске успомене“, „Један велики муслимански гуслар“, „Музикант Мија Јагодинац“). Иза дружења са Стеваном Сремцем остао је мемоарски текст „Једна недовршена или загуљена приповетка Стевана Сремца“.

Као јединствено дјело стоји недовршена феноменолошка студија Михаила Петровића „Метафоре и алегорије“, објављена постхумно 1967.

О њој приређивач Драган Трифуновић каже: „Петровић успешно користи смисао ових књижевних фигура и развија једну интересанту теорију сличности као нов прилог својој ‘проширеној математици’.“¹⁰ А Михајло Пантић додаје: „Полазећи од описа својстава метафоре, тог универзалног, генеративног књижевног тропа, и алегорије као нарочитог уметничког механизма посредовања значења и кристализације смисла, Петровић се исцрпно бави питањем и врстама пресликавања, односно успостављања мреже аналогичности на којима се заснива научно и креативно мишљење.“¹¹

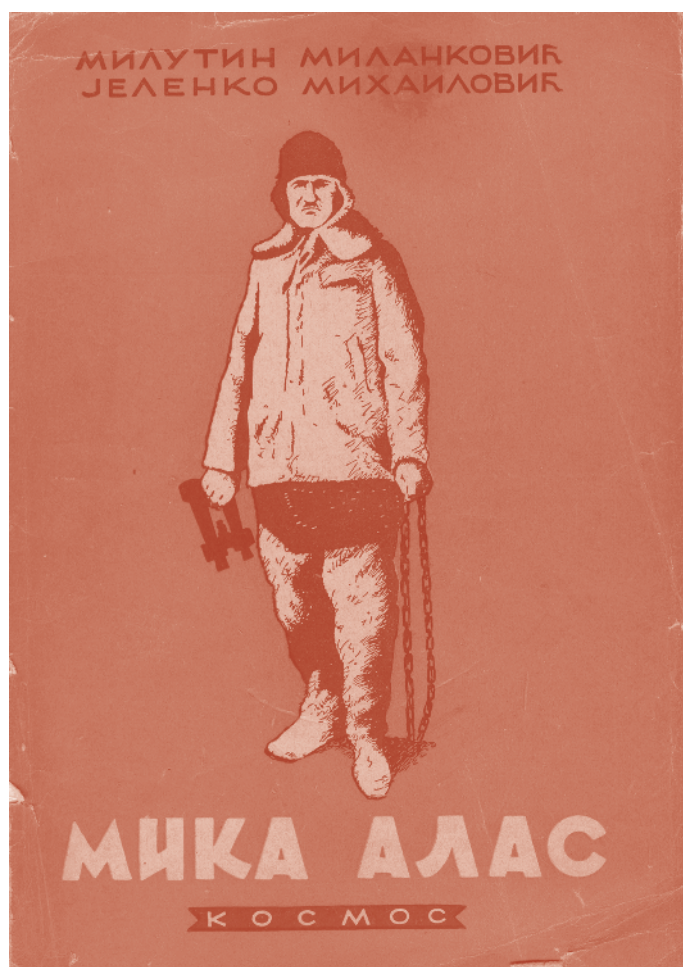
Миланковићев књижевни рад боље је познат – мемоари „Успомене, доживљаји и сазнања“ у врху су тог жанра српске књижевности, као и

⁸ Јеленко Михаиловић, коаутор књиге *Мика Алас, белешке о животу великог математичара Михаила Петровића*

⁹ Милутин Миланковић и Јеленко Михаиловић, *Мика Алас, белешке о животу великог математичара Михаила Петровића*, изд. „Фонд др Милићевић“ и Удружење „Милутин Миланковић“, Београд – Калгари, 2012. г; стр. 58.

¹⁰ Михаило Петровић Алас, *родоначелник српске математичке школе*, САНУ, Београд, 2018., стр.61.

¹¹ Исто, стр. 59–61.

најбоље научно – популарно дјело „Кроз васиону и векове“, најчитанија српска књига у Европи између два свјетска рата и одлична књига приповједака „Кроз царство наука“.

Свој литерарни дар Миланковић је окушао и у јединој својој pjesми коју је посветио управо Мики Аласу. У pjesми „Од свих наших научника“ Миланковић вјешто комбинује научне и аласке термине стварајући хуморни ефекат, али и шаљући поруку у будућност:

Од свих наших научника
Најјачи је мајстор Мика
Кад се тиче крканлука
И математичких наука.
Другим речима гозбе, вина
И егзактних дисциплина.

Што ј' за јело, појешћемо!
Што ј' за пиће попићемо!
Све ће лепо да се свари,
Ал' ће још и нараштаји
Који стигну кроз векове
Хранит се са софре ове.

Миланковић је био велики љубитељ и добар познавалац музике,

поготово опере. Слушао је путујуће оперске дружине још као осјечки гимназијалац, а као бечки студент и грађанин редовни је посјетилац опере, којом у то вријеме руководи Густав Малер. Михаило Петровић је музику заволио још као гимназијалац када је учио да свира виолину. Неоптерећен елиптичким ставовима о музици, он се посветио градској народној музичкој пракси. Године 1983. формира оркестар „Суз“, састављен од академски образованих грађана. Свирају по београдским кафанама у Сава мали и Дорћолу, али и по цијелој Србији

**Кад је сазнао да се чувени
риболовац и морепловац давио
једанаест пута у Сави и Дунаву,
Милаковић је одлучио да га научи
пливању на Дунаву у Даљу**

од Фрушке горе до Пирота, чак и у Софији. Микин репертоар броји преко 700 мелодија народних игара (300 изводе само они), 240 мелодија народних pjesама и 90 мелодија из разних крајева Југославије.

Називи неких инструменталних мелодија: *чобанско кокоњеште, мечке, трапађоз, кривка, превртаљка...* Свирали су и *мељачки матраљез*, циганизовану „Марсељезу“. Имају перформанс – у музичкој паузи читају озбиљно замишљене, а смијешне мале огласе из ондашњих новина. Од тих огласа сачинили су 13 свесака великог формата, тзв. *Цјеломудрија целог света*, од којих је сачувана само једна.

Из ње, илустрације ради, наводимо један оглас:

Моја жена Катарина, названа Каја, оставила ме је пре неког времена, слушајући савете наших заједничких непријатеља. Овим је позивам да се у року од петнаест дана врати да и даље практикујемо брачни живот и супружничке дужности. По истеку рока бићу принуђен повести брачну парницу, и онда довиђења госпоја Кајо, Фантазијо названа, а питаћемо се онда и за наредника Лепога Мику назватог, а такође и за твоју тетку да ми се каже од чега она живи.

(„Дневни лист“, 1889.)¹²

Мика Алас је умро 1943. године, убрзо по повратку из њемачког заробљеништва. Посмртни говор држао му је Милутин Миланковић. Пошто Михаило Петровић није волио да говори о себи, није волио јавност, трудио се да и други о њему што мање говоре. Да би се сачувала успомена на ову јединствену личност, Миланковић је, скупа с Јеленком Михаиловићем, сеизмологом, чланом Микиног друштва „Суз“ и блиским пријатељем, објавио 1946. године *делешке о животу великог математичара*. Тако се заокружила прича о пријатељству двојице људи ренесансних знања и занимања, који су скупа држали катедру математике, али и равнотежу земаљских и космичких рачуна.

¹² Милутин Миланковић и Јеленко Михаиловић, *Мика Алас, делешке о животу великог математичара Михаила Петровића*, изд. „Фонд др Милићевећ“ и Удружење „Милутин

Миланковић“, Београд – Калгари, 2012. г; стр. 174.

ВЕСНА СТАНИШИЋ, „УКУС СУНЦА“, ЛАГУНА, БЕОГРАД 2025.

ПЛАЧ УНАЗАД

Најпотреснија је прича о бомбардовању Петрохемије у Панчеву. Ћерка Веснине пријатељице, Исидора, која тада има четири и по године, после бомбардовања Петрохемије, ћутала је сат и по. И онда је поставила кључно питање: „Мама, јесмо ли смо ми сад живи или мртви?“

пише: Миливој Ненин

Кренућу од догађаја који сам видео. Обична, такозвана „ништа посебно“, прича. Човеку се отела из руку гајбича са кромпиром; кромпир се разлетео по тротоару, али и по путу. Човек је љутито треснуо вратима пртљажника на ауто, јаукнуо, опсовао... Пришао му је један пролазник, а за њим и други. Кромпир је враћен на своје место после два-три минута.

Зашто почињем приказ књиге „Укус Сунца“ Весне Станишић догађајем који се не налази у књизи? Па, да се налази у књизи, читаоцу би сузе кренуле на очи. Наиме, пролазници би, на неки начин, били склоњени из приче – избила би у први план само њихова доброта. (Ово је књига наглашене осећајности: као да ју је писао Доситеј Обрадовић.) Доброта се, као и зло, јаче види: јер, контекст је такав. Сваки излив људскости добио је на цени. Једно обично „добро дошла“ речено на српском језику, на словеначкој граници, на пример, изазива жељу да се цариник загри. Јер, у том „добро дошла“, садржано је неколико година патње, понижења, изгнанства. Није то „добро дошла“ обична добродошлица. (У овој књизи се, видеће се то на примеру деце, плаче и уназад.)

Ово је, заправо, књига чуда!

Одговор на питање ко може да доживи чудо стигао ми је неочекивано, директно на радни сто. Наиме, као прилог краљевачке „Повеље“ излази едиција „Види чуда“. Уз први број „Повеље“ за 2025. годину, појавила се

књига Драгане Младеновић „Пионирка из Јужног краљевства“. А у тој књизи Драгана Младеновић нам преко стихова Десанке Максимовић (да мало засладимо текст), открива ко може да доживи чудо и откључава нам врата књиге Весне Станишић „Укус Сунца“. Цитирам: „Ко хоће да доживи чудо, не сме згазити / на стази мрава, не сме камењем птице / да туче. Јер од двораца где чудо спава, / та нежна бића чувају кључе“.

Чудо више не спава, чудо је пуштено у свет. Она која неће згазити на стази мрава, она која птице не туче, рекла је свету озбиљну опомену. (Није моје да пишем колико ће свет ту опомену да разуме.)

Ово је књига о жени којој нико ништа не може. Јача је од свих за сазнање да човек у животу не може добити баш све. (Мада то сазнање као да крије и од себе саме.) Члан је најјаче партије – која јој је уједно и домовина. Између културе и политике одабрала је културу... Може да „роди“ дете које има 18 година. Уме све да окрене у своју корист: и пљусак, и провалу стана, и Аркана... У стању је да напише књигу која ће вас држати на ивици суза – никада нећете погодити када ће сузе кренути... Не пристаје да буде број. Једино она, као жена, може да буде тренер мушког кошаркашког тима. Она је наш Џингис кан. (Чак зна и како се диже кредит у Шведској!) Нигде то не каже, али је јасно да је непобедива. Чак ће, колико сам успео да пребројим, једном употребити и оно „бре“. („Ти да ми одузмеш дете? Не, никад, бре“.)

Понављам, увела нас је у књигу чуда.

Али, кренимо каквим-таквим редом. Покушаћу да опишем читаву књигу „једном“ реченицом. (Без употребе речи које су изгубиле значење!) Дакле, наша јунакиња – у трећем месецу трудноће – не пристаје на „ТВ стварност“ „добровољних давалаца туђе крви“. (Не може краће.) Стварност је другачија: ударили су на њену партију и мобилисали су јој мужа. (Имају већ дете од три године.) Користе прву прилику и кријући се и од својих најближих, старим аутом напуштају државу (која се распада, као и ауто) и путују у Шведску. Све док ауто не одлучи да се поквари и стане. Држава у коју би се вратили више не постоји. (Снажна је та љубав према Југославији; та свест да је Југославија била боља од нас...)

Нисам открио како Весна Станишић преокрене у своју корист и провалу стана. Па, Шведска јој је надокнадила штету учињену провалом. И Весна Станишић одједном има новац за прво путовање у Србију – да види људе који су јој били важни у животу

Наравно, снажна је и жеља за животом: изборити се за живот своје породице (јер, сада је ваљда јасно: њена партија је њена породица), али се истовремено бори и за свој бивши живот. (Постала је несигурна у то да ли је претходни живот уопште постојао.) Мора се наћи нови живот, па се тек онда окренути прошлости.

Не бих жанровски одређивао ову књигу. Да ли је у питању аутобиографија, да ли су то мемоари, или је пред нама роман? Или само путопис од Панчева до Стокхолма... Путопис са препрекама...

У поговору, издвојила је Вида Огњеновић књиге мемоарске прозе уз које стаје „Укус Сунца“ Весне Станишић. Поменула је „Мемоаре“ Симеона Пишчевића, Матавуља, Јашу Игњатовића, те проту Матеју Ненадовића... Најзанимљивије би сигурно било поредити Пишчевићеве „Мемоаре“ са књигом Весне Станишић. Али, то поређење би нас одвело у Њорсокак. Симеон Пишчевић је војник (подсећам да је војнички занат најчешће занимање код Срба у XVIII веку) и то војник који напушта угодан живот на двору не би ли ишао у рат... Јер, чиновни се добијају у рату, а чиновни доносе повластице. (Звезда која га води напред зове се: виши чин!) А муж Весне Станишић је неко ко не жели да иде у рат. (Намерно не помињем ону реч коју је користила „ТВ стварност“. Јер, та реч, данас, и нема значење.)

У крајњем случају, ако бисмо тражили заједнички именитељ за ове две књиге, послужили бисмо се тврђњом Бошка Петровића о смислу написаног код Пишчевића. А смисао писања Симеона Пишчевића је

видео у томе: ето, видите да сам у животу много постигао, иако је мој живот био тежак – али сам увек живео часно и поштено. И борио се. Слично би рекла и Весна Станишић, али би се акценат морао ставити на ту борбу. То је оно што избија у први план. (Можемо се и опором нашалити: код Пишчевића се у сваком тренутку зна где му је отац – то се за жену и сина не би могло рећи. А код Весне Станишић се зна где су јој муж и деца – а отац је на сигурном: у Америци.) Но, напустићу та натегнута поређења.

Лакше би нам било кретање кроз књигу ако бисмо је раздвојили на неколико кључних епизода – коначно, тако сам некад, са студентима, читао и Пишчевића.

Прву епизоду смо, унеколико, и описали. Назив би јој био: путовање. Само ћу мало допунити причу...

Са мужем, који је војно способан (како ово „добро“ звучи), са дететом од три године, и у благословеном стању, Весна Станишић креће на пут од Панчева до Шведске. То смо већ рекли. (Понели су само најнужније ствари – да поткрепе лаж: наводно, иду на одмор.) Успутне станице су им Будимпешта, Беч, Минхен и да не набрајам. Требало је прећи границу... Све им на путу иде у прилог – посебно жесток плусак на граници између Југославије и Мађарске. Царинику не пада на памет да напусти кућицу... А то како су се сналазили на свакој спорној раскрсници, сажећу у једну реченицу: најбоље навигације би требало да понесе назив – Станишић.

Све време их води чудо.

Глас Весне Станишић, селим се у нову епизоду, чуо се и 1999. године док је нова државна творевина, Савезна Република Југославија, била бомбардована. И Запад је имао своју „ТВ стварност“. Разбијала је ту стварност Весна Станишић у шведској штампи и писмима која је добијала од пријатеља из Србије. Најпотреснија је прича о бомбардовању Петрохемије у Панчеву. Ђерка Веснине пријатељице, Исидора, која тада има четири и по године, после бомбардовања Петрохемије, ћутала је сат и по. И онда је поставила кључно питање: „Мама, јесмо ли смо ми сад живи или мртви?“

Морам овде поновити оно што сам давно написао. А написао сам да би ти који су нас бомбардовали били злочинци и да нису испалили ниједну једину ракету! Злочинци су самим тим што су новац одвојили за наоружање, а не за науку, образовање или здравство, на пример. (Узгред, немам илузија: Србија ће ући у Европску унију. Србија је потребна Европи. Коначно, и ја у дну дворишта имам простор за остављање ђубрета.)

Јасно је да је ову епизоду носило питање мале Исидоре.

Дигла се Весна Станишић 2017. године против своје нове државе, Шведске. Храбро. Чисто. Доследно. Говори нам, заправо, да у животу, понављам то, нема заувек добијених битака. Човек мора бити опрезан. Шведска је отишла у десно. Сигнале које је давала власт, Весна Станишић је препознавала. Мени су сумњиви и они који не отварају кишобране док киша пада... А тек они којима се сијају очи на борбене авионе, као мачку на сланину... (Лако је, накнадно, препознати оног који у минхенској пивници не пије пиво, већ само воду.)

Али, пређимо и на веселије. Највеселија је она епизода када позоришне куће из Београда и Стокхолма успостављају сарадњу: када

једни пред друге излазе са најбољим што имају. Срби су на Швеђане, после успешне представе и вечере, пустили трубаче, а Швеђани су се, опет, толико распиштољили, да су заборавили да постоје и хотелски гости, који би да спавају. Вешто је „превела“ Весна Станишић оно што јој портир није рекао! Рекла је да је портир припретио да ће на њих послати Арканове тигрове. Наравно, причу сам толико поједноставио да је од ње остао само костур.

Мање весела, па можда и најмрачнија је епизода у којој се читаву ноћ само разговара. Успоставља се нови језик. Тражи се говор човека. Реч је била о бомбардовању Сарајева. Разговарали су Зоран – да откријемо и име мужа, од кога је све почело – и човек који је био заточен у Сарајеву. Шта мислите о томе да се у читанкама за IV разред средњих школа донесе тај део? Могу и наслов смислити будућим приређивачима: „Ноћ у Упсали“ или „Оздрављење од мржње“...

Наравно, нашло би се ту још целовитих епизода. Оно што држи ову књигу су *доброта* и *исконска чистота*... То се најбоље види на примерима деце... Поменуо сам питање које је поставила Исидора; али је важан и плач уназад! Дете које плаче због изгубљеног времена, које није провело са својим рођацима: недостају јој рођаци уназад. Отуда и наслов овог текста. Овде се уназад плаче.

И сада на самом крају видим да сам могао написати приказ који би обухватио паралелна путовања. Прво путовање сам, колико-толико наговестио, а оно је започето у старом ауто... Друго путовање је било једнако узбудљиво и болно, а прво, почетно, превозно средство била је кутија за ципеле... Тренутак који описује истински сусрет путника могао би да стане у две речи: „Брате мој“. (Реч је о усвајању детета! Породица Станишић се проширила. Епизода која је, сумњам и на то, убачена да би се проверило да ли књижевна критика, после свега, има још суза?)

Превише сам открио. Онај ко жели да исцрпи тему – најчешће исцрпи читаоца. (Открићу још да сам толико тога прећутао – уз празњикаво објашњење да сам желео да заштитим читаоце.)

Али, дуг морам вратити. Нисам открио како Весна Станишић преокрене у своју корист и провалу стана. Па, Шведска јој је надокнадила штету учињену провалом. И Весна Станишић одједном има новац за прво путовање у Србију – да види људе који су јој били важни у животу. (Била је у Србији од краја јула до 4. августа 1995. године.) Ухватила је последњи воз – у наредних неколико месеци, после тог виђења, њој драги људи су напустили овај свет...

А ја сам још једном покушао, да обманем читаоце причом да чуда постоје.

**VLAHO BUKOVAC, „MOJ ŽIVOT“,
AKADEMSKA KNJIGA, NOVI SAD 2025.**

VLAHO BUKOVAC KAO AUTOBIOGRAF

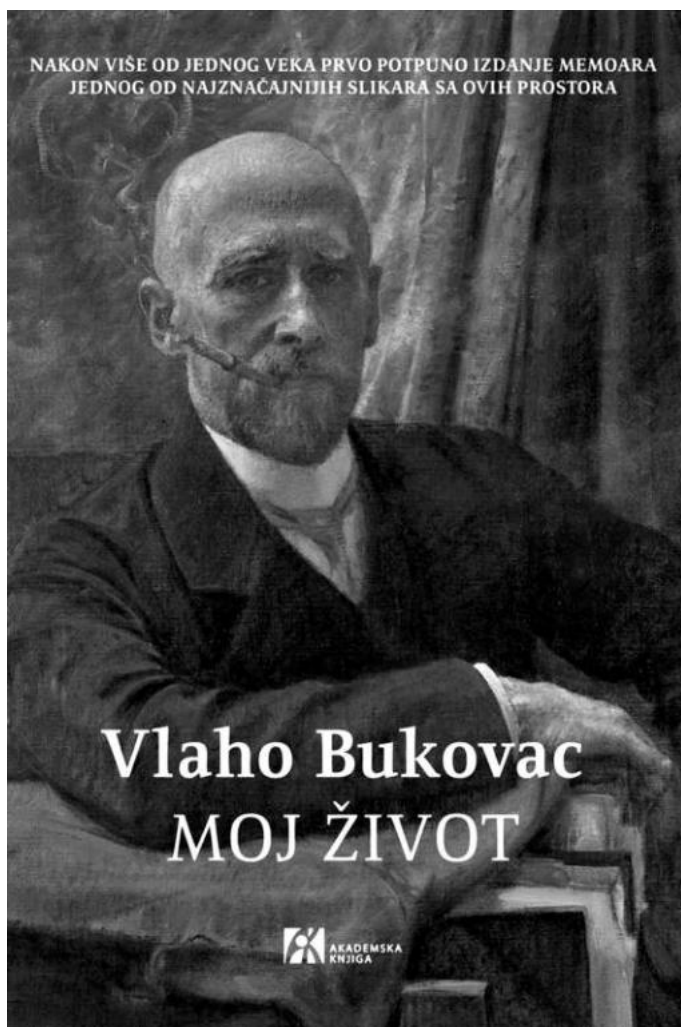
U životopisu Bukovac, otkrivajući na dvoru Obrenovića da je i njegov „jezik srpski“, govoreći „naši ljudi“ i „naši krajevi“, „mi Hrvati“, „mi Jugoslaveni“, ukazuje na hibridnu nacionalnost koja se pretače ne samo u emotivno potkrepljeno idejno uverenje, već i odlučnu akciju u stvaranju jugoslovenskog umetničkog identiteta i organizovanju umetničkih udruženja

PIŠE: Natalija Ludoški

Najznamenitiji slikar s južnoslovenskih prostora – Vlaho Bukovac (Cavtat, 1855 – Prag, 1922), autobiografiju je napisao tokom Prvog svetskog rata, svodeći životni bilans. Prvo izdanje knjige „Moj život“ pojavilo se u Zagrebu, u izdanju „Književnog Juga“ 1918. godine u redakciji Bože Lovrića, s predgovorom Ive Vojnovića. Drugo, ovoga puta ćirilčno, iznova redigovano izdanje štampala je Srpska književna zadruga u Beogradu s predgovorom Marka Cara.

Naizgled štura bibliografska faktografija ukazuje na bitne identitetske činjenice vezane za Vlahu Bukovca kog jedni svojataju nazivajući ga „hrvatskim“, drugi pak „srpskim“ slikarom. Za upućene – već odrednica „Književni Jug“, kao i idejni habitus Bukovčevih prijatelja – Ive Vojnovića i Marka Cara – nedvojbeno ukazuju da je u pitanju zajednički – naš umetnik, rođen od oca Italijana Agostina Fađonija i Dalmatinke Marijete Perić. Kršteno ime Bjađo Fađoni (Biagio Faggioni), po savetu mentora Meda Pucića, dubrovačkog pesnika, koji je i sâm slovenizirao svoje ime Orsatto conte Pozza, prevešće, kako beleži „na hrvatski“. I dalje, u životopisu, Bukovac – otkrivajući na dvoru Obrenovića da je i njegov „jezik srpski“, govoreći „naši ljudi“ i „naši krajevi“, „mi Hrvati“, „mi Jugoslaveni“, ukazuje na hibridnu nacionalnost koja se pretače ne samo u emotivno potkrepljeno idejno uverenje, već i odlučnu akciju u stvaranju jugoslovenskog umetničkog identiteta i organizovanju umetničkih udruženja. Dopisni član Srpskog učenog društva postaje 1884, a u JAZU je

NAKON VIŠE OD JEDNOG VEKA PRVO POTPUNO IZDANJE MEMOARA
JEDNOG OD NAJZNAČAJNIJIH SLIKARA SA OVIH PROSTORA

primljen 1919. (Ove podatke životopisac ne notira, ali i njihovo odsustvo je rečito: kazuje koliko o skromnosti velikog slikara, toliko i o odnosu dvaju sredina prema umetniku). Umro je u Pragu, gde provodi dve poslednje decenije kao profesor i upravnik Češke slikarske akademije, prihvaćen, u tuđini, onako kako je priželjkivao, a nije dočekao, da bude primljen među svojimima.

Bukovac je i građanin sveta. Već u jedanaestoj godini napustiće roditeljski dom: „Uputih se tužna srca put novog života, koji mi je, uza svu muku, što me čekala, bio najboljim učiteljem.“ Pre no što se u dvadeset drugoj godini uputi na školovanje u Pariz, proživće desetak burnih godina krstareći s kraja na kraj zemaljskog šara. Kao jedanaestogodišnjak odlazi u SAD, da bi, posle tegobnih iskustava, te povratka u Cavtat, plovio od Carigrada i Odese, do Liverpoola i Južne Amerike, te konačno, u San Francisku, otkrio slikarsku vokalaciju; potucao se po sirotištu, iskusio izrabljivanje i nasilje, preživio železničke i pomorske nesreće, bolesti, ali, ubrzo nakon studija na pariskoj Akademiji lepих umetnosti, u klasi Aleksandra Kabanela, jednog od najvećih slikarskih autoriteta toga vremena, u dvadeset sedmoj godini stekao svetsku slavu aktom „Velika Iza“ izloženom na pariskom Salonu, a ubrzo postao portretista najviših vladarskih ličnosti. (Upravo portret i akt jesu žanrovi u kojima se ovaj plodni slikar najbolje ostvario.) Nakon Pariza, provešće pet godina u Zagrebu, odakle se, gotovo izgnan, vraća u zavičaj, a potom je žitelj Beča, da bi se 1902. skrasio u Pragu, ostajući večito željan sunca i „našega mora“. Život dostojan pustolovnog romana ili holivudskog blokbestera.

No, to je tek deo životne priče pisane na nagovor ćerke Jelice i posvećene „Ženi i djeci svojoj, gnijezdu svome“. Jasno, na nepunih dvestotinak stranica autobiografsko-memoarskog karaktera, mogli su stati tek obrisi događajima prebogatog života. Kao što je jasno da izvesne ličnosti i zbivanja nisu mogli ući u knjigu „Moj život“. (Recimo, onaj o pariskoj intimi s Minjon, muzi od koje se dramatično razišao posle više od deset godina, kojoj je, odlučivši se na ženidbu s Jelicom Pitarević, dvadeset godina mlađom bogatom Dubrovčankom, ostavio kuću u Fontenblou.)

U tekstu nesumnjive dokumentarne vrednosti, esteta istančanog oka i sluha, koristeći osebujući idiom, u različitim tonalitetima štimujući izraz od humornog do akademskog, više ili manje umetnički uspelo, preplicće avanturističke zaplete, svedoči o vremenu i različitim sredinama, portretiše savremenike, notira biografske činjenice (precizno, poput računovođe beležeći podatke o prihodima), predočava (auto)poetičke stavove, upućuje na ideološka uverenja.

Tako, s neskrivenim simpatijama, Bukovac piše o *najvećem mužu našeg roda*, biskupu Štrosmajeru: „Gledati i slušati njega bilo mi je za oko i za sluh velebnije i zanimljivije, negoli sve katedrale svijeta. Tko nije uživao njegov fini, duhoviti, grandeseigneurski razgovor, njegovo milo, domaće biće, njegov takt, njegovu neiscrpivu učenost, a nadasve božansku naravnost, taj ne može da pojmi, da se takav ljudski fenomen rodio u nas!“

Pravu dramu ispisuje Bukovac pod naslovom „Ko će koga... naslikati?“, kazujući o iskustvu s knjazom Nikolom i boravkom na Cetinju. Pristajući, reputacije radi, da po petostruko nižoj ceni ovekoveči četrdeset crnogorskih vojvoda, putujući na Cetinje u ponižavajućim okolnostima, prinuđen na čekanje i iscrpljujuću igru živaca, teško naplativši svoj rad od vladara koji pokušava da izbegne ugovorene obaveze, u strahu da ne bude napastovan i poharan na putu do Kotora, zarekao se: „Živa me u Crnoj Gori niko više vidjet neće.“

Nemila crnogorska priključenija, pojačana su kontrastom prema idili na dvoru kralja Milana Obrenovića, gde provodi, kako veli, najlepših četrdeset dana u životu. „Sve ukusno, sve otmeno kao usred Pariza. Bio sam ponosit, da sam i ja dijete tog naroda.“ Koliko kralj, još više kraljica Natalija na njega ostavlja utisak: „Bila je mlada, vrlo lijepa, prava krasotica, kakvoj je teško naći suparnice“, beleži umetnik koji je načinio njen najreprezentativniji portret.

No, „obilje umara“, nalazi slikar, ne doduše u vezi sa lagodnostima života u Beogradu, već među engleskom aristokratijom. Jer: „Glavni uvjet za umjetnika bez kojeg nema ni zanosa ni zadovoljstva jest: Sloboda! Sloboda rada i sloboda raspolaganja samim sobom.“

Dozirano podležući impresionizmu i simbolizmu, potpuno negira vrednost avangardne umetnosti: „Za mene je ... siromašni samouk pošteniji i bolji umjetnik, nego svi kubisti, futuristi i modernisti, što su svojim slikama unesrećili svijet“, piše tradicionalni modernista.

I dok se privilegovana novosadska publika rado vraća očaravajućoj „Velikoj Izi“ u Spomen zbirci Pavla Beljanskog, čitaoci diljem prostora kojim se govori našim jezikom, zahvaljujući Akademskoj knjizi, mogu čitati novo izdanje Bukovčeve autobiografije. Knjiga „Moj život“ priređena je, beleži Vladimir Petrović, prema prvom zagrebačkom izdanju objavljenom za autorova života.

СЛАВИЦА ГАРОЊА, „ШАПАТИ МАЛЕ ВЛАШКЕ“, ПРОМЕТЕЈ, НОВИ САД 2022.

ЈЕР, ЈЕЗИК ЈЕ ПОСЛЕДЊЕ ШТО НАМ ОСТАЈЕ

Доживљај историје у роману „Шапати Мале Влашке“ није једнак тежњи *ка нечему* које се замишља као *више*, што је још један од доминантних топоса савремене, модерне српске прозе, већ је представљен као искуство *нечега више*, никако празног иако упражњеног, којем је супротстављено искуство града

пише: **Др Јелена З. Милић**

Висока школа струковних студија за криминалистику и безбедност

Пре свега, просторима романа „Шапати Мале Влашке“ Славице Гароње прилазим имаголошки, дакле у супротности са досадашњим сопственим научно-критичким искуством – најпре егзистенцијално, јер потичем из јужних делова Србије и не делим трауматично искуство егзодуса Срба из Западне Славоније деведесетих 20. века, затим и научноистраживачки, „долазећи“ највећим делом и досадашњим радом из поетике града и наслеђа модернитета, па по овим законима, за мене један роман, који приказује руралну цивилизацију, и једну тегобну (мени такође мање познату) новију историју, с мноштвом нове и непознате ми лексике, изговорене најчешће „из главе“ Баке, главне јунакиње „Шапата Мале Влашке“, јединствене личности не само овог романа, не би нужно морао бити изазован, поготово толико да о њему и пишем. А роман ме је ипак, неким чудом *омађијао*, како ми је дошао у руке.

Није нимало случајно што је мото једног од завршних поглавља романа Црњансково „Све што сам волео, умрло је, / Вичући моје име, А ја му не могах помоћи“, то директно упућивање на стихове које ауторка

Славица Гароња
ШАПАТИ □□
МАЛЕ □□□□
□□ ВЛАШКЕ

призива на самом крају, у тренутку Бакиног нестајања у туробним условима избеглиштва, романом о вечито сањаној златној аркадијској, славонској долини, али и топографији Псуња и Папука, што је све уједно и речник, не само тог краја, прозваног још од турских времена Мала Влашка, него и укупних *шапата* – „о нестајању“¹ (311). Тај је речник произашао из особеног, у ауторкином виђењу, виталистичког принципа и јединственог осећања света. Оно започиње једном посетом кући, „у којој давно више нема њених Укућана“, узбуђеним и брзим обиласком сваке собе, што је и својеврсна архитектоника овог романа, где у сваком *сада* одзвањају речи давно отишлих Укућана, али и непрекидних и испреплетаних слика-сећања на: *Кухињу с прозором на пут*, *Дневну собу у којој душа пева*, *Бакину собу (Чак те нема ни у твојој соби...)*, *Моју летњу библиотеку на спрату*, *Ходник с великим Бакиним белим зидним телефоном*, најзад и на присне екстеријере око куће, одакле се отискује у нарацију, значајно посредовану и одређену Бакином упечатљивом лексиком / фрагментима – причом. *Овде*, у Аркадији, запажа нараторка романа, „све је догађај – од буђења, утарњег пијења кафе и ракије [...] до доручка, припрема за ручак...“ (27), *све*, па и стање предметног живота: *овде кава није искипела већ утекла* (27), за воду се каже „*пуст да се [...] одмори*“, „*да убије студен*“ (28), *ратљика* је шерпа „с увима“, а

¹ Сви наводи романа „Шапати Мале Влашке“ у раду дати су на основу издања Прометеја из 2024. године.

колачи зијевају из ререне (31). О женском доживљају мушког принципа и еротском искуству иста патријархална Бака говори шаљиво и сасвим натуралистички: „Па ухватите (мушкарци), грљају за дојке. Некад кад си добре воље, даш му мало. Е, ал' кад те причепи, онда боли!“, па додаје уз то и пословице о „гузи“, или еротску песмицу: *Чудне дојке у младе девојке, Ал' би сисо, не би ни предисо*“ (119). Витализам рефлектује и Бакино схватање улоге хране, одговорности према хлебу, живота који се достојанствено подноси, цени чак и у оскудици („*Нема крува, не једем цијели дан, ал' пјевам. Биће некак!*“ што је Бакина „целоживотна филозофија“ (33)), одражавају га ритуали *миловања крува уљем како би нарастао, или погаче*, која се одмила зове *тодача* (*Ево је! Чује се!...* (33), каже Бака посматрајући је док се пече). Аутентична јунакиња „Шапата...“ у раду проналази „излаз“, и говори: „Идем за послом.“ (104), који је за Баку *утврђивање савеза са земљом* (260) и тема озбиљних изрека: *Нек је скозно (плодно) макар било позно!* (37), затим оних комичних: отимају се „*ко за Андру гуслара* (у значењу не треба никоме)“ (45) или: *дојити мотку*, пречесто се одмарати, ослоњен на њу; *Биће гаће, али не знам кад ће!* тј. урадићу, али не знам кад (38), све до животних, а суштински правих књижевних метафора: „*Вид', дијеле се гаће ко шећер...*“ (43), као и низа других. Женски ручни рад, Бакино *дављење еклом*, *прављење „чутурица“* хеклањем преко малих лимених кутија креме за ципеле, подсећа на хоби још једне славонске јунакиње савремене српске прозе, на Танкосаву из Селенићевог романа „Мемоари Пере богаља“, чији рад рукама такође симболизује људску потребу за лепим, премда се њена славонска хронотопичност спрам Бакине задржава само на скици.

У времену Бакине приче разговор је предах од посла и важан сегмент свакодневнице, због чега се у њеним репликама пуно пажње придаје појашњењима снаге речи. *Прича и реч*, наима, *могу све* (226), мисао, језик, отварају временска и животна ограничења, њихови су предели среће, туге, али и хумора и уопште, сви феномени хуманистичке историје. Језичког су порекла Бакине шаљиве мудрости о времену (*Има дана више нег' кобасица*. (77), о несрећи (*Каква те колијевка заљуља, таква те мотика закопа!*), о животу човековом, који је: *Само небо над собом и земља под собом*. (85), јер Бака о „срећи није имала високо мишљење“ (87)... Њене фигуралне формулације сна и несанице: „*Оч' ти се краду.*“ (дријемаш) или: „*Молила сам очи да жмире.*“ (87) да спавају, читају се као најпроницљивија поезија о људској природи и трагизму хуманитета, попут стиховане, *молитвене реченице обраћања христијанизованом небу и времену* (77):

*Света Богородица и света Млада Недјељо
Јучерашња!
Бог ће дат' да гране
Ваљд' смо жељни
лијепог времена
и Сунца!* (77)

А мотив жеље поново враћа на почетну перспективу странца, другачијег читалачког и егзистенцијалног сензибилитета, на везу са урбанитетом у животу, науци и књижевности, на искуство модернитета и његов топос или пре максиму, да хуманитет нема шта чувати – *јер све је ништа*. Концепција главне јунакиње и нараторке, интерпретиране теме Гароњиних „Шапата...“ потврђују да је њихово виталистичко осећање одговорности и обавезе према животу, његово схватање као дара достојног чувања. Тежину тог посла речито одражавају у роману цитирани стихови Душана Николића Симе, са јасном симболичном алузијом на заставу Европске Уније као кључне „учеснице“ у разбијању једне исто тако просперитетне заједнице каква је била Југославија, а у њој и о трагичним Славонцима, људима који:

*Проклетство проклетих стрпљиво носе,
и тугу најтужнијих вешто крију,
светачком помиреношћу,
свечаном, у историју колоне језде,
све даље од плаве заставе
на којој су у круг поређане
нечије туђе звезде.* (255)

Доживљај борбе, тежину људског кретања историјом Бака поетски сажима у свега неколико речи: „И навикнеш. *Од повоја до покрова*“ (129). Отуда у *натуробнијем* периоду *ионако тегобног* (263) постојања, у дугој историји јунакињиног потуцања на значају добијају нови изрази: *деверам* (у значењу: сналазим се, промићем кроз живот, како знам и умем) (264). Зато се одлазак из историје у „Шапатима...“ поистовећује са спасом. Стога би се и овде могла поновити велика недоумица посмртне сени Митре Митровић: „Да ли је вредело?“ из једне (награђене) приче Славице Гароње објављене исте године, „Пашићева шест, мезанин десно“², само ако је оправдано припишемо „Шапатима“, његовој Баки и нараторки, где би могла гласити: „Да ли је вредело преживети, борити се, отимати живот од хаоса, спасавати га у ратовима, збегу, са торбом увек спремном за Папук“, тамо где је прекинут, у Славонији или на неком другом, потпуно страном простору, вреди ли сећати се и шта нам знање о прошлости (коме приповедач „Шапата...“ толико тежи) заиста доноси? Маркирање идеје целине и целовитости, било истицањем сагласја човека и природе, народа и једног, заједничког простора („све је то био један – панонски народ, панонске културе – и једна земља“ (204)), експлицирањем искуства пуноће, лепоте (у сусрету са *питомим* Каменским крајем и Војином нараторка казује: „Свуда је мени овде лепо.“ (227)), или ретроспективним поступком, континуираног евоцирања успомена, наводећи славонске и српске (сремске, београдске) хронотопе, сведочанства о очуваним везама, могућој блискости људи који се међусобно траже и радују једни другима, показују да је првобитна стваралачка мотивација ауторке „Шапата...“ замисао (или утопија?) *отимања од хаоса* (заборав), изражена у

² Награда „Милутин Ускоковић“ (2019); из збирке прича Славице Гароње, „Селена или приче из зелене“ кутије (СКЗ, Београд, 2022).

стиховима: „Свака та реч је као грумен злата, [...] отимање од хаоса.“ (57), све до шаљивог: *знојења испод језика (од велике приче)* (53)...

Доживљај историје у роману „Шапати Мале Влашке“ није једнак тежњи *ка нечему* које се замишља као *више*, што је још један од доминантних топоса савремене, модерне српске прозе, већ је представљен као искуство *нечега више*, никако празног иако упражњеног, којем је супротстављено искуство града: за Бакину унуку, рођену у Београду, градски је бетон мртав, по повратку у град се осећају *шамари првих зграда, травњака, дулевара* (253), београдске улице и очи грађана су сиве, њихова гужва је заморна, Града се, у нараторкином виђењу треба клонити, а бежати у „вечно зелено“, дивљину, у аркадијске пределе (148) који је *духовна екстаза* (173).

Различито од ауторкиног романа „Парусија, гласови испод папрати“ (2018), којим се уз духовни, од идеалног читаоца (условно) „захтевају“ национално-културни ангажман и веза са колективним јунаком, „Шапати...“ стварају изузетно јаку повезаност с једним ликом. Он током читања постаје конкретан доживљај, чак и при имагинарном „сусрету“ са свима који нису могли непосредно да је упознају: ауторкину Баку. Зато ни у нама не јењава утисак да би српска литература и култура, без „Шапата Мале Влашке“, остала ускраћена за једну изузетну књижевну креацију, за обиље живота и једно велико и драгоцену биће које се надаље може препознавати само у фикционим оквирима, у траговима језика, *шапатима*, али тако да пуноћа тог имагинарног сусрета надомешта празнину, отворену тек након читања. Она, такође, уме и да шапуће: „Ниси могла јуче, ни сада не можеш да је додирнеш, сретнеш, њен је људски живот био намењен неком другом. Иако од тог искуства желиш далеко више, нека је довољно што ти се обраћа сасвим тихо, пригушеним гласом басме које се не казују *гласно него шапатам*, штитећи *тајну магичног језика што није од овога света нити за овај свет*“, јер и речима Хатице Крњевић у прологу треће романескне целине, *чујност* „шапата простира се даље“.

Топос болног, ружног, насилног умирања недужних, жена, деце, младих, хронотоп Западне Славоније у другом је роману *аркадијске трилогије*³, „Парусији...“ Славице Гароње, превасходно приказан као место жртвовања, кроз херојске и двоструке смрти Другог светског рата, чији славонски јунаци и становишта више пута „умиру“, буквалним усмрћењем и заборављањем. Славонија је у „Парусији...“ упоредно моделована и као феникс-простор, убедљиво животворан, велике стваралачке енергије и отпора упорним историјским прекидима континуитета животног тока. Ако је питање користи од понављања истине страха рата и животног смисла романом „Парусија...“ било само имплицирано, трећим романом ове циклусне целине „славонске трилогије“, „Шапатима Мале Влашке“, његова нараторка хронолошки иде корак испред, у даље прошло време, а у потрази за одговором о Смислу, и Нестајању којем по сваку цену жели да се супротстави (сам смисао помена, *парусије*, подразумева сећање са значењем сакралне везе, саживота са умрлим која човеку није до краја јасна, али је манифестна, посебно у афективном осећању стварности чији је носилац

нараторка оба романа, и „Шапата“ и „Парусије“). Ако према уводним речима романа „Парусија“, преузетим из Лалићеве поеме „Мелиса“, гласови мртвих „нису мртви гласови“, онда је роман „Шапати Мале Влашке“ посвећен *сенима* (уплетеним са сени уне Даре), а Црњански пише: „Било је сеоба и биће их вечно... Има сеоба. Смрти нема!“, заједно са Славицом Гароњом, ишчезлим и „оћераним“ у колони, *сенима аркадијске трилогије*, ми се, у нашој перцепцији сасвим оправдано питамо: по цену чега?

О женском доживљају мушког принципа и еротском искуству иста патријархална Бака говори шаљиво и сасвим натуралистички: „Па ухвате (мушкарци), грљају за дојке. Некад кад си добре воље, даш му мало“

Чувајући сећање на још једну сен, на Баку и њен одлазак, на самом крају шапућемо гласом онога што познаје мртве, а који је Гароњину „Парусију“ отворио речима: „ватре се не гасе. / Прстен око сна“, стављајући, притом, *прстен око приче*, свесни да свака њој слична и није без краја, а процењујући да је његово време.

Након шетње топографијом и лексиком заувек нестале Мале Влашке, коју нараторка / јунакиња пролази последњи пут (наравно, не знајући то јуна 1991), у спрези живих и мртвих, читавим једним „моралним континентом“ и већ несталом усменом цивилизацијом српске Западне Славоније, из те дубље и давне прошлости, испреплетеном са овом најновијом, која се још није десила, али по законитости метафизике Зла на овом простору и усуду историје, само што се није остварила, радња романа нас преноси и на урбани простор, и тегабне последње године и дане живота Баке, и даље чудесно одређене њеним јединственим речима и говором. Када и ње нестане, а заједно с њом и последњег светионика усменог памћења једног народа, заувек *распршеног* са простора древне Мале Влашке, када се учини да се животни круг сав затворио, изничу, као травке после пустоши, клице новог живота – деца, која ће задојена истом љубављу, слушати исту причу, и понешто од ових (спасених у роману) речи запамтити, можда поново вратити у живу реченицу и функцију, не само заборављеног славонског говора, већ и животног искуства кристалисаног вековима, сада сачуваног у овом роману. И ту је та неуништивост језика, ове ретке и драгоцене књиге, романа у којем је садржано толико емоције, љубави, борбе против зла, и вере у лепоту упркос свему, коју су пренеле и сачувале ипак, ове Бакине речи, допуњене и са два Речника, речима „које нису нашле место у роману, а лако су могле“, и онима што су у сећању потомака, давно после Баке, зазвучале поново својим неизбрисивим сјајем.

3 Формулација Светлане Шеатовић.

**ПАЈА ЈОВАНОВИЋ: „МЕМОАРИ СЛИКАРА, ПРВИ ДЕО“, АКАДЕМСКА КЊИГА, НОВИ САД, 2025;
УРОШ ПРЕДИЋ: „АУТОБИОГРАФИЈА“, КВАЗАР – БУДУЋНОСТ ЧИТАЊА, БЕОГРАД, 2025.**

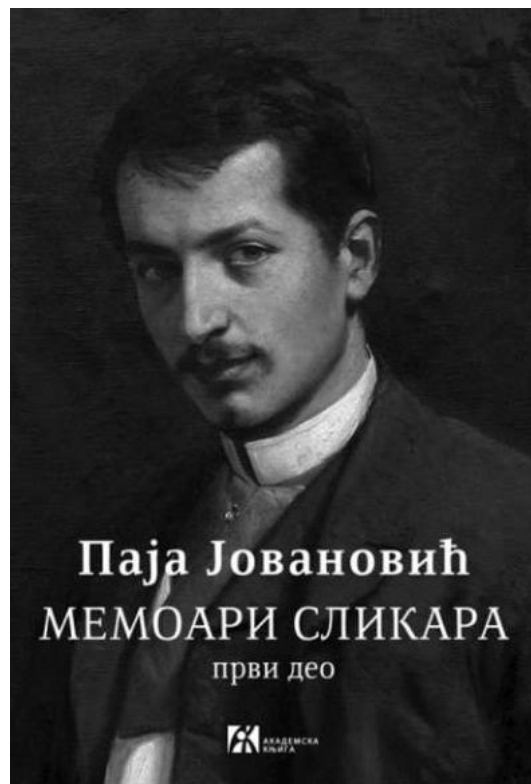
УРАМЉЕНА СЕЋАЊА НА ЗАУСТАВЉЕНО ВРЕМЕ

И овај Сајам ћемо највише памтити по књигама којима су пословично вредни и неуморни српски издавачи, као и увек, силно обрадовали верне и неуморне читаоце. Из обимног каталога пажње вредних новообјављених наслова за ову прилику издвајамо мемоарске књиге Паје Јовановића и Уроша Предића

пише: **Вуле Журић**

Јавност ће овогодишњи београдски Међународни сајам књига неко време памтити по нередовним друштвено-политичким околностима у којима је одржан. Шачица преосталих настављача новинарске доктрине ненадмашног и ненадокнадивог Богдана Тирнанића у свој ће имагинарни бедекер Београда за почетнике и понављаче пак прибележити како је, након пљескавица, у сећање на боље сајамске дане отишао и чувени „Бродић“ – плутајући угоститељски објект који је сваке последње седмице октобра, сем све пијанијих и веселијих гостију, стоички подносио тешко бреме каквог-таквог наследника чувене кафане „Дарданели“.

Ипак, и овај Сајам ћемо највише памтити по књигама којима су пословично вредни и неуморни српски издавачи, као и увек, силно обрадовали верне и неуморне читаоце. Из обимног каталога пажње вредних новообјављених наслова за ову прилику издвајамо мемоарске књиге Паје Јовановића и Уроша Предића – два нашем народу најмилија сликара!

Комедијант случај је, ето, хтео да у исто време светлост дана угледају мемоари Паје Јовановића и аутобиографија Уроша Предића. Јовановићеве „Мемоаре сликара, први део“ објавила је реномирана Академска књига из Новог Сада, док је Предићева „Аутобиографија“ изашла у издању тек оформљене, мале београдске издавачке куће Квазар – Будућност читања.

Први део мемоара Паје Јовановића објављен је највише захваљујући истраживачком слуху и упорности неуморног младог књижевног посвећеника Владимира Петровића. Након приређивања мемоара Владимира Ваухника и Владка Мачека, Петровић нам је сада омогућио да уживамо у прворазредном читалачком искуству. Паја Јовановић се писању мемоарских записа посветио у својим позним годинама, након завршетка Другог светског рата. Написао их је на подстицај Милутина Миланковића, који му је био предложио и да се позабави редактуром текста. Но, када је прочитао први део Јовановићевих сећања, славни математичар и астроном је у једном од писама Јовановићу морао да констатује како је композиција дела мајсторска и потом дода: „Слабих места уопште и нема, а када почне да се чита, не испушта се из руку. А ко га једанпут прочита, прочитаће га још који пут.“

Ни Миланковић ни сам Паја Јовановић сигурно нису могли ни да помисле да ће рукопис остати необјављен три фртаља века. Први део мемоара Паје Јовановића требало је да објави Матица српска. Напослетку су и тај, за штампу потпуно спреман, и други, несређен део сликаревих сећања, писан на неколико језика, завршили у заоставштини Милутина Миланковића која се чува у Архиву САНУ. И ко зна колико би тамо стајали да их није пронашао Владимир Петровић.

За разлику од правог малог романа који је пратио издавање мемоара Паје Јовановића, делови аутобиографских списа Уроша Предића већ су били објављивани. Предић је аутобиографију писао „на рате“, а на молбу Српске краљевске академије. Први део Предићевог животописа забележеног његовом руком Академија је штампала о своме Годишњаку 1921. године. Други запис, који представља допуну аутобиографије, Предић је срочио одмах после Другог светског рата, али је овај документ све до сада стајао у Архиву САНУ. Трећи део, у коме се, опет на захтев Академије, Предић махом сећа родног Орловата и детињства, написан је 1949. године, а први пут објављен у недељнику „Време“ 2002.

И мада је Паја Јовановић своје мемоаре писао под старе дане и, да тако кажемо, својом вољом, док се Урош Предић, у различитим животним добима и историјским околностима, прихватао пера по некој врсти налога, њихови аутобиографски записи се у многим равнима час саображавају, час преплићу. Сем чињенице да је Паја Јовановић био најстарији, а Урош Предић најмлађи син у породици, раздваја их још једино тон којим су се у својим сећањима обратили публици.

Јер Јовановићеви мемоари сликара замишљени су и остварени као романсирана аутобиографија, док су основа и допуне Предићевог животописа настале са пуном свешћу о адреси на чију молбу сликар испуњава преузету обавезу.

„Моја биографија“, почиње Предић, „могла би се исписати у неколико врста (редова), јер моји су дани текли обичним током живота обичних људи, у истрајном раду без занимљивих авантура којима обилују животописи уметника, без истакнуте улоге у нашем друштвеном животу, па и без осетних утицаја на нашу уметност.“

Паја Јовановић свој рукопис почиње са супротног краја мемоарског регистра, наводећи како је тобоже и сасвим случајно пронашао рукопис мемомара сликара О'Радована:

„По имену који је обележавао своја дела О'Радован обично је пролазио за *Irishman*-а, човека ирског порекла. Међутим, из првих глава тих мемоара, у којима прича о својим старима и о свом детињству, излази да је био Србин, рођен у Банату и да је тамо одрастао.“

Управо су Банат и детињство проведено у њему једна од додирних тачака мемоарских записа, да наставимо у Јовановићевом шеретском списатељском дендизму, О'Радована и МекМилована – далеко најважнијих представника нашег академског реализма, аутора слика које су попут народних песама заувек уткане у живу шару нашег идентитета. Неизбрисив део те шаре јесте и наша црква, која се испоставља као важно место за откривање уметничких склоности код обојице мемоариста.

„Нека нејасна жеља“, пише Јовановић, „да постанем сликар и да израдим такве слике родила се у мени још пре него што сам научио читати и писати. А та жеља расла је са мном док најпосле нисам увидео да морам почети с цртањем. То је био почетак моје уметничке каријере, а и црква ми је била први учитељ.“

Црква игра важну улогу и у Предићевим сећањима на саме почетке „љубави ка сликама“, јер је као дете од четири године „случајно затворен у цркви“.

Предић је за цркву као институцију био везан и очевим

свештеничким позивом. Али отац је јако волео уметност, па је, док је у Пожуну, данашњој Братислави, студирао филозофију „отишао пешке у Беч да види чувену галерију слика у Белведереу и да чује талијанску оперу“. Ипак, на Предићев духовни развој много више је утицала његова мајка, која је „вазда високо ценила све што човека уздиже изнад праха свакидашњице“.

„Жудела је“, наставља Предић, „за науком, па је зато желела да јој синови постигну оно што њој није било суђено, али су средства за то била сувише скромна, те отац гледаше како ће синове што пре да изведе на пут. Старија браћа мораху свршити оне науке које им је он одредио; само сам ја као најмађи био у изузетном положају да постанем оно што ме је срце вукло откада за се знам.“

За разлику од разумевања Предићевог оца за синовљеву наклоност према уметности, Паја Јовановић се бечке ликовне Академије домогао тек пуким случајем и мимо очеве намере да га пошто-пото даде на занат. Али судбина је хтела да, у то време, у Вршцу сем тек испилелог дечака није било никога ко би за потребе изливања црквених звона унајмљеном бечком ливцу могао да нацрта ликовне Светога Саве и других српских светаца. Тако се Паја Јовановић, уз одређене перипетије, уписао у бечку Академију. Ту га је основама сликарског заната учио Кристијан Грипенкерл, кога Јовановић у мемоарима скраћено крсти Грипен, а код кога је неколико година раније студирао управо Предић и једно време био и професоров асистент.

И уместо да чине још једно место у коме ће се судбине два сликара спојити, Беч и Академија се у њиховим мемоарским записима испостављају као раскршће на ком су се њихови даљи животни и стваралачки путеви неповратно одвојили. Јовановић, баш као у неком роману, из Беча одлази у Лондон, да слика за галеристу коме у својим мемоарима све време и приповеда о свом дотадашњем животу, док се Предић, услед изненада промењених породичних, али и друштвено-политичких околности, враћа у Орловат.

Но, без обзира на имање или немање среће у низању животних околности, и Паја Јовановић и Урош Предић успевају да их пред читаоца донесу попут најбољих писаца. Предићеве реченице су смирене, суздржане, али се баш због тога на правим местима осећа танано подрхтавање нежне, осетљиве душе. Код Паје Јовановића пак све пршти од једва укротиве енергије, па се поједини делови његове повести читају са, мислили смо, давно ишчезлим романтичарским узбуђењем. То се нарочито односи на мајсторски донесену причу о односу младога сликара и Марије, супруге господина Доблинга, код кога је Јовановић станао.

Ипак, оно што ће сваки иоле заинтересованији читалац Јовановићевих мемоара и Предићеве аутобиографије приметити јесте тако озарујућа упућеност двојице сликара-приповедача на великога и ненадмашног Стевана Сремца. Мало-мало, па се из неког Јовановићевог распричаног призора или Предићевог сведеног исказа укаже сва лепота Сремчевог књижевног света.

И овде треба застати и уживање у ове две књиге препустити читаоцу. Сусрет са приповедањем Паје Јовановића и Уроша Предића биће по уживању и лепоти једнак гледању њихових слика.

ДЕЛА БРАНКА ВЕ ПОЉАНСКОГ И ДРАГАНА АЛЕКСИЋА

ВЕЛИКО РОКАЊЕ

Издање Пољанског својим претежнијим делом припада пољу уметности, дочим су Алексићева дела приређена тако да овог авангардисту прикључе канону српске културе. Ранђеловић је опус Пољанског поделио по публикацијама у којима је и које је објављивао, док су Ива и Гојко Тешић Алексићеве текстове разврставали по стилско-жанровским принципу

пише: **Марјан Чакаревић**

Како се данас односити према авангарди? Могу ли се авангардни писци само читати или се авангарда мора прво живети да би се онда могла читати? Да ли пуко читање (а шта је уопште такво читање?!), као што би се читали на пример Толстој или Војислав Илић, већ само по себи подразумева одређени отклон, издају авангардних принципа, јер авангарда је увек позив на акцију, на деловање?

Ова питања стара су колико и сама стилска формација, а лепу прилику да се поново промисле дају управо објављена дела Бранка Ве Пољанског (Бранимира Мицића) и Драгана Алексића. Упркос пословичној кукњави о небризи и лењости наше културе, претходних деценија већина значајнијих писаца, чији основни стваралачки период припада времену између два светска рата, дочекала је мање-више примерена издања изабраних/сабраних дела, због чега се књижевним историчарима, детективима и археолозима мора одати признање. Ову похвалу, искрену и од срца, до краја разумеју само они који су се сами макар некад окушали у сличним пословима: истраживање и прикупљање текстова подразумева губљење вида, гутање прашине и удисање деценијске мемле над часописима и рукописима, пребирање по бубљацима, антикваријатима и подрумима, прегањање са наследницима, који очекују богатство заузврат, по правилу не разумевајући каквог богатства су власници, улагање силног времена и енергије (читај: новца) да би се дошло до неке публикације или текста, за

Бранко Ве Пољански

које се неретко испостави да уопште нису оно што се слутило.

Када је приређивач изабраних (мада је можда прецизније рећи: данас доступних) дела Бранка Ве Пољанског „Цркни глупане долазе мудраци!“ (Српско народно вијеће и Red Vox, Загреб, Београд, 2025, попатни текстови: Александар Бошковић, Кристина Прањић, Лујо Парезанин) Адам Ранђеловић, поводом изласка књиге из штампе, у интервјуу за загребачки недељник „Новости“ рекао: „авангарда је скуп спорт“, онда се то свакако не односи само на цену авангардних публикација на тржишту антикварних књига (које чак и код нас постоји), већ и на све побројане околности. Утолико издања каква су „Мудраци“ Пољанског или „Обилатност: сабрани књижевни списи“ Драгана Алексића (приређивачи: Гојко и Ива Тешић, Агора, Зрењанин, 2025) представљају истински празник једне културе, па чак и у случајевима када се сами писци својим поетичким принципима опирају тој врсти канонизације.

Ова издања важна су и у оквиру књижевноисторијске динамике објављивања и тумачења међуратних писаца, и то из разлога што значе откључавање самог срца наше авангарде. Као да је морао да прође цео век и да утицај песника (мудраца) Пољанског и Алексића на нашу културу (глупане) постане ствар књижевне историје да би се њихови опуси могли поново појавити у пуном сјају својих уметничких авантура.

И ту би требало нагласити важну разлику између уметности и културе, на коју уосталом узгред указује и Ранђеловић у свом узбудљивом и интелигентном поговору за дела Пољанског: уметност се обраћа увек и искључиво једном човеку, само ономе који је у том часу чита/гледа/слуша, за разлику од културе која, будући да припада одређеној заједници, увек је ствар преговора и разних врста договора (идеолошких, политичких, социјалних, економских, психолошких итд.), те утолико и прећуткивања, подметања, талова, различитих нивоа конвенционализације уметности.

Следећи речено разграничење, које, разуме се, у стварном свету

**Као да је морао да прође цео век
и да утицај песника (мудраца)
Пољанског и Алексића на нашу
културу (глупане) постане ствар
књижевне историје да би се њихови
опуси могли поново појавити у
пуном сјају својих уметничких
авантура**

уметности и културе никада не може бити до краја спроведено, издање Пољанског својим претежнијим делом припада пољу уметности, дочим су Алексићева дела приређена тако да овог авангардисту прикључе канону (српске) културе. Ранђеловић је, наиме, опус Пољанског поделио по публикацијама (часописима и књигама) у којима је и које је објављивао, док су Ива и Гојко Тешић Алексићеве текстове разврставали по стилско-жанровским принципима (дадаистичка, па постадаистичка поезија, потом (пост)дадаистичка проза, потом програмски текстови, онда есеји и критике, и на крају рани, експресионистички радови, односно песме и проза из фазе која претходи радикалној авангарди). За разлику од Пољанског који је, током шест година (1921–7) свог књижевноуметничког деловања, објавио 4 књиге (роман „77 самоубица“ и песничке књиге „Тумбе“, „Паника под сунцем“ и „Црвени петао“, чија су фототипска издања, са поговором Александра Петрова, у својој познатој едицији „Жива прошлост“ 1988. објавили Народна библиотека Србије и Дечје новине), Драган Алексић за живота није објавио ниједну књигу. Избор најавангарднијих Алексићевих песама „Дада танк“ приредио је Гојко Тешић 1978. за Нолитову белу едицију, и то, како је у белешци за ово (Агорино) издање навео, на поруцину Васка Попе. То је, ако се изузму сабране ликовне критике објављене 2017, све до 2022, када су изашли Алексићеве сабрани дадаистички текстови „Какотедрагост“, била једина, иако ретка, свим заинтересованима ипак доступна књига овог песника.

У односу на Нолитово издање, које је, у складу са основним писмом едиције, било ћирилично, сада су текстови, а то је посебно важно када је реч о песмама, прештампане на писму на којем су биле оригинално

објављене. То је значајна приређивачка иновација, будући да су се – имајући у виду природу Алексићевих дадаистичких песама, за убедљиву већину читалаца, која није у рукама држала оригиналне публикације – различита писма унутар истог текста, у појединим песмама у књизи „Дада танк“, могла читати као поетичка стратегија самог аутора. Сада су те двоумице избегнуте и, штавише, овај приређивачки принцип, могао би послужити као образац и за будућа издања свих оних писаца и текстова код којих постоје сличне могуће замке. Истовремено, у Агорином издању, што је иначе Тешићев приређивачки принцип, нема никаквих напомена и коментара, осим сведених библиографских података о изворима. У вези с тим се може изрећи начелна примедба: како је недавно у једном разговору приметио преводилац Марко Чудић – треба обновити значај фусноте, учинити је поново великом. Новим, али у ствари и старим генерацијама читалаца потребно је приближити и саме текстове и епоху у којој су настали, те се у оваквим, по свему капиталним издањима не би требало уздржавати од макар минималних бележака о појединим у међувремену заборављеним личностима, догађајима, појавама.

Ова се примедба у мањој мери односи и на Пољанског, иако су Ранђеловићеве коментари (заједно са поговором) наукуснији зачин у овом издању. Дакле насупрот научничкој строгости, сведено

**У односу на Нолитово издање,
које је, у складу са основним
писмом едиције, било ћирилично,
сада су текстови, а то је посебно
важно када је реч о песмама,
прештампане на писму на којем су
биле оригинално објављене**

принципијелности Тешића, која на изванредан начин стерилише читав пројекат, овде имамо авангардно разбарушену ученост, младалачку дрскост (на пример када успут Бранка Миљковића окарактерише као „(талентованог) дворског поету“, или када за Владана Стојановића Зоровавеља каже „Опскурна фигура наше међуратне културне сцене“), али не мање и луцидну прецизност у дефинисању веза међу уметницима, делима и појавама.

Саме стваралачке биографије Пољанског и Алексића, иако у раном периоду њиховог деловања испреpletене, заправо су више различите него сличне. Док је Пољански у својој краткој, али бурној уметничкој каријери, као што је речено и познато, објавио 4 књиге, стигао да се развије са готово свима, те у буци и бесу, након што је у јулу 1927. на Теразијама демонстративно поделио 2000 примерака својих књига „Тумбе“ и „Црвени петао“, заувек напустио Југославију и Балкан, те нестало као песник и уметник у предграђима Париза, што се може читати

и на симболичкој равни, дотле је Алексић, након кратке и у извесном смислу још бурније, заоштреније авангардне епизоде, не написавши заправо ниједну књигу, до краја живота остао тзв. радник у култури, и један од најактивнијих књижевних критичара и културних хроничара међуратне епохе. Ово потоње можда представља и највеће откриће овог издања, као и најављених и, треба се надати, у будућности објављених Алексићевих књига, које ће обухватати позоришну и филмску, уз већ објављену ликовну критику, као и путописе, политичке репортаже, фељтоне и сведочанства. Са свим тим на уму, како Тешић у „Напомени приређивача“ примећује, Драган Алексић ће се у историји књижевности указати у битно другачијем светлу.

Док се, међутим, тај посао не заврши, Алексић се и даље може посматрати пре свега као кључна фигура нашег дадаизма, односно, као један од уметника-одметника у чијој је поезији авангарда у форми и изразу отишла најдаље у поништавању свих до тада, а великим делом и од тада познатих поетских конвенција: „Читав његов дадаизам, од 1921. године, који може стати међу корице ђачке свеске, недвосмислен је

и онога што је свет у том времену. Та доследност, са којом се Алексић у обимом невеликом песничком опусу супротстављао свим обрасцима доброг укуса, и данас делује изненађујуће свеже и представља изазов за читаоца својим упорним одупирањем уобичајеним поетским орнаментима и реквизитима, па на крају крајева – и сваком смислу.

**Данас, пола века након
Константиновића, исти
тај Алексић представља
родоначелника целе једне
тврде линије противпоетског
деловања у поезији**

Треба такође споменути још једну упадљиву промену која се догађа у авангардној поезији, за коју су Алексић и Пољански одлични примери: лирски простор, позорница лирских догађаја и језичких покрета одједном се шири до невероватних размера и захвата читав свет, па неретко и шире од тога, читав космос. У свега десетак година, од Дисових кафанских столова, Дучићевих салона и Шантићевих осиротелих, празних домова, нови, послератни песнички субјекат прелази „1000 километара у минути“, иде „У Индију пливати на Хималају зајашити дрско“, умире „од 300.000 удараца у секунди по глави“. Код Пољанског је све у вези са свиме, све је у покрету, с једног на други крај планете, путује се „за Бразилију“, макар из сопствене собе, ако не може другачије, његов јунак Никифор Мортон извршава самоубиство истовремено у 77 градова широм света, све се јавља у огромним количинама, великим бројевима, и у исти мах све живи некаквим сопственим независним животом, готово сваки стих је парола за себе, и може бити реклама (за поезију). Лирски јунаци Пољанског, као и поменути јунак романа – желе и могу све, али најпре и највише, попут осталих авангардних лирских јунака, желе да пониште стари морал, старе односе, стару поезију и уметност, речју, старе људе и стари свет: „Излог / трговина пушак / гладне грлате цеви / вребају на моју главу / бум – праск / и света нестаје целог / а онда / вечна пустош / или / ???“. Стари свет је, дакако, живав и није се дао лако, али Пољански и уопште авангардна поезија нису из ове борбе изашли подвиженог репа.

Било како било, објављивањем дела Бранка Ве Пољанског и Драгана Алексића, поред оне основне, најнепосредније користи за све храбрије читаоце, за које ће ови опуси, до сада иначе углавном познати у делићима по хрестоматијама и антологијама авангардне поезије, надаље бити доступни у целини и целости – на метафизичку пробу се ставља заправо цео минути поетски век: шта је поезија била тада и шта је у међувремену постала? Какав год одговор дао свако од нас, а свако мора најпре сам себи да одговори на та питања, у авангарди се крије тајни састојак вечне младости.

**Саме стваралачке
биографије Пољанског и
Алексића, иако у раном
периоду њиховог деловања
испреплетене, заправо су
више различите него сличне**

израз овог одбијања остварења, доказ (пун горчине и хумора) да је он лomio себе свим могућим дада-блефовима, идући у том до непоречног и чистог анти-естетизма. (...) У њему, и таквом какав се указује данас (...) има нечег изванредно негостопримљивог, оштрог, нека тврда гордост која ће га упућивати атентаторској, *организованој дезорганизацији*, одузимајући његовим реченицама сваку допадљивост и привлачност, па и ону коју ће не један европски песник наћи у каламбурима и играма дадаизма. Антиестетичан готово по нагону, несавитљив, тврдо одбојан, горак и када се смеје, он је писао стихове који понекад подсећају на гужве бодљикаве жице, пуне рапавости и какофоније која тежи растурању песме у неповрат“ (Радомир Константиновић, „Биће и језик у искуству песника српске културе двадесетог века“). Пола века након што се појавила, Алексићева поезија се Константиновићу указује као тврда и несавитљива, као врхунац антипоезије међуратне епохе, са суздржаним, одмереним, али, чини се, у коначници и за њен највећи део, ипак негативним вредносним предзнаком, дочим данас, пола века након Константиновића, исти тај Алексић представља родоначелника целе једне тврде линије противпоетског деловања у поезији, која се протеже све до наших дана и која је у својој основи исказ дубинског неслагања не само са оним што ова уметност јесте у свом времену већ

MILAN MICIĆ: „ZAŠTO JE PETAO PRESTAO DA KUKURIČE I DRUGE KOLONISTIČKE PRIČE“, AKADEMSKA KNJIGA, 2025.

NE ZNAMO ZAŠTO SMO DOŠLI

Koristeći se, obilato i skoro u svakom segmentu svake priče, preciznim i eksplicitnim navođenjem trenutka u kom se odigravaju ključni događaji života likova, Micić se oslanja na istorijsku građu i svoje iskustvo istoričara, pišući prozu koja se približava dokumentarnoj formi i hronici, ali i nudeći publici mogućnost da izbliza prati zgone i nedaće istaknutih pojedinaca koje tematizuje

PIŠE: Dragan Babić

Istorijska podloga veoma je važna za stvaranje savremenih priča, a mnogi autori posvećuju ogromne količine vremena i truda istraživanju građe koju će kasnije moći da koriste u svojim proznim delima. Sa druge strane, pojedini stvaraoci već imaju određeno predznanje iz ove oblasti, i stoga kod njih pisanje na pola puta između činjeničnog i izmaštanog postaje deo poetike, odrednica po kojoj se njihovo stvaralaštvo prepoznaje. Jedan od takvih je i Milan Micić, a njegova zbirka „Zašto je petao prestao da kukuriče i druge kolonističke priče“ ponavlja određene aspekte ranijih naslova, ali i uvodi neke novine.

Jedan od načina čitanja savremene kratke priče jeste i u kontekstu nasleđa usmenog pripovedanja i tradicije, a pripovedač koji se predstavlja na taj način sličan je istoričaru koji iznosi poznate detalje prošlosti i traži novi ugao kojim privlači čitaoce i slušaocce. To je pozicija koju u svojim proznim delima zauzima i ovaj autor, po vokaciji doktor istorijskih nauka, a njega čitaoci mogu da zamisle kao glas koji oživljava fragmente istorije i ističe alternativne verzije istorijskih događaja. Ove priče najčešće počinju u *in medias res* maniru, skiciranjem ključnih trenutaka života junaka, da bi pripovedanje kasnije hronološki variralo, vraćalo se na početak, objašnjavalo do tada skrivene de-

talje i zaokruživalo celinu. Period koji Micić najviše tematizuje jeste vreme tokom i nakon Prvog svetskog rata, koje je iznedrilo neke od najkvalitetnijih dela domaće i strane književnosti, ali i ostalo tematski i simbolički aktuelno i današnjim stvaraocima. Ove priče se vremenski i prostorno ograničavaju na vojvođanski i banatski prostor, i to u dobu koje je bilo puno previranja, promena, turbulencija i nesporazuma – već prva priča sadrži razgovor pripadnika lokalnog stanovništva i došljaka pun sumnje i pritajene netrpeljivosti: „Kod kanala sreo je čoveka što je sekao drvo. Nazvao mu je Boga. Ovaj mu je odgovorio. / *Ne znam odakle si došao i šta tražiš ovde* rekao mu je čovek. / *Veruj mi, ni mi ne znamo zašto smo došli.*“ – kako na makro, tako i na mikro nivou. Nakon Prvog svetskog rata, došlo je do pregovora u vezi sa teritorijama koje su podeljene između više novih i starih država, a demarkaciona linija koja ih je definisala često se pomerala. Ipak, na širem planu, važniji je dolazak naroda sa drugih mesta i kolonizacija koja traje narednih nekoliko decenija i u potpunosti menja demografsku ravan ovog prostora.

Micić se i u prethodnim knjigama bavio srpskim narodom sa različitim područja, a već u svojoj prvoj zbirci priča, „Mesec od venecijanskog sapuna“ (2013), on istražuje neočekivane tematske okvire ovakvih ličnosti. One spajaju motive iz narodne književnosti, usmenog nasleđa i istorije, ali autor ove predloške izvrcce, menja, dopunjuje, preklapa fiktivno i stvarno, te tako nudi nove verzije događaja i stvara gustu mrežu povezanih motiva. Neki od delova priča se mogu čitati skoro kao istorijski fakti, no autorska intervencija je evidentna, a upliv fikcije je ono što ih obogaćuje i čini jasno proznim. Međutim, i pored značajne količine nasleđene građe, ove priču nisu folklorne jer se ne tiču kolektiva, već opisuju pojedinca u njemu, i to protagoniste koje karakteriše element transformacije kao osnovni motiv ne samo njihovih života, već i

priča uopšte. Svestan da se kratka forma fokusira na individue i presudne trenutke njihovih života, Micić bira dramatične avanture koje pokazuju kako se njegovi junaci menjaju i ostaju uvek aktuelni i novi, odbacujući stare identitete, imena, mesta stanovanja, poreklo i uloge koje igraju u istoriji, a njihove metamorfoze izražavaju širinu pojedinca u različitim etapama života. Ipak, kada se ima u vidu ko su zapravo junaci ovih priča – znameniti likovi istorije koji provode život na različitim graničnim mestima srpske kulture – ovaj postupak postaje jasan i razumljiv. Ovi likovi potiču sa prostora Balkana i putuju duž Evrope i sveta gde ih vode njihove nesreće i potreba za preokretom, a njihovo poreklo vraća ih na rubna mesta naseljenosti i emigracije srpskog naroda ili granice dokle je on u navratima stizao. Pored toga, nekoliko priča odlikuje kosmopolitska širina, pa junaci putuju u najudaljenije delove Evrope, te na azijski i severnoamerički kontinent, čime autor oblikuje prostornu sveprisutnost priča, ali na nju odgovara i vremenskom paralelom, te se one odvijaju od Kosovske bitke do Prvog svetskog rata.

Likovi potiču sa prostora Balkana i putuju duž Evrope i sveta gde ih vode njihove nesreće i potreba za preokretom, a njihovo poreklo vraća ih na rubna mesta naseljenosti i emigracije srpskog naroda ili granice dokle je on u navratima stizao

Krajnji trenutak te zbirke jeste i početna tačka narednih, sve do zbirke „Čudo u Banatu“ (2023), koja opisuje posleratnu mentalnu konfuziju u svesti poratnog naroda na koju se nastavlja nova državnička politika crtanja novih granica, i to je uticalo da, sa jedne strane, građani ovog predela dostignu potpuno novi stepen konfuzije, ne znajući gde tačno žive i u kojoj će se državi sutra probuditi, ali i, sa druge, omogućilo različite mahinacije, prevare i kriminalne radnje kojima su spretni tražili svoj prostor za dobitak, a nespretni pokušavali da ograniče štetu. Ovakva postavka asocira savremenog čitaoca pre svega na pripovednu prozu Miloša Crnjanskog, Dušana Vasiljeva i Isidore Sekulić, ali i aludira na eseje Branka Lazarevića o ratnoj književnosti u kojima on dočarava Vojvođane koji, u procepu starog i novog sveta i poretka, provode vreme u nesvesnom stanju koje spaja obamrlost, mamurluk i psihozu. Baš takvo nesvesno stanje opisuje i Micić, a njegovi junaci, povratnici iz rata, ratni dezerteri ili civili, samo pokušavaju da pronađu svoj prostor i duševni mir nakon velike klanice naroda. Uz to, Micić koristi elemente fantastike, mistike i okultnog da bi objasnio neobične pojave i događaje koji opisuju ovaj period i prostor, istovremeno usmeravajući svoju pažnju na istaknute pojedince umesto na kolektiv, vodeći priče još jasnije u domen fikcije umesto historiografije, grabeci čak i prema žanrovskoj prozi na tragu fantastike koja je blaga i tek naznačena, ali ne uvek i do kraja realizovana.

Većina tih obrazaca ponavlja se i u zbirci „Zašto je petao prestao da kukuriče i druge kolonističke priče“, od tematske usmerenosti na život junaka određenog prostora i vremena do poližanrovske prirode tekstova i njihove formalne podele na veći broj kratkih numerisanih segmenata. Ovakav predložak daje autoru mogućnost da iznova i iznova pronalazi ljudske sudbine iz vremena kolonizacije, dobrovoljaca i naseljavanja Banata, te postaje jasno da se radi o uspostavljenom okviru unutar kog on može da osvetljava do sada zanemarene junake i njihove specifične životne okolnosti. Ipak, da ne bi zapao u manir i počeo da piše iste priče na različite načine, Micić pokušava da pronađe jedan inovativni ugao posmatranja svog primarnog materijala, a u ovoj zbirci on može da se prepozna u odnosu kolektiva i pojedinca. Ta specifična dinamika obeležava svakodnevicu svake pojedinačne individue i društva kao celine, naročito ako se radi o netipičnom društvu međuratne Vojvodine u kojoj se sreće narod raznih vera, nacija, staleža, nivoa obrazovanja i pogleda na stvarnost. Koristeći se, obilato i skoro u svakom segmentu svake priče, preciznim i eksplicitnim navođenjem trenutka u kom se odigravaju ključni događaji života likova, Micić se oslanja na istorijsku građu i svoje iskustvo istoričara, pišući prozu koja se približava dokumentarnoj formi i hronici, ali i nudeći publici mogućnost da izbliza prati zgrade i nedaće istaknutih pojedinaca koje tematizuje. No, da je ovo istinski fiksijska, a ne nefiksijska proza ili tekst međuzanrovskog karaktera, pokazuje nam i preokret koji u svakoj priči skreće pažnju čitalaca na sudbinu jedinke, a ne grupe. Ta promena može da se primeti i u naslovu zbirke koji je podstaknut naslovom priče „Zašto je poštar prestao da kukuriče“, a promena subjekta ukazuje da sada više nije važan kolektiv i društveni milje seoske sredine u kojoj poštar igra važnu ulogu, već je bitnija promena na mikro planu, na nivou događaja iz jednog istaknutog dvorišta. Menjanjem dinamike na tom malom uzorku, Micić pokazuje suštinsku važnost koju svaki junak ima u svom neposrednom okruženju, ali i u narodu kom pripada, a njihove raznovrsne sudbine i iskustva različitih delova srpskog/jugoslovenskog (od Baranje i Like do Banata i Beograda) i svetskog prostora (od plaža Brazila i zabačenih kutaka Sjedinjenih Američkih Država do Rusije) sklapaju se u kondenzovani prikaz ljudskog iskustva u pre-vratnim decenijama XX veka uopšte.

Još jedna osobenost ovog naslova krije se u povezanosti zasebnih celina, skoro u maniru zbirke ulančanih kratkih priča koje se povezuju na tematsko-motivskom, prostornom i vremenskom planu, te u kontekstu likova koji se javljaju iz teksta u tekst. Od protagoniste prve priče, „Balada o slepom putniku“, koji figurira na više mesta, do junaka koji se javljaju samo jednom ili dva puta van svog osnovnog teksta, ovaj autorski plan dodaje još jedan nivo koherentnosti ovom izdanju i dovodi ga u čvrstu vezu sa zbirkom „Čudo u Banatu“ i protagonistima starijih priča koji se u ovima ponavljaju. Tako se Milan Micić ističe kao autor sa konceptualnim planovima, i na planu zbirke kao celine, ali i na planu samih priča, od kojih su neke publikovane u periodičnim i drugim publikacijama i različitim kontekstima, da bi se sada, u ovakvom sabranom obliku, dodatno povezale. Premda je namenjena užem krugu, odnosno publici koja traži prozu sa istorijskim predloškom i blagim formalno-žanrovskim istupanjima, zbirka „Zašto je petao prestao da kukuriče i druge kolonističke priče“ može da se nametne i drugim čitaocima, iako njen lektorsko-korektorski tretman upućuje na sistemske manjkavosti koje značajno utiču na recepciju i utisak.

**DARKO TUŠEVLJAKOVIĆ, „KAROTA“,
LAGUNA, BEOGRAD, 2025.**

DRUGOST U TREĆEM ŽIVOTU

Sprega dvaju života primoraće junaka da, sa svojom devojkom Ninom, poseti Zadar u potrazi za rešenjem dveju misterija: misterije ožiljka iz detinjstva, skopčane sa odlaskom iz Zadra, i misterije beogradskog hibrisa, poriva da pobegne s mesta nesreće u kojoj mu se pričinio Karota

PIŠE: Nevena Bojičić

U raspravi „Autor i junak u estetskoj aktivnosti“, Mihail Bahtin pred autora postavlja zahtev estetskog preobražaja u drugog: autor „mora postati drugi u odnosu na sebe samog, pogledati sebe očima drugog“, pa onda i „u samom sebi sagledati drugog dokraja“. Pred tim zadatkom zatičemo pripovedača „Karote“, petog romana Darka Tuševljakovića, koji nam, u retrospekciji iz svog trećeg života, odgonetava prethodne dve egzistencije (detinjstvo u Zadru, progonstvo u Beogradu), okončane posetom gradu prvog života. Povratak u Zadar u „Karoti“ odvija se kao preobražaj sebe u drugog – identifikacija s drugošću iz detinjstva, retraumatizacija, transformacija – kojem pak auktorijalna pozicija naknadnosti pridaje status estetske dovršenosti. Podvojenost i drugost, kao tematska srž, pripovedna strategija i doživljajni rakurs romana, uvode se već u prvoj rečenici dihotomijom vremenske ravni: „Sada, posle svega, jasno mi je da je zagonetka morala imati nekakve veze sa sfingom, ali tada, na izmaku mog drugog života...“ Drugi pripovedačev život, koji je sezao od prinudnog odlaska iz Zadra, u osvit rata, do saobraćajne nesreće u Beogradu tri decenije kasnije, završio se, međutim, traumatskim ukidanjem temporalne dihotomije, naglom sinhronijom zadarskog dečastva i beogradske odrasle dobi. Pošto je u žrtvi saobraćajne nesreće pogrešno prepoznao Karotu, riđokosog druga iz detinjstva, pripovedač-agens Davor samu reč *Karota* doživljava kao *adut sadašnjosti* i oseća da je *neraskidivo povezao svoja dva života*. Ta sprega dvaju života primoraće ga da, sa svojom devojkom

Ninom, poseti Zadar u potrazi za rešenjem dveju misterija: misterije ožiljka iz detinjstva, skopčane sa odlaskom iz Zadra, i misterije beogradskog hibrisa, poriva da pobegne s mesta nesreće u kojoj mu se pričinio Karota.

Dvoguba motivacija posete Zadru korespondira s podvojenim doživljajem života pre saobraćajne nesreće, a dvojakost misterije transponuje se u dve mitske figure: sfingu i golemu. Zadarska sfinga, najdraža uspomena iz detinjstva i obredno mesto arkadijskog, samotnog snatrenja dečaka Davora, za odraslog Davora je *jedino od Zadra što je želeo da pronađe*; ta figura pak, umesto arkadijske utehe, Nini i Davoru pruža pogled na još jednu zagonetku – na skulpturu petorice dečaka u igri, za koju je Davor verovao da je nepovratno uništena još kao model u glini. Razredna, nastavnica likovnog vaspitanja u Osnovnoj školi „Velimir Škorpik“, poželega je da izvaja nerazdvojnu družinu iz naselja Put Petrića: Antu, Tončija, Sašu, Davora i Karotu. Dečaci su joj nevoljko pozirali i kuražili se predanjem o golemu – pretećoj beslovesnoj figuri od gline, podložnoj manipulaciji, sa ispisom na čelu u kojem jedno slovo znači razliku između života i smrti. S golemom se, izložen vršnjačkom nasilju usled različitosti, saživeo najsnažniji, najtromiji i najpokorniji među njima – Karota.

„Nisam uspeva da dorastem zadatku koji je sfinga stavljala pred mene, da raščinim zadarsku magiju.“ Osećanje nedoraslosti pred senovitim gradom, posle tri decenije iskorenjenosti iz njega, u Davoru pobuđuje regresiju u detinjstvo. Detinja ranjivost i neukorenjenost odraslog čoveka stoga su bipolarno polazište protagonista – neofita zadarskih misterija. Unutarnja raspolućenost projektuje se u gradski pejzaž kao febrilna, bifokalna vizija:

„Udar nostalgije bio je snažan, najlakše bih ga mogao opisati kao nalet groznice.“ Obrevši se u hronotopu detinjstva, protagonist ne uspeva dokraja da integriše sinhroniju svojih dvaju života te bludi Zadrom kao u budnom snu, a pripovedač iz trećeg života zadržava naknadnu spoznaju na razini anticipacije. Pri obilasku osnovne škole, protagonistu se metalna ograda ukazala kao rešetke zatvorske ćelije. „Bilo je nečeg proročkog u tom osećaju, sada to uviđam“, kazuje pripovedni glas. Poseta svakoj koti aktualizuje sećanje na nasilni događaj iz zajedničkog odrastanja pet prijatelja – mahom su to ispadi okrutnosti prema Karoti – no istovremeno kao da samo ozračje isijava nasilje odraslih koje se tu zbilo nedugo potom, u vreme prinudnog odlaska Davorove porodice iz Zadra. Profetski prosveti utoliko su znaci raspoznavanja grada i njegovog izgnanika, razlomljen obred posvećenja. I sama pripovest izvedena je polimorfno: u isti mah je avanturistički roman, detektivski roman, *Bildungsroman*. Pustolovine družine iz Puta Petrića evociraju romane za decu iz tog vremena; Nina i Davor pikarski se kreću svojim itinererom, pronicajući zadarske misterije i odgonetajući jedno drugo; Davor se obredno inicira najpre kao dete u svet odraslih, potom kao odrastao čovek u svet detinjstva – oba puta posredstvom nasilja.

**Prinudna identifikacija s
Karotom u žrtvenom rituale
predvojila je dečakov
doživljaj sebe, iskorenila ga
iz Arkadije, osudila ga da
stranstvuje sebi i drugima i da
se nikad dokraja ne primi ni u
jednom od svojih života**

Inicijacija dečaka Davora u svet odraslih pripovedno je posredovana košmarnim flešbekom. Nastojeći da otkrije tajnu skulpture petorice dečaka, Davor prati Ines, mudru ludu, koja deli njegovu fascinaciju sfigom; pod prozorom Inesine kuće, pesma koju Ines peva priziva zapretanu traumu. Tu su pesmu, u školskom autobusu pri povratku sa smotre mladih izviđača, Davor i Karota bili prinuđeni da pevaju zajedno – izopšteni, izjednačeni u drugosti, etnički nepodobni: „Ja sam bio isti kao oni, a ne kao on, ili sam makar dotad u to verovao. [...] Zašto je bilo važno da baš nas dvojica pevamo tu pesmu, kada su je pevali svi?“ Prinudna identifikacija s Karotom u žrtvenom rituale predvojila je dečakov doživljaj sebe, iskorenila ga iz Arkadije, osudila ga da stranstvuje sebi i drugima i da se *nikad dokraja ne primi ni u jednom od svojih života*. Ines, beslovesna devojka, napevom je navela Davora da se seti te inicijacije – u morfologiji ovog romana, njena je funkcija da ga uvede u zadarske misterije. Uz nju, mistagogiju obavljaju još dve žene; obe su, znakovito, pripovedačice interpolirane u Davorovu pripovest, obe vladaju znanjem koje Davoru izmiče. Prva je Cvita Marulić, majka Davorovog druga Tončija, koja mu otkriva zašto se Tonči odrekao njihovog prijateljstva, budeći uspomenu

na još jedno detinje iskustvo zajedničke isključenosti. Karotu, sina policajca Đure Krnete, i Davora, čijeg oca pogrdno zovu „pop“, odrasli su isključili iz reda za vodu, učinivši ih istovetnima, međusobno zamenljivima, nepoželjnim dvojnicima.

No to dvojništvo, nametnuto na izmaku detinjstva, u Davoru se resorbuje tek trideset godina kasnije, kada, vrebajući kroz prozor Inesine kuće, ugleda Karotinu majku Jadranku i u rastrojstvu je oslovi s „mama“. Podno tog prozora, u položaju *kao da se brani od nevidljivih napadača*, ali i položaju koji evocira sfiginu bliskost s podzemnim svetom, Davor se instinktivno, u klimaksu regresije u detinjstvo, posvećuje u drugog, *u samom sebi sagledava drugog dokraja*. Tako preobraženog, dublje u posvećeno znanje uvešće ga druga pripovedačica – Jadranka Krneta. Jadrankin skaz raskriva usud njenog supruga Đure, policajca koji je, da bi dokazao lojalnost službi i državi, početkom rata učestvovao u zastrašivanju sugrađana, savravanju napuštene kuća sa zemljom i, konačno, u torturi nad zatočenicima u zgradi osnovne škole. Odmetnuvši se od takve službe, skrivao se u napuštenom školskom objektu – ateljeu nastavnice likovnog gde se iz gline rađala skulptura petorice dečaka – dok mu se nije izgubio svaki trag. Njegov nestanak suvišak je zadarskog tajanstva, neodgonetljiv kao Davorov ožiljak, te pripada području htonskog, kojim gospodari sfiga, i korelira s Davorovim halucinantnim pričama u kojima *kao da je ispod kamena, u dubini poluostrva, neko stvorenje sedelo utamničeno i dozivalo nas da mu pomognemo*.

Silazak u podzemlje za Davora će se, međutim, odigrati na putu iz Zadra – u tranzitu, jednako kako su se u tranzitu stekli i rastanak s detinjstvom i pobuda povratka u Zadar. Nepronični grad ostavio ga je na rubu iluminacije, u liminalnom predelu detinjstva iznova proživljenog posle progonstva. U toj katabazi – introspektivnom otkrivenju koje se realistički motiviše kao psihoterapeutska seansa, a alegorijski transponuje kao silazak u jamu – vodič će mu biti psihijatar Zoran Zec, prijatelj njegovih roditelja iz zadarskih dana. I u tom će otkrivenju, primljen u okrilje svoje zemlje, u nju načas iznova ukorenjen, Davor kao u hipnozi ugledati mizanscen krajnje traume iz detinjstva. Ožiljak na čelu, prežitak te traume, raščinjen je lucidnim sećanjem na događaj iz ateljea, a s njim je delimice raščinjen i usud Đure Krnete. Miteme sfige i golema stiču se u figuri Karote, čiji incestuozni odnos s majkom navešćuje ocebistvo. Sinhronija dvaju života prenela je Davora u htonski prostor nasilja i tabua; u njemu se riđokosi Edip, jedini koji je odgonetnuo sfiginu zagonetku, ukazuje *kao čovek od gline, grmalj od zemlje na kojoj je podignut grad*. Karotina izopštenost golemski je urođena i stoga je jedino srodstvo izuzeto iz skrnavljenja za njega srodstvo s dečacima izvajanim u glini.

Dosledno izvedena sinkretička obrada mita o Edipu i predanja o golemu tabuom incesta prokazuje detabuizaciju vršnjačkog i etničkog nasilja. Uz to, dva mitska predloška uvezuje motiv progonstva. Za rodoskvrnuće i ocebistvo Edip je kažnjen progonom iz Tebe; golem je pak u Pragu sazdan da bi zaštitio Jevreje od progona. Hipostazirana tragička krivica prognanih dokida se Karotinim umećem da primi udarce namenjene drugima, a onda i etničkim nasiljem nad dvojicom dečaka – nasiljem koje se ne može skriviti. U tome je, najzad, doraslost Karote kao romana koji drugost estetski preobražava u izuzetost iz krivice. Identifikacijom s Karotom – svesnom, instinktivnom, bez ostatka zadarskih misterija – Davor je gradu vratio prognanog golema-zaštitnika, a sebi zajamčio treći život. Zajamčio je time i vernost poetičkom zahtevu Mihaila Bahtina: *novo rođenje je u drugom*.

„EFEMERIS – LEGAT DEJANA MEDAKOVIĆA“, SRPSKI KULTURNI CENTAR ZAGREB,
7. NOVEMBRA – 21. NOVEMBRA 2025. GODINE

PORODIČNO OKRUŽENJE I RANA FORMACIJA

Legat Medakovića treba razumeti ne kao statičnu kolekciju, već kao analitičko polje – vizuelnu epistemu jedne kulture, u kojoj su jasno vidljivi njeni identiteti, ambicije, prelomne tačke i trajne matrice umetničkog mišljenja a sam naziv izložbe, „Efemeris“, uspostavlja konceptualni okvir čitave postavke

PIŠE: **Nevena Petrić**

Dejan Medaković, rođen u Zagrebu 1922. godine, potekao je iz građanske porodice čiji se kulturni habitus formirao u okviru kosmopolitskog, umetnički živog ambijenta međuratnog Zagreba. Odrastao je u porodičnoj kući ispunjenoj umetninama, u Palači Medaković na adresi Zrinjevac 15, prostoru u kojem je vizuelna kultura bila konstanta svakodnevice. Okružen porodičnim portretistima i umetnicima koji su se u toj kući okupljali, Medaković je od najranijeg doba internalizovao likovnost kao prirodno okruženje, a ne kao izdvojenu estetsku pojavu. Obrazovanje u Zagrebu, St. Galenu i Badiji na Korčuli čini njegovu ranu formaciju slojevitom i evropskom; zagrebački period ostao je, prema njegovim vlastitim zapisima, jedan od ključnih u određivanju njegovog kulturnog horizonta.

Posle 1941. godine, kada napušta Zagreb, odlazi u Sremske Karlovce, gde završava gimnaziju, a zatim u Beograd, gde upisuje studije istorije umetnosti. Profesija ga najpre vodi u Narodni muzej, potom u Muzej grada Beograda – institucije u kojima će započeti njegov sistematski rad na istraživanju, klasifikaciji i čuvanju kulturne baštine. Pedesete i šezdesete godine predstavljaju period njegovog intenzivnog kontakta sa umetničkom scenom Beograda; Medaković se kreće u krugu stvaralaca koji određuju jugoslovenski

Foto: Jovica Drobniak

modernizam epohe, što će ostaviti neposredan trag u njegovoj ličnoj likovnoj kolekciji. Upravo taj korpus dela, formiran kroz profesiju, prijateljstva i dugogodišnje interesovanje, danas je predstavljen na izložbi, kao i porodični portreti porodice Medaković iz XIX veka, delo čuvenog slikara Novaka Radonjića – retki segment porodičnog nasleđa koji je iz palate Medaković uspeo da se sačuva i prenese u Beograd.

Likovne zbirke i legati: strukture i modeli vizuelne kulture

Legat Dejana Medakovića, koji je njegov sin Pavle Medaković poklonio Muzeju grada Beograda, obuhvata više od devet stotina pedeset predmeta – rukopisnu i dokumentarnu građu, lične predmete, umetnička dela i biblioteku. Celina likovne kolekcije porodice Medaković, jasno koncipirana i unutrašnje koherentna, ne predstavlja tek dokument jedne lične istorije, već mapira vizuelne i intelektualne konture kulturne prošlosti. Unutar nje posebno mesto zauzimaju portreti Novaka Radonjića i radovi ključnih stvaralaca srpske moderne i posleratne umetnosti: Nadežde Petrović, Nedeljka Gvozdrenovića, Marka Čelebonovića, Ivana Tabakovića, Peđe Milosavljevića, Cuce Sokić, Miće Popovića, Petra Lubarde, Petra Omčikusa, Milorada Bate Mihailovića . . .

U savremenoj muzeološkoj i istorijsko-umetničkoj praksi, dobro strukturisana kolekcija prestaje da bude zbir pojedinačnih dela i postaje oblik kulturnog znanja – vizuelna arhitektura pamćenja u kojoj se očitavaju nači-

Foto: Jovica Drobnjak

ni tumačenja nasleđa, estetskih vrednosti i identitetskih paradigmi. Legati, kao specifične muzeološke celine, dodaju i sloj koji povezuje privatno i javno, individualni izbor i šire istorijske matrice. U njima umetnost funkcioniše istovremeno kao predmet analize, dokument vremena i epistemološki model.

U tom kontekstu, likovna zbirka legata Medaković deluje kao retko precizno formirano polje – vizuelna struktura koja ne funkcioniše samo kao reprezentativni presek epoha, već kao analitički sistem, svojevrsan atlas modernizacijskih procesa u srpskoj i jugoslovenskoj umetnosti od XIX do kasnog XX veka.

Za razliku od većine privatnih kolekcija utemeljenih pre svega na estetskoj sklonosti ili porodičnom kontinuitetu, Medakovićeve zbirka nosi i jedan sloj koji proizlazi iz njegovog profesionalnog iskustva istoričara umetnosti. Ona stoga poseduje unutrašnju sistematiku: jasno artikulisanu, strukturno organizovanu i metodološki preciznu. U njenom okviru prisutni su različiti slojevi istorijske vizuelnosti – od bidermajerskog portreta i romantičarskih senzibiliteta, preko impresionizma i plenerizma, do modernističkih, posleratnih i apstraktnih tendencija. Takva stratifikacija oblikuje matricu modernizacije koja nije linearna, već palimpsestna, zasnovana na paralelnim i međusobno interferentnim tokovima.

Likovna zbirka funkcioniše kao promišljeno strukturiran sistem – vizuelna matrica u kojoj se prepoznaju procesi transformacije, kontinuiteti i diskontinuiteti, kao i kulturno-istorijski obrasci koji su oblikovali umetničku praksu na ovim prostorima. Likovnu kolekciju legata ne treba sagledavati samo kroz estetske parametre: ona se pojavljuje kao analitičko polje, arhiva

modernizacijskih procesa, prostor u kojem se vidi kako se srpska umetnost uključivala u evropske tokove i istovremeno oblikovala sopstveni identitetski model. U tom smislu, legat Medakovića otvara uvid ne samo u stilske tendencije, već i u dublje epistemološke pomake – promene u razumevanju slike, njenog odnosa prema predmetnosti, svetlosti, prostoru i subjektu.

Kolekcija se tako uspostavlja kao strukturirano polje u kojem se jasno očitavaju temeljne koordinate lokalne modernizacije – napuštanje akademske matrice, oblikovanje građanskog vizuelnog identiteta, uspostavljanje modernističkih poetika i njihove posleratne transformacije.

Novak Radonić i geneza građanskog portreta: prelaz između tradicije i modernog subjekta

Unutar zbirke jasno se izdvaja celina radova Novaka Radonića (1826–1890), koja konstituše temeljni, gotovo arhetipski sloj čitave kolekcije. Njegovi portreti članova porodice Medaković predstavljaju uvid u genezu srpskog građanskog portreta, zasnovanu na dvostrukoj strukturi: akademskoj disciplini, oblikovanoj stabilnom kompozicijom i hijerarhizovanim prostorom, i modernizacijskom tendencijom usmerenom ka subjektivizaciji, psihologizaciji i unutrašnjem karakteru prikazanog lika.

Ova dvostruko pozicionira Radonića kao liminalnu figuru – umetnika koji stoji na pragu moderniteta, ne uvodeći ga naglo, već kroz postupno redefinisane postojećih vizuelnih kodova. U tom smislu, Radonićev opus u legatu Medaković funkcioniše kao osovinski model: početni sloj modernističke transformacije u kojem se prepoznaje prelaženje sa ikonopisne paradigme na građanski portret zasnovan na psihološkoj introspekciji i subjektivizova-

Foto: Jovica Drobniak

noj percepciji. Time se Radonić pojavljuje kao ključni analitički marker – referentna tačka za tumačenje daljih faza vizuelnog razvoja u zbirci.

Tonalna zatamnenost palete, pažljivo modelovana svetlost i suptilna psihologizacija ukazuju na umetnika povezanog sa srednjoevropskim romantičarskim krugom, ali i na stvaraoca koji aktivno transformiše ikonopisne i bidermajerske kodove. Njegovi portreti članova porodice Medaković nose specifičnu, smirenu napetost umetnosti na pragu preobražaja. U njima se prepoznaje prisustvo ikonopisnog nasleđa – frontalnost stava, ozbiljnost pogleda, jasnoća obrisa – ali i čvrsto postavljena unutrašnja tenzija koja najav-

ljuje modernog pojedinca. U Radonićevom opusu moguće je precizno pratiti tranziciju od akademske discipline ka introspektivnom, psihološki zasićenom portretu, što ga čini ključnom referentnom tačkom celokupne zbirke.

Upravo ta dvostruka orijentacija – ka evropskim likovnim modelima i lokalnim vizuelnim kodovima – čini Radonićevo stvaralaštvo paradigmatičnim: ono funkcioniše kao most između starog i novog, između akademskog obrazovanja i izražene potrebe za individualizacijom umetničkog izraza. Njegova dela u legatu Medakovića predstavljaju početni sloj zbirke, njenu unutrašnju osovinu i hermeneutički okvir za razumevanje daljih poglavlja srpske umetnosti XIX veka.

Ulazak u XX vek: svetlost, percepcija, nemir

Od trenutka kada se pogledi Radonićevih portretisanih subjekata susretnu sa posmatračem, zbirka se otvara prema prostoru XX veka – prostoru u kojem svetlost više ne funkcioniše samo kao prirodni fenomen, već kao nosilac nove vizuelne istine. U tom okviru započinje poglavlje impresionizma, plenerizma, ekspresionističke napetosti i simbolističke metaforike. Za razliku od uobičajenih, akademski uopštenih pristupa ovom periodu, Medakovićeve zbirke otkriva sloj intimnije prirode: unutrašnju dinamiku modernizma, njegovu težnju da se distancira od tradicije i, istovremeno, potrebu da se oslanja na stabilne obrasce prošlosti.

Izloženi radovi omogućavaju praćenje postupnog napuštanja tradicionalnog akademskog modela – zasnovanog na maksimi *ars est imitatio naturae* – u korist novog likovnog iskustva definisanog svetlošću, bojom, atmosferom i subjektivnom percepcijom. U segmentu koji obuhvata prvu polovinu XX veka, zbirka sistematično prikazuje načine na koje se srpska i jugoslovenska umetnost emancipuje od akademskih paradigmi i ulazi u polje evropske moderne. Ovaj period čine višestruki, istovremeni procesi: impresionističko proširenje vizuelne optike, plenerističko istraživanje svetlosti i atmosfere, ekspresionističko subjektivizovanje forme, kao i simbolistička i metaforička elaboracija slike – Peđa Milosavljević, Konak kneginje Ljubice; Ljubica Cuca Sokić, Karlovačka gimnazija; Pero Poček, Pejzaž; Bata Mihailović, Mrtva priroda sa cvećem; Zora Petrović, Autoportret; Ivan Tabaković, Pariz, akvarel.

Ovi slojevi nisu predstavljeni kao sukcesivne razvojne faze, već kao paralelni tokovi koji oblikuju kompleksnu strukturu modernizma u Srbiji. Postavka insistira na čitanju modernizma ne kao jedinstvenog, linearnog toka, već kao raslojenog procesa u kojem različite poetike koegzistiraju i međusobno se prepliću. U kustoskom ključu, ova linija ne funkcioniše kao puka stilska raznovrsnost, već kao evolucija percepcije – pomeranje od akademskog naturalizma ka subjektivizovanoj, atmosferičnoj slici.

Ovaj segment kolekcije značajan je upravo zbog svoje heterogenosti: ne predstavlja modernizam kao linearnu progresiju, već kao polifonijski sistem u kojem različiti modeli vizuelnosti istovremeno deluju, dopunjuju se i zajednički oblikuju specifičnu strukturu umetnosti XX veka.

Intimizam i poetski realizam: tiha unutrašnja geografija

Druga polovina XX veka u legatu Medakovića obuhvata izrazito homogen, ali vizuelno suptilan segment posvećen intimističkim i poetskorealistič-

kim tendencijama. Ovaj deo zbirke funkcioniše kao stabilna vizuelna matrica srpskog modernizma – model u kojem se impresionističko iskustvo svetlosti i sezanovska konceptualizacija prostora prevode u tihu, misaonu i analitičku strukturu slike. U tom okviru prepoznaje se poetička logika zasnovana na valerskoj gradaciji, tonalnoj suptilnosti i promišljenom odnosu prema predmetu.

Intimizam se ovde pojavljuje kao dugotrajna, čvrsto utemeljena vizuelna matrica. Povratak motivima tihe građanske svakodnevice ne deluje kao eskapizam, već kao artikulacija autonomne likovne misli usmerene na strukturu svetlosti, materije i unutrašnje dinamike prostora. U tom smislu, intimizam je u zbirci predstavljen kao kontinuitet modernističkog modela – kao transformacija iskustava impresionizma i plenerizma u misaoni, introspektivni oblik slike. U kontekstu legata, on se ne očitava kao reakcija na avangardu, već kao alternativna modernistička platforma čiji kontinuitet obuhvata različite forme optičkog i prostornog istraživanja XX veka.

Dela Nedeljka Gvozdrenovića, Marka Čelebonovića, Ivana Tabakovića, Peđe Milosavljevića i Ljubice Sokić predstavljaju najjasniji primer transformacije intimističkog senzibiliteta iz tridesetih godina u posleratnu epohu. Njihova dela nisu programski avangardna; u njima dominiraju valerska preciznost, suptilna zvučnost tonova i introvertna artikulacija prostora. Reč je o izrazu koji ne insistira na negaciji, već na proširenju polja unutrašnjeg – na uspostavljanju tihe, analitičke slike zasnovane na unutrašnjem kontinuitetu.

U ovoj kolekciji intimizam ne funkcioniše kao stilska epoha, već kao stabilna senzibilistička matrica – kontinuitet koji povezuje iskustva impresionizma, plenerizma i sezanovskog promišljanja prostora, prevodeći ih u smirenu, misaonu modelaciju svetlosti i forme. Upravo ta mogućnost sagledavanja koherentne intimističke linije na jednom mestu čini ovaj segment legata izuzetno dragocnim..

Posleratni modernizam i nova vizuelna polja: između kontinuiteta i reinterpretacije

Treća celina zbirke obuhvata radove nastale posle 1950. i predstavlja složen sistem u kojem se prepoznaju paralelni procesi: transformacije ekspresionističkog gesta, artikulacija lirske apstrakcije, tendencije geometrijske redukcije, kao i reinterpretacije intimističke i poetskorealističke poetike. U delima Marka Čelebonovića, Peđe Milosavljevića, Gvozdrenovića, Sokić i umetnika nove generacije (Protić, Mihailović, Stanić, Omčikus, Čelić) očitava se proces u kojem se posleratno slikarstvo kreće između nasleđa i inovacije – vreme u kojem se modernizam širi, preoblikuje i heterogenizuje. Izložba naglašava dvostruki karakter ovog perioda: s jedne strane, on predstavlja prekid sa starim modelima reprezentacije; s druge, mnogi umetnici aktivno pregovaraju sa tradicijom, prevodeći je u nove formalne sisteme. Ovaj segment izložbe otvara pitanje: kako se tradicija može sačuvati čak i kada se njen vizuelni kod napusti? Odgovor se nalazi u činjenici da posleratni modernizam u Srbiji nije bio radikalni rez, već transformacija prethodnog iskustva u apstraktne strukture.

U tom smislu, kustoski koncept naglašava dijalog između intimističkih poetika i novih apstraktnih formi, dijalog u kojem se vidi kako jugoslovenska umetnost pedesetih i šezdesetih godina gradi sopstvenu verziju modernosti, autonomnu i promišljenju.

Poseban značaj ima segment „kolekcija sa posvetom“, u kojem se vide radovi poklonjeni Dejanu Medakoviću, čime se zbirka dodatno otvara kao dokument prijateljskih, intelektualnih i kulturnih mreža posleratnog umetničkog života. Ti radovi svedoče o tome kako su međuratne generacije, u novim društvenim okolnostima, istovremeno čuvale kontinuitet modernističke misli i učestvovala u njoj reaktualizaciji kroz nove stilove, posebno kroz poetski ekspresionizam i lirsku apstrakciju.

Druga polovina XX veka u legatu Medakovića obuhvata izrazito homogen, ali vizuelno suptilan segment posvećen intimističkim i poetskorealističkim tendencijama. Ovaj deo zbirke funkcioniše kao stabilna vizuelna matrica srpskog modernizma

U postavci se može pratiti evolucija od intimističkog realizma, preko poetske figuracije, do lirskih apstrakcija i senzibilizovane geometrije pedesetih i šezdesetih godina. Upravo ta prelaznost – taj stalni pokret između figuracije i apstrakcije, između tradicije i eksperimenata – naglašava ključnu kustosku tezu ovog segmenta: modernizam nije jednosmeran, već dijalektičan proces.

Zaključak:

Legat kao kustoska artikulacija likovnog nasleđa

U ukupnosti, legat Medakovića funkcioniše kao slojevita vizuelna arhitektura u kojoj se može pratiti celokupan luk razvoja srpske umetnosti – od bidermajerskog portreta i romantičarske introspekcije do modernističkih sinteza i posmodernih preoblikovanja druge polovine XX veka. Njegova specifična vrednost leži u sposobnosti da istovremeno čuva istoriju stilskih transformacija i mapira načine na koje su umetnici lokalne sredine pregovarali sa evropskim modelima, stvarajući sopstvene hibridne i prepoznatljive forme.

Kao takav, legat Medakovića treba razumeti ne kao statičnu kolekciju, već kao analitičko polje – vizuelnu epistemu jedne kulture, u kojoj su jasno vidljivi njeni identiteti, ambicije, prelomne tačke i trajne matrice umetničkog mišljenja, a sam naziv izložbe, „Efemeris“, uspostavlja konceptualni okvir čitave postavke. Upućuje na prolaznost materijalnog i na promišljanje o vrednostima koje nadilaze trajanje stvari. Materijalno je, u Medakovićevom razumevanju, uvek efemerno; ono što ostaje jeste duhovni rad kulture, unutrašnja arhitektura smisla koju umetnost i nauka stvaraju.

UZ „ZASTAVE“ U HRVATSKOM NARODNOM KAZALIŠTU U ZAGREBU

LISTA LI KAMILO SVOJ DNEVNIK ILI GA TOKOM PREDSTAVE PIŠE?

Redukcija i redakcija „Zastava“ na pozornici HNK donekle je ispravila svojevrsnu nepravdu da je od one čuvene ZKM-ove predstave prošlo gotovo tri i pol desetljeća, vrijeme za koje se ne može reći da nije obilovalo događajima o kojima se može misliti pa i djelovati, unutar nacionalnog korpusa i kroz sve njegove regionalne odnose i konstelacije, u skladu s Krležinim postulatima

PIŠE: **Igor Ružić**

Kao jedan od izrazitih, i u argumentaciji vrlo preciznih, krležijanaca novije generacije, iako je riječ o redatelju u sad već gotovo ozbiljnim srednjih godina, Ivan Planinić postavio je mitske „Zastave“ u zagrebačkom Hrvatskom narodnom kazalištu kao svojevrsni složenac mita i zbilje. Funkcionalni spoj koji je trebalo pronaći da se gotovo dvije tisuće stranica sažme na samo dva sata predstave ipak jest ostala i freska jednog vremena i intimna drama pojedinca u društvenim turbulencijama, čiji je gigantski raspon od obiteljskih sukoba do, tada se vjerovalo, najvećeg rata u povijesti čovječanstva. Tih deset godina zapravo tek početak jednog života, ali ujedno i ono formativno vrijeme po kojem se cijeli život i mjeri, zateklo je Kamila Emeričkog mlađeg nespremnog, a onda ga je naučilo gotovo svemu, težim putem. Epopeja koja se prostire cijelom Monarhijom, uz dodatke predratnih i ratnih izleta, tako je kompendij dojmova, razmišljanja, susreta, rastanaka, čežnje, boli i nešto malo sreće. U ovo posljednje treba dodati i činjenicu da je svjetsko klanje uspio preživjeti, samo kako bi ostala njegova priča.

O magnum opusu Miroslava Krleže, za koji cinici kažu da je napisan u ka-

snijoj fazi života u nadi da će se Nobel dogoditi njemu ili i njemu ili prije svih drugih – njemu, nema tko nije pisao, raspravljao ili mu nešto svoje dodao u smislu pogleda i interpretacije. Od sveučilišnih profesora književnosti, ali i drugih, preko svih fela publicista, pa do takozvanih običnih čitatelja, laičkih poznavatelja i zanesenjaka. Jednostavno, „Zastave“ su prevelik magnet kojem je teško odoljeti jer privlače ne samo svojom impozantnošću po sebi, a uz to dolazi i bremenita aura pisca većeg i važnijeg od književnosti, nego i kvalitetom koja sažima razne izdanke autorovog opusa. To je roman koji se, kao i ostali Krležini, ne libi dramskog dijaloga, sačinjenog uglavnom od monoloških plahti teksta, preko esejistike do modernističkih poniranja i psihologizacije, a ponajviše auto-psihologizacije, pa do povijesnih ekskursa za koje je ponekad potrebno i zaista specijalističko znanje. Ali čak i ako se ne prati sve to, ako se baš ne poznaje svaka srednjoeuropska kota niti je subspecializacija čitatelja upravo ekonomska povijest Austro-Ugarske, „Zastave“ su opet sasvim zavodljiva romaneskna avantura, ne samo za one koji poslovično žele znati više. Sa svim što nude, a nude uvijek ponovno previše, one ulaze u kanon velikog europskog romana, upravo onakvog za kakve se Nobela i dobiva. Krleža ga nije dobio, i možda i bolje da nije jer bi njegova važnost i veličina time dostigla gotovo svetački status. Ovako se još uvijek s njegovim djelom može igrati, koliko to već Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, kao nositeljica autorskih prava i stoga pogrešno samoshvaćena kao vestalka na brani ugleda i časti ali i mogućih interpretacija, dopusti.

Veliko i razumljivo zanimanje javnosti za nove kazališne „Zastave“ stoga je plod i kazališnih i književnih sentimentata, ali i identitetskih. Jer iako „Zastave“ govore nešto što današnjem uhu možda i nije ugodno, ipak su objekt čežnje ne samo jednog društvenog sloja i ne samo one publike koja kad kaže Kazalište misli isključivo na Hrvatsko narodno kazalište i tek ponekad na Dramsko kazalište Gavella. Upravo zbog nesklada između onoga što se o „Zastavama“ misli i onoga što u njima zaista piše, nemoguće ih je postaviti bez tog utega i tereta javnosti, i stručne i one druge, ili onih drugih. Možda su upravo zato tako rijetko na repertoaru. Jer – podatak je naravno poznat ali ga ipak treba istaknuti – posljednji ih je put Zagreb vidio na samom početku

devedesetih. Bilo je i zastava i barjaka po Osijeku, ali bez one vrste pažnje kakvu izazivaju zagrebačke inačice, vjerojatno i uz dužno poštovanje, s razlogom. Dramatizacija Georgija Para u Zagrebačkom kazalištu mladih, iz tih godina kad je bio u najvećem zanosu velikih projekata moglo bi se reći povijesne tematike, jer samo malo prije „Zastava“ u Zagrebačkom kazalištu mladih postavio je i također, gotovo jednako mitsko „Vježbanje života“ u riječkom HNK, bila jest predstava-međaš. Iako je njezinom uspjehu i statusu sigurno posebnu težinu dodao kontekst, tj. trenutak u kojem su se i izvan kazališta zastave mijenjale i padale, a zveckanje oružja se već pretvaralo u sasvim konkretnu paljbu, riječ je o materijalu koji je bio i ostao živ, nažalost uglavnom samo u sjećanju svjedoka i u mitskoj adaptaciji koja nije za bilo čije oči.

Riječ je o predstavi koja ipak naglasak stavlja na veliku povijest, na veliki broj obrtaja mehanizma koji melje i duh i dušu i tijelo, a svaki idealizam najprije propituje, a onda i suprotstavlja argumentima i kvaziargumentima, da bi ga (od)bacio kao neiskustvo, tlapnju ili svjesnu i namjernu izdaju

S takvim dodatnim teretom Ivan Planinić ušao je u „Zastave“ ipak nimalo naglavačke. Čak bi se moglo ustvrditi da je njegovo krležijanstvo sazrijevalo na pozornicama usporedno s njegovim osjećajem za kazalište, iako bi možda bilo pretenciozno njegovo redateljsko i dramaturgsko, dakle sveukupno autorsko, sazrijevanje na bilo koji način upariti s onim razvojnim putem protagonista „Zastava“, a koji je opet, što i nije teško pogoditi, svojevrsni, nimalo jednostavni ili doslovni, odraz samog autora. Od mladenačkih intervencija poput inventivnog razigravanja Krležinih razgovora s Predragom Matvejevićem u naslovu „Doviđenja na ne-bu“ (kako god grafički taj naslov bio prenošen!), preko možda i preradikalne obrade „Maskerate“ u varaždinskom HNK, zatim maestralne inscenacije „Legende“ u tunelu Grič, u produkciji tada još zbog radova zatvorenog Dramskog kazališta Gavella, Planinić se razvijao i fokusirao kako bi mogao izaći na kraj s najvećim, barem po opsegu, romanom hrvatske književnosti. Pritom je, očekivano, imao i nekoliko posebnih zadataka pri dramatizaciji: ne želeći fresku, trebalo je fresku zadržati, zatim sve svesti na podnošljivo trajanje, i potom, što i jest najteži zadatak, uspostaviti, ili očuvati, Krležin balans između privatnog i javnog ili osobnog i društvenog. Te dvije zapravo neodvojive sfere isprepliću se u „Zastavama“ tako i toliko da, možda namjerno provokativna a možda i nespretna, redateljeva najava kako njegova dramatizacija ide u smjeru ogoljavanja intimnog svijeta protagonista na štetu društvenog konteksta, zapravo nije trebala izazvati zabrinutost. Čini se, naime, kao sasvim nemoguća misija izdvojiti iz „Zastava“ samo jedan od tih slojeva, a drugi u potpunosti zanemariti, jer njihova složena i suptilna

arhitektura upravo bez ostatka stoji na toj dvostrukosti ili dvojnosti.

Ono što se pak čini kao pravo pitanje Planinićevih „Zastava“ sam je status protagonista, ujedno i aktera i pripovjedača, kao i njegov odnos prema samom narativu, tj. prema abundantnoj događajnosti predmetnog petoknjižja. Je li Kamilo Emerički mlađi u izvedbi Živka Anočića izdvojeni subjekt, svojevrsna sonda u vremenu i prostoru, te sudjeluje li on u svemu što se oko njega ali i s njim zbiva, ili je njegova relativna pasivnost odjek, ili naznaka, činjenice da je riječ o refleksiji, rekonstrukciji, sjećanju? Lista li Kamilo sin svoj dnevnik, ili ga tijekom predstave piše? Na to pitanje ne odgovara pomalo apartna Anočićeva igra, koja čak i u najintimnijim i u dramski najpotentnijim i najnapetijim trenucima izgleda kao čovjek kojega nema, koji jednostavno, na ovaj ili onaj način, nije tu. A nije ni tamo gdje bi trebao biti. Ne pomaže pritom ni kostimska uniformiranost, dok bi razmišljanja u off-u tek mogla navesti na pogrešan zaključak. Kad je već tako s proverbijalnim glavnim junakom, za izvedbenu pirotehniku pobrinuli su se ostali: od Nine Violić u ulozi Ane Borongaj, posebno Livija Badurine kao Emeričkog starijeg i Gorana Grgića u roli Amadea Trupca, pa do Marina Klišmanića i Jadranke Đokić. Badurina i Grgić zapravo, na sasvim poseban način, dominiraju predstavom jer oni su antipodi s čijim se grijesima i karakterima Kamilo mlađi mora nositi, s obzirom na to da su gotovo negativni putokazi u razvojnom luku ili odrastanju, jer „Zastave“ se, između ostaloga, mogu ili moraju čitati i kao bildungsroman. S druge strane je Joja Marina Klišmanića, istodobno i uzor i demon, koji većinu vremena figurira kao nestajući fantom progone i progone protagonistove svijesti, prijatelj koji to možda jest ili više nije, parnjak i suparnik koji nedostaje u velikoj većini životnih ogleda, i u ekstazi i u stradanju. S druge i nježnije strane, kojoj povijest i društveni kontekst nisu primarni što nipošto ne znači da ne postoje, stoje sasvim konkretni ženski likovi: majka, Ana, Genja, čak i, na sasvim karnalni način, formativna Marta. S njima je Kamilo mlađi u nešto prisnijim odnosima, ali i tu zapravo rezerviran, ne toliko emocionalno sputan koliko jednostavno udaljen. Stoga bi se čak moglo reći kako je i dramatizacija, u kojoj su mu pomogli Mirna Rustemović i Dubravko Mihanović, ali i režija Ivana Planinića zapravo izneverila onu ionako iznuđenu ili programiranu provokativnu najavu. Riječ je o predstavi koja ipak naglasak stavlja na veliku povijest, na veliki broj obrtaja mehanizma koji melje i duh i dušu i tijelo, a svaki idealizam najprije propituje a onda i suprotstavlja argumentima i kvaziargumentima, da bi ga (od)bacio kao neiskustvo, tlapnju ili svjesnu i namjernu izdaju.

Što ne znači ništa loše u krajnjoj kvalifikaciji i klasifikaciji predstave. Riječ je o redateljski i adaptatorski, bez obzira na prekrogobnu pomoć Georgija Para – koja se istovremeno može čitati i kao posthumna počast! – položenom ispitu jer i dramatizacija i režija su, uz pomoć maksimalističke scenografije Ivana Lušićića Liika, kompleksne koreografije Maje Marjančić i Maše Kolar, kostime Tee Bašić, te uz glazbu Nikše Marinovića, uspjele povezati rukavce velikog i zahtjevnog predloška i tako sastaviti smislenu cjelinu koja jest lektirna, ali i nije samo to. I redukcija i redakcija „Zastava“ na pozornici Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu tako je donekle ispravila svojevrsnu nepravdu da je od one čuvene ZKM-ove predstave prošlo gotovo tri i pol desetljeća, vrijeme za koje se ne može reći da nije obilovalo događajima o kojima se može misliti pa i djelovati, unutar nacionalnog korpusa i kroz sve njegove regionalne odnose i konstelacije, u skladu s Krležinim postulatima. Ako se to želi, i ako ih se poznaje.

„PUTNICI“, ETNOGRAFSKI MUZEJ U ZAGREBU, 22. NOVEMBRA 2024. – 28. NOVEMBRA 2027.

NIJEDAN ARHIV NE MOŽE NAM POKAZATI POVIJEST AKO MU TO NE DOPUSTIMO*

Izložba „Putnici“ koju u Etnografski muzej interpolira kustoski kolektiv WHW, preciznije kustosica Ana Kovačić, emulira donekle još u nas institucionalno nerazvijene spoznajne alate. No, već i sama činjenica da je ova, iako privremena, interpolacija uopće i omogućena unutar institucije, velik je i značajan pomak za suvremenu domaću antropološku zbilju, ali i širi kulturološki kontekst

PIŠE: **Sonja Leboš**

Izložba „Putnici“ u Etnografskom muzeju u Zagrebu otvorena je još prošle godine i bit će otvorena sve do kraja 2027. godine. Izložba definitivno označava novu stranicu u radu te institucije. Opresivne prakse kolonijalizma, čiji su tragovi vidljivi u muzejima širom svijeta, postali su unazad nekoliko godina središnja tema dekolonijalne kritike. Humanistički znanstvenici naveli govore o potrebi propitivanja metoda prikupljanja artefakata, s naglaskom na povrat većine onih koji su tijekom kolonijalnih režima odneseni iz svojih izvornih okruženja i preneseni u centre moći gdje im je pridodana aura egzotičnosti.

U Zagrebu, kako navode na službenim stranicama Muzeja, izložbom se želi „predstaviti Zbirku izvaneuropskih kultura Etnografskog muzeja, prateći putovanja ljudi i predmeta od kolonijalnih vremena do suvremenosti“. Kustosica Marija Živković na temeljit je način iščitala začetke Zbirke koji sežu u

Foto: Ana Opalić

sredinu 19. stoljeća u tadašnji Narodni muzej u Zagrebu, osnovan u vremenu Hrvatskog narodnog preporoda. U to vrijeme su u Europi osnovani brojni muzeji s ciljem definiranja nacionalnog identiteta, pri čemu su predmeti hrvatske materijalne i nematerijalne kulture trebali svjedočiti o bogatom kulturnom naslijeđu, a građa izvaneuropskih kultura trebala je etablirati Hrvatsku kao dostojnu partnericu velikih europskih kolonijalnih sila. Tako Živković navodi da se stariji dio Zbirke može izravno povezati s kolonijalnim naslijeđem, dok „dio predmeta skupljenih u drugoj polovini 20. stoljeća treba sagledavati u okvirima jugoslavenske anticolonijalne politike i Pokreta nesvrstanih. Istaknuvši pojedine donatore, željele smo ukazati na povijesne kontekste u kojima su djelovali i stvarali svoje zbirke što otvara brojne teme za rasprave tijekom trajanja izložbe“.

Izložba „Putnici“ tako se uklopila u suvremene svjetske trendove dekolono-

nizacije muzeja, uz priznanje da su brojni predmeti u etnografskim muzejima opterećeni kolonijalnim nasljeđem, te tako „i dalje simboliziraju [...] diskriminaciju ljudi starosjedičkog porijekla diljem svijeta“. Svrha dekolonizacije je ublažavanje ili poništavanje neetičkih praksi pribavljanja predmeta za muzejske zbirke, pa su se neki muzeji odlučili za restituciju (povrat građe izvornim vlasnicima) ili repatrijaciju (povrat građe na mjesto njena porijekla).

Zagrebačka Zbirka izvaneuropskih kultura odista je raznolika: od predmeta koji su prikupljeni u vrijeme nastanka Etnografskog muzeja, do razdoblja druge polovice 20. stoljeća kada su predmeti stizali iz ruku ljudi koji su putovali u zemlje članice Pokreta nesvrstanih kao arhitekti, inženjeri, liječnici, te stručnjaci i eksperti u brojnim drugim područjima.

U samu izložbu „Putnici“ inkorporiran je izbor umjetnice i kustosice Belinde Kazeem-Kamiński kroz program „Naknadni životi: Nespokojni arhivi“, koji se sastoji od četiri filma „koji lutaju po muzejima i arhivima, zadržavajući se uz predmete, slike i tragove koji nose teret kolonijalnih prošlosti“

Tako Zbirka raspolaže predmetima koje je prikupio pripadnik zagrebačke jevrejske zajednice Salomon Berger (1858. – 1934.), osnivač i prvi ravnatelj Etnografskog muzeja, industrijalac i trgovac čija je originalna kolekcija sadržavala preko 8000 tekstilnih artefakata, uglavnom iz Posavine. Potom tu su predmeti Milke Trnine (1863. – 1941.) iz njene male ali izvanredno zanimljive japanske kolekcije. Iz perioda nakon 2. svjetskog rata, tu su predmeti iz zbirke Katarine Carić (1920. – 2013.), liječnice koja je gotovo 20 godina radila u različitim afričkim zemljama, posvećena uglavnom djeci. Neposredno prije svoje smrti Etnografskom je muzeju donirala zbirku od 615 predmeta. U dokumentarcu koji je Hrvatska radiotelevizija snimila oko 2000. godine na njenom rodnom Hvaru, Carić kaže: „Da bi se Afrika voljela, mora se razumjeti. To se ne da ničim izbrisati. To je nešto što je ušlo u tebe i ti do kraja života misliš na tu Afriku. Voliš je i o njoj sanjaš.“

Zora Seljan (1918. – 2006.), brazilska spisateljica, dramaturginja, novinarka i istraživačica hrvatskih korijena, kći je jednog od čuvene braće Seljan koja su krajem 19. stoljeća krenula iz rodnog Karlovca na put oko svijeta. Zora je Etnografskom muzeju darovala 42 predmeta iz Brazila. Tu su i Vladimir Šustru, inženjer koji je 1960-ih radio za tvrtku INGRA u Bamaku, glavnom gradu Malija, gdje je prikupio 36 predmeta te Drago Muvrin, koji je 1970-ih radio kao službenik vlade i konzultant UNESCO-a u Lagosu u Nigeriji, a svoju zbirku je poklonio Gradu Zagrebu 1999. godine.

Moju pažnju, s obzirom na to da se intenzivno bavim Kineskim paviljonom na Zagrebačkom velesajmu, privukla je činjenica da je Vlada Narodne

Foto: Ana Opalić

Republike Kine darovala 148 obrtničkih i umjetničkih predmeta s izložbe „Kineska primijenjena umjetnost“, koja je održana u Muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu 1956./57. godine. To je svakako vrlo zanimljiv podatak s obzirom na to da je upravo 1956. godine sagrađen Kineski paviljon na Zagrebačkom velesajmu, čime su konačno uspostavljeni bilateralni odnosi između Kine i Jugoslavije, uvjetovani zbližavanjem SSSR-a i Jugoslavije nakon Staljinove smrti, te potpisivanjem Beogradske deklaracije 1955. godine.

Svakako je pohvalno da se na izložbi nalazi pano posvećen Pokretu nesvrstanih koji navodi: „Za razliku od ‘politike civiliziranja’ gospodarski manje razvijenih društava, Pokret nesvrstanih imao je za cilj jednakost i uzajamnost utjecaja bez obzira na stupanj ekonomskog razvoja. Gospodarsko i političko povezivanje dovelo je do stvaranja kulturnih veza među zemljama članicama, osobito u obrazovanju. Razmjene studenata i stručnjaka, najčešće u područjima tehničkih znanosti i medicine, omogućile su dolazak stranih studenata u Jugoslaviju i odlazak jugoslavenskih stručnjaka u druge zemlje.“ S obzirom na to da su neke zbirke, maloprije spomenute, nastale u tom vremenu, jasno je da je raščlanjivanje značaja Pokreta nesvrstanih te razumijevanja, pa i ljubavi prema tzv. egzotičnim zemljama – tek započeto. Tu naravno uočavamo i epistemičku nepravdu koju liberalni pojam „dekolonijalizacija“ čini onom što je bilo u srži tradicije Pokreta nesvrstanih, a to je – antikolonijalizam. Naime, kao što nam je u svojim filmovima pokazala između ostalih i Mila Turajlić, Jugoslavija se uvelike angažirala u medijskoj i svakoj drugoj, pa i vojnoj, pomoći afričkim antikolonijalnim revolucijama,

Foto: Ana Opalić

što je poglavlje naše povijesti o kojoj tek trebamo (ponovo) učiti, a potom i poučavati one koji nas sada uče dekolonizaciji, pri čemu Milin rad predstavlja i izniman oblik obrazovnog alata.¹

U tom smislu izložba koju u Etnografski muzej, te samu izložbu „Putnici“, interpolira kustoski kolektiv WHW, preciznije kustosica Ana Kovačić, emulira donekle još u nas institucionalno nerazvijene spoznajne alate. No, već i sama činjenica da je ova, iako privremena, interpolacija uopće i omogućena unutar institucije Etnografskog muzeja, velik je i značajan pomak za suvremenu domaću antropološku zbilju, ali i širi kulturološki kontekst.

Izložba „Na izmaku svitanja“ trajala je, nažalost, kratko, od 22. listopada do 30. studenog 2025. godine, a predstavila je sljedeće autore: Majd Abdel Hamid, Kent Chan, Nolan Oswald Dennis, Sharon Hayes, Tea Kantoci sa selmom banich, Nikom Pećarinom i Annom Javoran, Belinda Kazeem-Kamiński, Onyeka Igwe, Glorija Lizde, Alban Muja, Nii Kwate Owoo, Fette Sans, Miloš Trakilović. „Naslov izložbe ‘Na izmaku svitanja’ stih je koji se ponavlja kroz prozno-poetsku poemu ‘Bilježnica povratka u zavičaj’ Aiméa Césairea (1913. – 2008.), pjesnika i političara s karipskog otoka Martinika, bivše francuske kolonije koja je od 1946. prekomorski departman Francuske. Eksplozivna kritika francuskog kolonijalnog sustava, ‘Bilježnica povratka u zavičaj’ je poema pobune i slavlja crnog identiteta objavljena 1939., čitana i slavljena u internacionalnim krugovima francuskih nadrealista i intelektualne ljevice, te smatrana himnom afričke dijasporne i središnjim tekstom literarnog, kultur-

nog i političkog pokreta Négritude koji je branio afričke kulturne vrijednosti obezvrijeđene kolonijalnim i postkolonijalnim sustavom.”² Ova izložba unosi dah suvremenih umjetničkih praksi iz egzoticiziranih zemalja, ali i vraća u fokus jugoslavenske progresivne politike, kroz npr. rad Selme Banić, koja je svojim radom „Jugopalestinka“ pružila otpor nipodaštavanju vlastite prakse i prava na osobnu i kolektivnu povijest svih nas koji smo rođeni u Jugoslaviji, i imamo pravo držati je dijelom svog identiteta, osobnog i političkog, ako to želimo.

Kao što kaže i Glorija Lizde, fotografkinja iz Splita, povijest naših predaka i naša je povijest. Istražujući povijest svog djeda Hasana, koji je odrastao u muslimanskom selu na jugu Bosne i Hercegovine te se kao petnaestogodišnjak pridružio ustaškoj vojsci u kojoj je služio od 1943., da bi 1945. prebjegao i postao dijelom Narodnooslobodilačke vojske, Glorija slijedi djedove mape i opise te se koristi njegovom knjigom kao kompasom i putuje 1800 km kroz Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu te Sloveniju kako bi portretirala opisana mjesta ratnog puta, i sama opterećena poviješću i obilježena traumatičnim događajima. Kako piše: „Činom fotografiranja, ta mjesta za mene postaju osobni spomenici našeg odnosa, mjesto susreta prošlosti i sadašnjosti. Povezujući pronađeni arhivski materijal s pejzažima, autoportretima te inscenacijama u kojima koristim objekte preostale nakon djedove smrti, ispreplićem osobnu i kolektivnu povijest te tako uspostavljam dijalog s djedovom prošlošću, koja je ujedno neizbježna moja vlastita prošlost.“

¹ Vidi tekst „Antikolonijalni arhiv Jugoslavije na filmu“, časopis „Prosvjeta“ br. 174, maj 2023, str. 44–47.

² Više na poveznici <https://www.whw.hr/program/na-izmaku-svitanja/>

Foto: Ana Opalić

U samu izložbu „Putnici“ inkorporiran je izbor umjetnice i kustosice Belinde Kazeem-Kamiński kroz program „Naknadni životi: Nespokojni arhivi“, koji se sastoji od četiri filma „koji lutaju po muzejima i arhivima, zadržavajući se uz predmete, slike i tragove koji nose teret kolonijalnih prošlosti“.

Ovim interpolacijama u sâm prostor izložbe, kao i prostor Etnografskog muzeja, otvorena je pukotina kroz koju prodire stvarnost suvremenosti nekad koloniziranih prostora, i to iz perspektive umjetnika koji su potomci starosjedilaca čija su bogatstva ne samo *bila* pljačkana, *već se i danas pljačkaju* kako bi Europa mogla živjeti udobno. Kolonijalizam je i danas prisutan, iako preuzima druge oblike – baš kao i fašizam.

U tom smislu i na tom tragu važno je i opet istaknuti otvorenost i radoznanost kustosice i autorice „Putnika“ Marije Živković, ali i same institucije Etnografskog muzeja, koja se očituje i u refleksiji na sukus migracijskih politika Europske unije. Tako su „kao kontrapunkt istraživanjima izvan europskih kultura, predstavljena [...] suvremena etnografska istraživanja znanstvenog projekta ERIM – Europski režim iregulariziranih migracija na periferiji Europske unije (2020. – 2024.) Hrvatske zaklade za znanost pri Institutu za etnologiju i folkloristiku“. Time je odano priznanje izvanrednom etnografskom i etnološkom radu Marijane Hameršak, Bojana Mucka, Mojce Piškori i Ive Pleše, koji nam na raznim metodološkim i epistemičkim razinama predstavlja sav užas Balkanske rute i iregulariziranih migracija na periferiji EU, odnosno, i na teritoriju koji je nekad bio – Jugoslavija. Prije svega, ukupnost racijalizirano-sti EU politika koja se ogleda upravo na tom teritoriju.

Uz to, što je iznimno bitno, Etnografski muzej (tim: Anastazija Petrović i Silvia Vrsalović sa suradnicima Abdouliejem Jobeom i Marijom Živković), pripremili su uz izložbu „Putnici“ edukativni materijal namijenjen djeci pod na-

zivom „Riječi su važne“ u kojima upućuju na pojmove, da parafraziram kuka-vičluk Andreja Plenkovića kojim rehabilitira ustaške pokličice, s „dvostrukom konotacijom“, poput npr. pojmovi kao što su „otkriće Amerike“ (europska „otkrića“ ne znače da ti teritoriji nisu postojali), „Indijanac“ (pojam nastao greškom), derogatorne pojmove poput „Cigan/ka“ i sl. Zaista, kada bi odziv osnovnih i srednjih škola bio organiziran za ovakve muzejske poduhvate, uvelike bismo dobili na kvaliteti obrazovanja budućih generacija.

Dekolonijalna antropologija mora se baviti strukturalnim ekonomskim uvjetima „kod kuće“ da bi uopće mogla pojmiti strukturalne ekonomske uvjete drugih naroda. Zahvaljujući Pokretu nesvrstanosti, mi imamo uvjete za stvaranje vlastite epistemičke infrastrukture dekolonizacije antropologije kao znanosti i institucija kao što je Etnografski muzej, koji je na dobrom putu da otvori vrata ka realizaciji takve infrastrukture. Naravno, i Grad Zagreb treba omogućiti i ovom svom muzeju da radi u punom kapacitetu, kako bi izvanredne zbirke koje Grad i Muzej posjeduju pridonijele autohtonoj i nada-sve jedinstvenoj priči o Zagrebu i njegovim vezama sa svijetom.

Izložba „Putnici“ popraćena je brojnim zanimljivim događanjima poput koncerta i predavanja „Gitara u kongoanskoj rumbi – od uha do transkripcije“ Pytshensa Kambila, cjelodnevni programom „Mi migranti“ posvećenom migracijama, projekcijom dokumentarnog filma „Kakungu“ i diskusijom o repatrijaciji i restituciji, tako da svakako preporučujem prijavu na *newsletter* Etnografskog muzeja.

* Naslov teksta parafraza je jednog od filmova iz programa „Naknadni životi: Nespokojni arhivi“ – filma „No Archive Can Restore You“ britansko-nigerijske autorice Onyke Igwe.

РАДОМАН КАЊЕВЦ (1960 – 2025)

ЗА НАШЕГ УРЕДНИКА РАДОМАНА КАЊЕВЦА ОД ЊЕГОВОГ ВЕЧИТОГ ДРУГОГ

пише: **Јована Милованчевић**

„Линија мог живота прекида се на кратко, тамо где се укрштају две београдске улице“ – пише у једној песми Радоман Кањевац, а ја га замишља баш тако, у црном капуту, „огрнут облаком као пелерином“, у позну јесен како излази из зграде Радио Београда, на углу улица Светогорске и Хиландарске и одлази некуд кроз етар, можда на „последњу сунчану страну Голије“, па путем од ње ка Дежеви, а можда и у Венецију за коју је негде записао да ће је можда надживети.

„Пусти моје цитате, пиши о томе како ме се сећаш“ – чујем га како говори високе уздигнуте главе, са благим осмехом неуморног романтика и шаком којом по ваздуху записује речи. Нагло прекида разговор (као и сваки који смо водили), улази у канцеларију, а ја за њим да додам нешто јер: мислим да су цитати важни, а знам да је мислио и он. Овде је рез и сећање на хиљаде разговора које смо водили о трајању прилога „који не сме да буде дужи од четири минута“, о најави сада већ култног програма ПОЕЗИЈА УЖИВО! у чијем називу су сва слова морала бити велика, о његовом шесточасовном трајању. О свему томе, али и о песницима чија „свака реч мора бити песничка“, о мојој Шумадији која га је подсећала на пространства Тоскане, о Паризу, Вендерсу и лишћу кога се сећа као најлепше успомене из Берлина. Много смо разговарали, али не и о Пештеру на које је све нас, младе новинаре његовог Радио Београда 2, желео да води на пролеће јер је сада тамо хладно.

Foto: Slobodan Šarić

„Не можемо само лично, морамо јасно да кажемо и нешто о човеку, али нека не буде фактографски, пиши мало о поезији“ – сада би сигурно нешто овако додао. Радоман Кањевац један је од најсуптилнијих лиричара савремене српске књижевности, аутор стихова за које сви помишљамо да бисмо могли да их запишемо, али се нико не усуђује или не уме. Не боји се једноставности. Мрзи очекиваност. Не срами се пред патетиком. Чезне за етеризмом. Он пише о очима девојке у којој спавају ноћни трамваји, о цркви која му попут васионског брода расте под прозором, о Брани Петровићу који га је „ослободио страха од сопствене љубави“. Он културу узима као дар, одабир, поље бескрајних дијалога који чекају, негде у свемиру или древном грчком острву, да буду изговорени. Он уме да усагласи „савршено као свемир“, „надреално као живот“, мађарску музику и јадранску обалу, чаршију макарску и ракију чачанску, најбоље другове и затворене кругове. Супротности, пределе и људи којима је дато да се воле, а они то не умеју јер је овде сувише „лажне балканске патетике и словенске малодушности“. И о томе је волео Кањевац. О митовима којима се лажно дичимо и карактерима које не преиспитујемо. Знаковита је у том погледу његова песма „Петер Хандке долази у Београд“. У њој Кањевац пише о провинцијализму, персифлажи и лажном елитизму такозваних културних кругова, који воле и онога о коме ништа не знају јер тај неко долази из далеког света. Попут Мајаковског, у бременитом сагласју нежних рима са раштимованим

акордом побуне над интимним и колективним, и он је написао свој „Облак у панталонама“, снажну поему „Мислим да не знаш са ким имаш посла, мала“. Само из овог наслова се види његова наративна склоност ка дијалогичном, наизглед обичном, комуникативном, али ванредно симболизованом језику који на читаоца делује као прва, неким древним писмом исписана истина о свима нама. Као и у поезији, тако и у уредничком и новинарском раду, најважнији му је био скривени угао, мрачно место, необично име, нешто друго, вечито друго. Тако је назвао и једну емисију на Радио Београду 2 која је сумирала претходну недељу, будући да то може само онај који је други, другачији, који је друг.

„Немој да заборавиш да кажеш нешто и о програму“ – добацио би док бих журно излазила из његове канцеларије да убацим емисију која почиње за пет минута. „Хоћете ли да преслушате?“, питала бих. „Не пада ми на памет“ – одговорио би. Имао је у нас потпуно поверење. С њим смо годинама одлазили на концерте, представе, у биоскоп, у кафану, заједно гледали Ђоковића у канцеларији, једном мазили дивље коње на Старој планини. Његов уреднички мандат остаће упамћен по целој једној генерацији младих новинара којима је поклонио потпуно поверење. Његов Други програм морао је да буде динамичан, разноврстан, јасан и промишљен. На Радио Београду 2 покренуо је циклус ПОЕЗИЈА УЖИВО! – данас важну референтну тачку културног живота у Београду. У оквиру овог програма (инсистирао је на формулацији) „најчувенији песници говорили су своје стихове“. Памтио је одатле неколико слика. Ону када смо морали да резервишемо велику салу Коларчеве задужбине за вече Матије Бећковића; када је на вечери Љубивоја Ршумовића устао његов учитељ из Љубиша и поздравио присутне; када је Милан Ненадић много пре краја одустао од читања и када је Рајко Петров Ного говорио, мислим, „Нека пада снјег, Господе“, са високо уздигнутим штапом.

Тако је и наш први уредник, Радоман Кањевац, поносно свуда говорио о свом Другом програму и, за време уредничког мандата, није дозвољавао да се о његовој поезији и музици прича на програму. Зато сада, у данима када га све дуже и болније нема, читамо „Речи за певање“, „Као рука низ врат контрабаса“, „Отворено писмо“, „Путујем“, „Не знаш ти с ким имаш посла, мала“, „Крај поезије“, ове и друге, књиге и песме, по којима ћемо памтити једно време, неке звездарске улице, дунавске ветрове, књажевачке мостове. Књажевац је волео и тамо годинама одлазио јер се онамо додељује „Тимочка лира“, награда за најбољег младог песника у Србији. Ако је нешто ценио, били су то млади, иако је умео да каже: „ви сте много конзервативнији од нас старијих“. И то је било тачно. Није волео некадашњи слоган Радио Београда 2: „елитизам за све“. Не сећам се због чега, али се сећам да га је ипак следио. Био је прави

аристократа духа, отворен за разне новотарије, али јасан у томе да се велика имена и знаци у култури таквима морају и звати. Његова новинарска и уредничка каријера траје још од касних седамдесетих година када је на Индексу 202 и Радио Београду 2, водио тада, али и сада култне емисије „Нико као ја“, „Продор“, „То је само рокенрол“. Био је, говорили су, прави медијски изазивач, са динамичним, продорним, провокативним изразом. Истински ангажовано реаговао је на друштвене и културне појаве оног времена. Слична је била ситуација и за ОК каналом, првом независном телевизијом у Југославији. Радоман Кањевац био је уредник. Програм је био орочен на месец дана, а остао, између осталог, упамћен по првом интервјуу са Милованом Ђиласом након година ћутања.

„Ишла ми је књига есеја, путописа, видећеш, нешто сам писао“ – рекао би ми истог дана успут у ходнику прекривеним црвеним тепихом. Има и у томе неке симболике. Била је то „Продавница магле“, збирка медитативних, путописних, есејистичких бележака. Испоставиће се тестаментарна, књига о писању, надахнућу, о зидовима „у које смо сви помало уграђени“, о градовима у којима се „истински разликују само мириси“, на концу, о животу који је ипак био и мука, и уживање, и игра.

Сећам се да смо на редакцијским окупљањима увек играли и певали уз Галијине стихове. На то би нам само одговорио кратким осмехом. Радоман Кањевац написао је најлепше песме ове музичке групе, штавише, променио је њен идентитет крајем осамдесетих. Унео је озбиљност, мисаоност, другачији ритам, памтљивост, његови стихови постали су колективно памћење свих наших народа. А Галију су слушали широм Југославије. О томе смо, нажалост, мало говорили. Рекао ми је једном да су најлепше песме написали музичари. И да су у „Скадарској“ имена градова у којима су живеле жене које је највише волео. Сећам се једне вечери у Књажевцу када ми је објашњавао разлику између писања за музику и за књигу. У музици је помало свачији, у поезији сасвим свој. Кажу да је Кањевац пишући о жени, заправо писао о земљи. Нисам сигурна јер управо мислим да је, у веку за нама, неке од најлепших љубавних песама на овим просторима написао мој уредник Радоман Кањевац. Последњи пут смо се видели у Коларцу, затим, наравно, у Морнару. Позвао ме је да говорим на представљању „Продавнице магле“. Памтим то као једно од највећих узбуђења у животу. Одатле нема снимака, осим једног, где чуда над чудима, где чита есеј „Бити други“.

„Прекидај, прошло је десет минута“ – рекао би кратко и прекинуо везу, док би са истока, над свима нама, путовала тајна порука и лептир гласник који потврђује да неки разговори никада не престају, а да су једино неснимљени догађаји део вечности. Све са њим је било тако.

PANOPTIKUM

Goran Borković

POVRATAK LEŽAIĆA U DALMACIJU

„Kako je ovdje tako zeleno?“ dugometražni je igrani film redatelja Nikole Ležaića. Novi film redatelja poznatog po kulturnom ostvarenju „Tilva Roš“ (2010.) premijerno je prikazan na Međunarodnom festivalu u Karlovym Varyma, a na Pulskom filmskom festivalu je u kategoriji manjinskih koprodukcija nagrađen zlatnim arenama za najbolji film, mušku glumu i kameru. Ležaić je osvojio i Zlatnu mimozu za najbolju režiju na Festivalu u Herceg Novom. Prikazan je i na Zagreb Film Festivalu, a srpsku premijeru imao je na otvaranju 31. Festivala autorskog filma (FAF) 21. novembra u MTS dvorani.

Zasnovan je na autobiografskoj priči kojom je autor, kako je izjavio, želio da oda poštu svom ocu i nekim dragim ljudima koji više nisu živi. „Otac mi je umro u vreme korone, a ja nisam mogao da mu odem na sahranu. Kao neku vrstu kompenzacije seo sam i za dve nedelje napisao ovaj scenario“, objasnio je Ležaić. Radnja filma događa se 2015. godine. Glavni lik se zove Nikola, igra ga Filip Đurić, a oca Mirka – Izudin Bajrović. U filmu, kao i u životu, Nikola (34) je filmski reditelj zaglavljn u svetu reklama. Kupuje stari kombi da bi ga preuredio u kamper i sanja o porodičnim putovanjima sa suprugom i kćeri koja uskoro treba da se rodi. Kada se srede dokumenta da posmrtni ostaci njegove bake, izbjeglice iz rata, mogu da budu vraćeni u njeno rodno selo Đevrske u Dalmaciji,

kreće da to obavi zajedno sa ocem Mirkom (74) i rođacima. Otac tada, prvi put posle 25 godina, ponovo dolazi u nekadašnju porodičnu kuću, dok Nikola tokom putovanja stiče neočekivane uvide o roditeljstvu, porodici, prolaznosti vremena i maglovitoj prirodi sjećanja. „Radio sam ovaj film kao neki mehanizam samopomoći nakon očeve smrti. Pravio sam kolaž od situacija koje su se stvarno dešavale“, rekao je Ležaić.

U jednoj sceni razgovora rođaka prepričava se epizoda iz vremena „kada smo bežali“, ali Ležaić ističe da se film ne bavi genezom rata. „Mi smo se bavili našim porodičnim stvarima. Inače, ova pipava tema se često tretira žestoko za jednu ili drugu stranu, ili se posipamo pepelom ili nekoga optužujemo, što smatram da je posle 30 godina besmisleno. Naravno da ne treba zaboravljati, ali mi ljudi to ipak činimo. U filmu se bavimo i temom zaborava ili drugačijeg interpretiranja nekih stvari. Probao sam da film učinim što iskrenijim. To je moja lična priča“, izjavio je Ležaić.

USPON I PAD OSKAROVCA DUŠANA VUKOTIĆA

Dugometražni dokumentarni film „Vude, ti si pobedio!“, priča o usponu, ali i padu u nemilost oskarovca Dušana Vukotića, nastao je iz „namere da otrgnemo od zaborava tog velikana, da mu bar donekle vratimo dug i upoznamo nove generacije s njegovim izuzetnim opusom“, izjavio je crnogorski redatelj i scenarista Senad Šahmanović.

Ta koprodukcija Crne Gore, Hrvatske i Srbije prikazana je na 21. Slobodnoj zoni 6. novembra u obnovljenoj Dvorani Kulturnog centra Beograda. Mnogobrojna publika je, kao i prethodno na festivalima u Puli, Podgorici i Herceg Novom, dugim aplauzom pozdravila autora i njegove suradnike. Šahmanović (43) je rekao da se sa Vukotićevim djelom upoznao tokom priprema za prijemni ispit na Akademiji na Cetinju: „Vukotić je bio nezaobilazna tema, jedini jugoslovenski oskarovac, a njegov rad toliko upečatljiv da se podrazumevalo da ga poznajete, naročito u Crnoj Gori. Njegov, kao i opus Živka Nikolića bili su obavezna lektira“.

Rad na ovom filmu trajao je vrlo dugo, sticajem okolnosti, jer je najveći dio arhivskih materijala bio u Zagrebu, a redatelj živi u Podgorici, a montažer u Beogradu. „Mislili smo da smo pred finalizacijom kada nas je omela pandemija korona virusa, ali je taj prekid doprineo da pronađemo još materijala, doteramo strukturu i dinamiku filma, nađemo kreativna rešenja za vizuelni narativ, da sve bude na svom mestu. Bilo je važno odabrati koji materijal ulazi u finalnu verziju. Vlada je vrlo precizno vodio taj proces i sačuvao sve projekte“, rekao je Šahmanović.

Višestruko nagrađivani Dušan Vukotić bio je jedan od začetnika čuvene Zagrebačke škole crtanog filma, profesor na Akademiji za kazalište, film i televiziju, a kao član Saveza komunista bio je uticajna ličnost, ali je u vreme raspada Jugoslavije pao u nemilost i zabranjen mu je ulazak u zgradu „Zagreb filma“. O

Vukotiću su za ovaj film govorili njegova udovica, glumica Lila Andres Vukotić, te Hrvoje Hribar, Rajko Grlić, Borivoje Dovniković Bordo, Želimir Žilnik, Darko Kreč, Jurica Pavičić... Vukotićev film „Surogat“ (1961) bio je prvi neamerički animirani film nagrađen Oskarom.

RUTA OPET U BDP-U

Putujući festival Regionalne unije teatar (RUTA), koji sedmi put gostuje u Beogradskom dramskom pozorištu (BDP), otvoren je 1. decembra komedijom „Život provincijskih plejboja posle Drugog svetskog rata“, prema tekstu Dušana Jovanovića, u režiji Ivana Penovića iz Splita. Do 6. decembra na velikoj sceni predviđeno je gostovanje predstava ostalih članica Unije – iz Sarajeva, Skoplja, Zagreba, Ljubljane i Tivta.

Novina festivala RUTA, čiji su domaćini kazališta iz tih gradova tokom cijele godine – po jedno na svaka dva mjeseca, uvođenje je posebnog programa monodrama, nazvanog MonoRUTA, kao i masterklase istaknutih umjetnika iz regije. Sedmo beogradsko izdanje tog festivala otvorio je član Upravnog odbora RUTA Dušan Kovačević iz Crne Gore, koji je istakao da to nije samo festival, već i platforma zajedništva i razmjene kreativne energije.

„Ne gledamo ko je koje vere ili nacije, nego smo se okupili da slavimo pozorišnu umetnost“, istakao je on uoči koprodukcijske predstave „Život provincijskih plejboja posle Drugog svetskog rata“, pripremane u Skoplju, a nastale u saradnji Gradskog pozorišta (Mestno gledalište – MGL) iz Ljubljane, Grada teatra iz Budve, skopskog Dramskog teatra i BDP-a.

Glumci u predstavi govore svoje jezike – srpski, makedonski i slovenski, a poslije izvođenja, u razgovoru sa publikom u Klubu BDP-a istakli su da im to nije predstavljalo prepreku, da su se dobro razumjeli i da im naročito znači to što su se dobro družili tokom proba, a i posle svaka dva mjeseca kada ponovo gostuju. Kolektiv Igralke i Kazalište Ulysses (Zagreb) izvest će 4. decembra predstavu „Majke“ u režiji Rajne Rac, na temu odluke o materinstvu iz ugla prve generacije žena koje zaista imaju slobodu izbora.

FINALISTI NAGRADE „MANGELOS“ ZA 2025.

Mladi umjetnici Jana Jovašević, Jovan Turčinović, Marija Mandić, Nemanja Milenković i Nikola Radosavljević finalisti su nagrade „Dimitrije Bašičević Mangelos“ za 2025. godinu, a odabrani su među 18 kandidata, koji su se prijavili na natječaj za dodjelu prestižnog priznanja.

Slijedi rad finalista sa mentorima, a drugi krug žiriranja i finalni intervjui bit će održani 15. decembra, nakon čega će biti objavljeno ime dobitnika/ice nagrade. Među kandidatima je i Jovan Turčinović (1998), srpsko-hrvatski umjetnik i pisac, rođen u Beogradu, koji živi i radi u Berlinu. Nakon što je završio osnovne i master studije na FLU u Beogradu, diplomirao je i na master studijama na Bauhaus univerzitetu u Vajmaru. Imao je pet samostalnih izložbi i iskustvo u organizaciji različitih umjetničkih projekata.

Nagrada „Mangelos“, koja nosi ime značajnog umjetnika, rodonačelnika konceptualne umjetničke prakse i historičara umjetnosti sa prostora bivše Jugoslavije – Dimitrija Bašičevića Mangelosa, jedinstven je poticaj za mlade umjetnike u sektoru suvremenog vizualnog stvaralaštva. Nagrada se dodjeljuje umjetnicima mlađim od 35 godina za osobni i izvanredni višegodišnji umjetnički rad.

PRVI AVNOJ FEST U JAJCU

Novoosnovani AVNOJ fest održan je u Jajcu od 25. do 30. novembra, donoseći suvremeni umjetnički pristup obilježavanju 82. godišnjice Drugog zasjedanja AVNOJ-a, u cilju osnaživanja kulture sjećanja, promoviranja vrijednosti mira i slobode, te afirmiranja Jajca kao antifašističke prestolnice Evrope.

Za svečano otvaranje prvog AVNOJ festivala najavljena je izložba fotografija „I posle Tita – Tito“ Milomira Kovačevića Strašnog, a na zatvaranju će nastupiti slovenska grupa Laibach, svojevremeno optuživana za „razbijanje“ Jugoslavije, najavili su organizatori iz Muzeja Drugog zasjedanja AVNOJ-a u Jajcu.

Predstavljajući prvi AVNOJ fest kao modernizirani nastavak tradicionalnih „Dana AVNOJ-a“, koji se u Jajcu obilježavaju od 2008. godine, direktor Muzeja Elvedin Imamović istakao je 30. oktobra da značaj tog festivala nije samo u njegovom kulturnom i historijskom kontekstu. „Festival ima važnu ulogu i u razvoju turističkih potencijala Jajca, jer svojim sadržajima produžava sezonu i privlači posjetioce u periodu godine kada je grad manje posjećen. Na taj način, doprinosimo oživljavanju kulturnog turizma, jačamo lokalnu ekonomiju i promoviramo Jajce kao centar antifašističke tradicije i kulturne razmjene u regiji“, kazao je Imamović, uvjeren da će AVNOJ fest postati prepoznatljiv kulturni brend Jajca i događaj koji će nastaviti okupljati ljude iz cijele Bosne i Hercegovine i šire.

Program prvog AVNOJ festa obuhvaća predstavljanje knjige „Bitka na Sutjesci – Pakao u raju“ Šimuna Cimermana, otvaranje izložbe „Yugo.Logo – Grafička identifikacija u Jugoslaviji“ autora Ognjena Rankovića i Antonia Karača, projekciju filma „Blum – Gospodari svoje budućnosti“ Jasmile Žbanić.

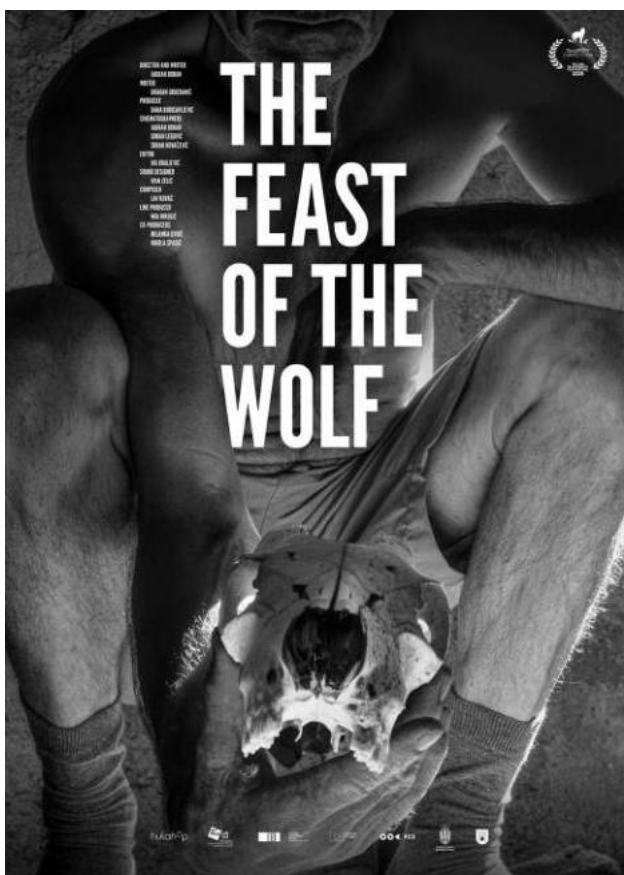
BEOGRAD

SVJETSKA PREMIJERA „VUČJE GOZBE“ U TALINNU

Dugometražni dokumentarni film „Vučja gozba“ redatelja Jadrana Bobana i scenariste Dragana Grozdanića, inače novinara „Novosti“, nastao u produkciji Hulahopa, imao je 8. studenog svjetsku premijeru u službenoj konkurenciji 29. Filmskog festivala Black Nights u Tallinnu.

„Vučja gozba“ je jedan od deset naslova iz cijelog svijeta u konkurenciji dokumentarnog filma (Doc@PÖFF) prestižnog festivala Black Nights u Tallinnu. „Vučja gozba“ film je o kraju koji je udaljen dvadesetak minuta vožnje od popularnih turističkih odredišta na jadranskoj obali i o lokalnom stanovništvu koje je zaboravljeno. Ceste su zapuštene, nema javnog prijevoza, trgovina, medicinske skrbi ni društvenog života. Ovce su ključne za njihov opstanak. Međutim, sve je više napada vukova na stada. Vjetroelektrane i kamenolomi šire se iz dana u dan. Mještani se osjećaju ugroženo, a među njima se širi priča da Europska unija i Vlada potajno helikopterima dovode vukove kako bi ih otjerali i napravili mjesta za nove industrije. Ana, veterinarica zadužena za procjenu štete od vuka, pokušava ih razuvjeriti, no nailazi na snažan otpor i počinje se pitati koje je njena stvarna misija.

„Prije svega, zadovoljan sam i osjećam olakšanje da smo nakon zaista dugotrajnog rada na ovom filmu uspjeli napraviti nešto što izaziva reakciju i interes, a pogotovo ovako velikog festivala kao što je Tallinn Black Nights. Film nije, rekao bih, ni formom niti sadržajem uobičajen, baš kao što i njegovi protagonisti postoje u svojevrsnoj slijepoj pjezi uobičajenog pogleda na Dalmaciju“, rekao je povodom svjetske premijere redatelj Boban.

MONOGRAFIJA I FILM O GORANKI MATIĆ

Monografija o fotografkinji Goranki Matić (1949 – 2025) i pretpremijerna projekcija dokumentarnog filma „Goranka“ autora Borisa Miljkovića, u produkciji Radio-televizije Srbije, održani su 24. novembra u Muzeju savremene umetnosti u Beogradu, koji je 2021. godine priredio njenu retrospektivnu izložbu „Iskustvo u gužvi“.

Reprezentativnu i raskošnu monografiju „Goranka“, sa tekstovima i skoro hiljadu fotografija, priredili su Nebojša Grujičić i Una Popović, kustoskinja retrospektive, a grafički ju je oblikovao Borut Vild. U zajedničkom koizdavačkom poduhvatu objavili su je Radio-televizije Srbije, Službeni glasnik, Društvo ljubitelja popularne kulture Popbooks, Galerija Novembar i MSUB. Monografija je na nedavnom Sajmu knjiga u Beogradu dobila priznanje ULUPUDUS-a za izdavački poduhvat godine.

Goranka Matić je na umjetničkoj i fotografskoj sceni bila prisutna više od četiri decenije. Ne postoji fotograf sa tematski širim opusom od njenog – od ikoničnih slika Novog vala i rokenrol scene bivše Jugoslavije, preko portreta protagonista beogradskog likovnog, književnog, filmskog, kazališnog i političkog života posljednjih decenija XX i prve decenije XXI vijeka, do prizora političkih i uličnih događaja 1990-ih godina, a uz sve to i autorskih ciklusa.

Goranka Matić je preminula u januaru ove godine, ne dočekavši nažalost monografiju čijem se objavljivanju radovala i na kojoj je prošle godine započela rad s priređivačima.

JULIJE KNIFER U BEOGRADU

Galerija B2 obilježava sedmi rođendan šezdesetom izložbom „Umjetnost je ritam, Julije Knifer“ koja obuhvaća Kniferove slike, crteže i kolaže iz perioda 1970–1990. godine i dokumentarne fotografije iz Tibengena i Feldafinga

(1988 – 1990), te iz filma „Tibingenski božićni meandri“. Ti radovi iz zbirke koautora izložbe Žarka Radakovića prvi put zajedno su predstavljeni od 25. oktobra do 8. novembra.

„Prepoznatljiv znak Kniferove umetnosti, znak koji ga bitno individualizuje i izdvaja od svih drugih ranijih ili kasnijih ‘geometričara’ jeste znak meandra; Meandar je Kniferov ‘crni kvadrat na beloj osnovi’, drugim rečima esencija njegovog shvatanja slikarstva i shvatanja egzistencije posredstvom slikarstva. Knifer obnavlja jedan iskonski znak koji govori o tome kako životvorni tok ne izabere najkraći put već istražuje površinu ‘polja mogućeg’“, naveo je povjesničar umjetnosti u tekstu kataloga.

Kao poseban dio izložbe najavljena je promocija knjige „Knifer“, u prisustvu autora Žarka Radakovića, izdavača Branka Čegeca (Meandromedia) i književne kritičarke Jasmine Vrbavac.

PRIZNANJE RAJKU GRLIĆU U LESKOVCU

Specijalno priznanje za afirmaciju filmske umjetnosti regije, koje od ove godine nosi naziv „Zlatna nit“, 18. Leskovački internacionalni festival filmske režije (LIFFE), dodijelio je eminentnom filmskom autoru, redatelju Rajku Grliću iz Hrvatske, čije je stvaralaštvo duboko utkano u više od 50 godina kulturnog života ovog dijela Evrope.

Grlić je izjavio da je tu nagradu shvatio prije svega kao priznanje za to što je punih 60 godina na ovim prostorima izdržao raditi filmove. „Uz to ona mi je govorila da je te filmove netko primijetio i da su, nadam se, nekome nešto značili“, naveo je Grlić, saopćili su organizatori 18. LIFFE-a, koji je posvetio program Izvestan pogled njegovom stvaralaštvu, a publika će moći da vidi filmove „Bravo maestro“, „Sve jedno drugo pojed“ i „Samo jednom se ljubi“, kao i „Deseti film“ Igora Mirkovića o trogodišnjem procesu stvaranja Grlićevog filma „Karaula“, dok će u Velikom holu Leskovačkog kulturnog centra (LKC) biti priređena izložba „Rajko Grlić kroz filmove“.

KAZNE IZDAVAČIMA ZBOG PAUZE NA SAJMU KNJIGA

Izdavači i izlagači na 68. Sajmu knjiga u Beogradu, koji su odlučili da ne rade 1. novembra, na godišnjicu pada nadstrešnice na Željezničkoj stanici u Novom Sadu, dobili su dopis od Beogradskog sajma i upozorenje da će takva odluka proizvesti finansijske sankcije za svakog od njih pojedinačno, saopćili su Laguna i Delfi knjižare.

Uz konstataciju da odsustvo izlagača direktno utiče na kvalitetu i reputaciju Sajma, posebno tokom vikenda kada, kako tvrde, očekuju najveću posjećenost, Beogradski sajam je najavio da će iskoristiti pravo na naknadu obične štete (umanjenja imovine), kao i pravo na izmaklu dobit koja se ogleda u sprečavanju povećanja imovine. U tom nepotpisanom dopisu nije navedena visina kazne određena za one koji će odavati poštu nedužnim žrtvama pada nadstrešnice 1. novembra.

Laguna i Delfi smatraju da je takva vrsta prijete izdavačima, koji su

svojim prisustvom omogućili održavanje ovogodišnjeg Sajma knjiga i time spriječili otkazivanje manifestacije, neprimjeren vid pritiska sa kojim žele da upoznaju javnost. Dio izdavača nije sudjelovao na Sajmu zbog nespremnosti organizatora da promijeni termin te manifestacije tako da se ne poklapa s godišnjicom pada nadstrešnice na Željezničkoj stanici u Novom Sadu.

NAGRADA „TEODOR PAVLOVIĆ“ MILIVOJU NENINU

Akademik Milivoj Nenin dobitnik je nagrade „Teodor Pavlović“ za knjigu godine „S obe obale“ u izdanju SKD-a „Prosvjeta“ Zagreb, kao i nagrade za životno djelo. Nagradu „Teodor Pavlović“ od 2000. godine dodjeljuju Banatski kulturni centar Novo Miloševo, Crkvena opština Dragutinovo i Matica srpska. Nagrada se dodjeljuje u okviru manifestacije „Dani Teodora Pavlovića“ u Novom Miloševu. Neki od dosadašnjih dobitnika za knjigu godine su Selimir Radulović, Jovan Zivlak, Milan Micić, Zoran Đerić, Nenad Šaponja, a za životno djelo Ranko Žeravica, Vasilije Krestić, Vladeta Jerotić, Đorđe Kadijević, Vladimir Pištalo...

Teodor Pavlović (1804 – 1854) bio je srpski novinar, književnik, prevodilac i prvi sekretar Matice srpske u Pešti. Bio je „posljednji učenik Dositeja Obradovića“, okrenut prosvjetiljskom radu, brizi o položaju žena i omladine u društvu. Matica srpska objavila je 1846. Pavlovićevu sliku s „trojnim amanetom“: „Jezik, vera i narodnost, amanet ti Srbe brate, to sveto troje, to je izvor česti, slave i sreće tvoje.“

Akademik Nenin u prigodnoj besjedi je, između ostalog, rekao: „Mada, sad vidim, kad sam već pomenuo sahranu mitropolita Stratimirovića, da bi mi pametnije bilo, da sam pomenuo Stratimirovićevog ličnog lekara, koji je bio i lični lekar Vuka Karadžića. Znamo u kakvom su odnosu bili Vuk i Stratimirović, ali manje je poznato da je taj lekar i književnik, Konstantin Peičić, u Novom Sadu 1857. godine objavio knjigu ‘Žitije Teodora Pavlovića’ novinara i spisatelja serbskog. A meni bi razumnije bilo da sam čitaoce prvo podsetio na tu knjigu, pa tek onda na svoj tekst... A preko Konstantina Peičića, iz Borova, sa lakoćom bih se prebacio na knjigu ‘S obe obale’, koja se očito pojavila u zao čas. Srbi je neće videti, a Hrvati je neće čitati.“ (Đ. N.)

CIJENA: 5 €

www.casopis.prosvjeta.net

IZLOŽBA EFEMERIS – LEGAT DEJANA MEDAKOVIĆA, SRPSKI KULTURNI CENTAR ZAGREB,
7. 11. – 21. 11. 2025. / FOTO: JOVICA DROBNJAK

АУТОРИ

DRAGAN BABIĆ / VLADAN BAJČETA / NEVENA BOJIČIĆ / GORAN BORKOVIĆ
MARJAN ČAKAREVIĆ / BRANKO ČOLOVIĆ / NENAD JOVANOVIĆ / SONJA LEOŠ
NATALIJA LUDOŠKI / ĐORĐE MATIĆ / MILAN MICIĆ / JELENA Z. MILIĆ / JOVANA MILOVANČEVIĆ
MILIVOJ NENIN / ĐORĐE NEŠIĆ / NEVENA PETRIĆ / BORISLAV RISTIĆ / IGOR RUŽIĆ
SINIŠA TATALOVIĆ / ALEKSANDAR TUTUŠ / ČEDOMIR VIŠNJIĆ / NIKOLA VUJČIĆ / VULE ŽURIĆ